

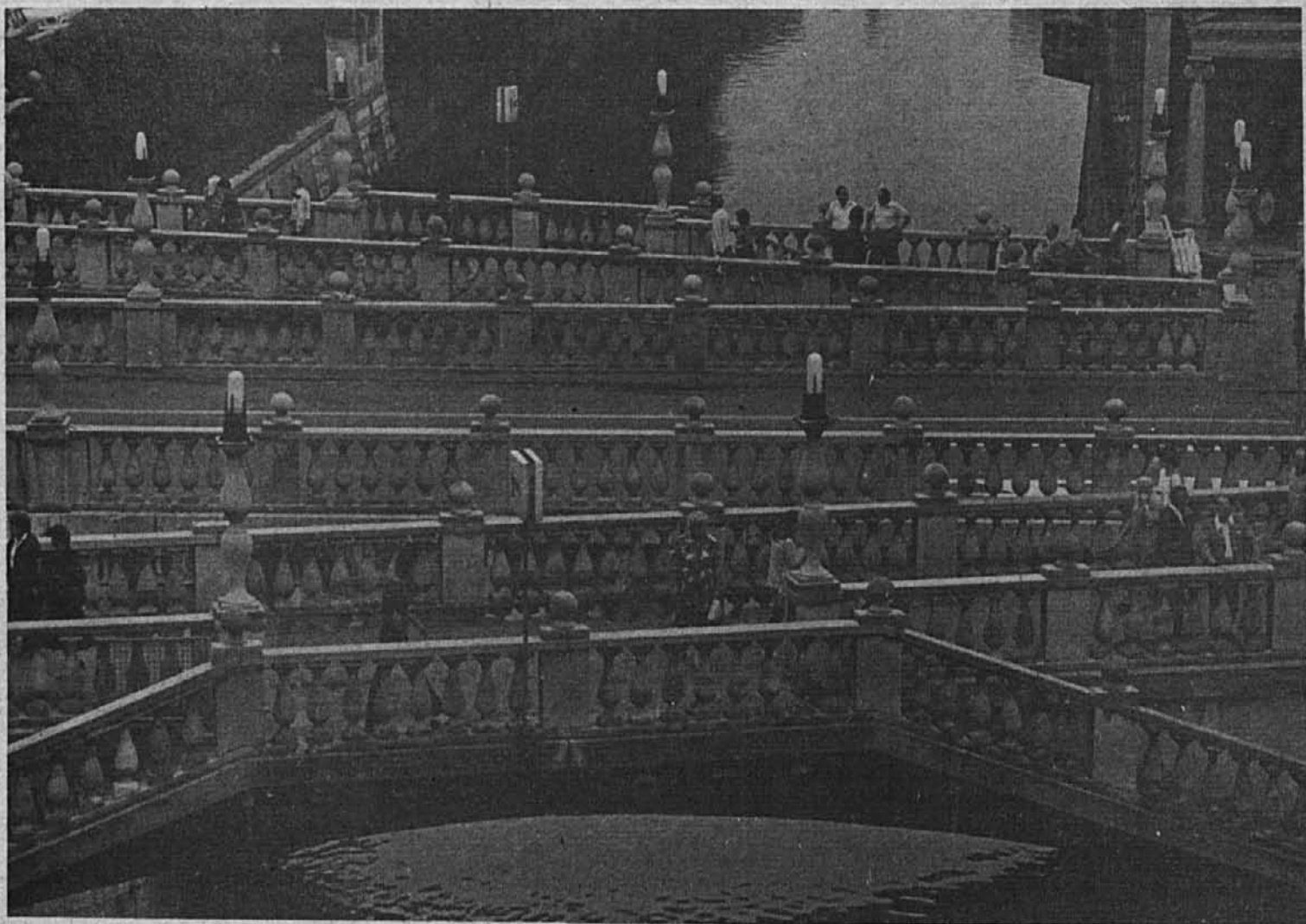
LISTI

Ureja uredniški odbor kulturno-umetniškega kluba TONE ČUFAR

Številka: 66/XVI

Jesenice, 31. julija 1986

Priloga tednika ŽELEZAR
za kulturo in družboslovje

Tromostovje v Ljubljani — mojstrovina arhitekta Jožeta Plečnika (arhiv Dela)

MILAN DOLGAN

Moškričeva komedija »Star mož in mlada žena« (»Ljubljanska komedija«)

V 66. številki LISTOV s svojimi prispevki sodelujejo: Valentin CUNDRIC, Valerija ČUČNIK, Mateja ČRV, Marjan ČUFAR, Milan DOLGAN, Kornel FILIPOWICZ, Damjan JENSTRLE, Božidar LAKOTA, Janez METERC, Nada SEVER, Elizabeta STEFANCIOZA, Milan STRMEC, Tomaž ISKRA, Marinka URŠIC, Milorad ZEVNIK, Milojka ŽIŽMOND, Tone TOMAZIN — Joža VARL. Foto prispevki Borut GRCE in arhiv »DELA«.

Pripravljeno knjižno izdajo izbrane Moškričeve dramatike (izšla je pod naslovom Rdeče cvetje slovenske dramatike, Založba Borec, Ljubljana 1984), ne samo da v izbor nisem uvrstil komedije Star mož in mlada žena, ampak sem jo v spremni besedi na osnovi enkratnega branja ocenil in odpravil dokaj na hitro in podcenjujoče. »Spoznal pa je, da ta komedija ni uspešna in da bi jo moral predelati. Bila je preveč zapletena in obširna.« Nekako v tem smislu se je o komediji izrazil in se spominjal očetovega odziva na uprizoritev Moškričev sin Marjan, kar se je skladalo z vtisom, ki sem ga imel sam ob branju rokopisa.

Najbrž marsikoga začudi bizaren naslov. Kot vemo, je imel Moškrič na splošno težave (morda hotene) z naslavljanjem. Svoje spise je rad pustil nenaslovljene — tako na primer je nenaslovljena tudi proza; nenaslovljene so pesmi. Za svojo prvo komedijo, kot kažejo osnutki, je Moškrič predvideval naslova Takšni smo in Ženska avtoriteta, medtem ko sumim, da je končni naslov Razkrinkana morala izumil in predlagal France Cankar, pri čemer bi se lahko reklo, da si je Cankar prizadeval, da bi Moškričovo dramatiko spravil čimbolj v sklad s potrebami delavske kulture in politike, (Nadaljevanje na 2. strani)

tako da je bil — čeprav sam ni bil delavskega porekla in ne komunista — bolj do sleden in »pravovern« usmerjen kot Moškrič sam. Moškrič je bil pač dvojna natu ra — bil je močan politik in tudi močan umetnik. Prijatelj Cankar si je pretirano prizadeval, da bi oboje spravil v sklad in soglasje.

Vsekakor naslov Star mož in mlada že na, ki pa se pojavi šele v končnem rokopisu te komedije, medtem ko so prvi rokopisi in tudi osnutki še nenaslovljeni, dokazuje prej izvirno Moškričevo roko kot Cankarjevo retuš, kakor morda sploh lahko reče mo, da je France Cankar pri končnem oblikovanju te igre sodeloval manj kot pri končnem oblikovanju prejšnjih Moškričevih iger, čeprav tudi tu vsaj kot lektor in svetovalec ni bil odsoten.

Naslov Star mož in mlada žena ne izraža nobenega družbenega sporočila. Spominja na najprvotnejšo komedijsko motiviko, znano iz klasične in klasicizma. Kot bomo videli in bo pokazala raziskava, tudi ta naslov Moškričeve igre ni najbolj posrečen in utemeljen.

Naslov namreč ne pomeni, da komedija Star mož in mlada žena družbenega sporočila ne vsebuje. Posebnost glede na štiri dramska dela, sprejeta v omenjeno knjigo, je to, da v tem delu ne nastopajo delavci in da neposredno ne prikazuje delavskega življenja.

O tem, kdaj je nastajala komedija Star mož in mlada žena, ne vemo ničesar. Na razpolago je podatek, da je bila uprizorjena leta 1937 na Jesenicah pri delavskem kulturnem društvu Enakost. Režiser ni znan. Moškričev sin Marjan ve, da je bila uprizorjena na silvestrovo (torej verjetno na zadnji dan leta 1936) in da je na krstno predstavo na Jesenice odpotoval Moškrič skupaj z ženo (in se, kot že omenjeno, vrnil nekam nezadovoljen s svojim delom).

Sklepamo lahko, da je komedija Star mož in mlada žena nastajala potem, ko je bila spomladi 1935 na Jesenicah zelo uspešno uprizorjena Moškričeva velika delavska drama Dani se. Medtem ko so bili pogoji za uprizorjanje velikih dramskih del v domačem Zadvoru slabši in tudi manj ugodni kot v letih 1932–33, ko je bil Moškrič predsednik Svobode, zdaj pa je bilo društvo razpuščeno (po letu 1935) in so politične oblasti strogo pazile na gledališki spored, se je Moškrič oziral na Jesenice, kjer Enakost ni bila razpuščena in je njen dramski odsek deloval v velikem slogu in izjemno uspešno. Toda verjetno sta ta veliki slog in izjemna uspešnost okrog leta 1937 že pričela upadati.

Moškrič verjetno ni mislil samo na jeseniški oder. Med drugim naj takoj ugotovimo, da je tudi komedija Star mož in mlada žena veliko odrsko delo v tem smislu, kakor da je zamišljeno za veliko, to je poklicno gledališče. To ni zakotna, ampak ambiciozna dramatika. Toda naj je Moškrič mislil na ta ali na drug oder, vsekakor je moral upoštevati spremenjene politične razmere in veliko večjo strogost cenzure. Morda je tudi to narekovalo izbiro snovi in odločitev za komedijo.

Kakšne so bile še druge zunanje pobude, ki so delovale na pisatelja, lahko samo ugibamo. Ali je komedija Star mož in mlada žena v določeni meri pisateljski odgovor na sodobno komediografsko produkcijo, in ne samo komediografsko, ampak splošneje: na produkcijo, ki je obravnavala meščanstvo?

Na primer odgovor na Čufarjevo »komedijo« Ameriška tatvina (uprizorjena decembra 1934, izšla knjižno leta 1935), na Vombergarjevo »satirično veseloigro« Zlato tele (izšla knjižno leta 1934 v založbi Drama), na Kreftovo komedijo Malomeščani (uprizorjena leta 1935 na Jesenicah in istega leta izjavalno reklamirana v reviji

ji Svoboda: »Centrala Svobod priporoča vsem dramskim odsekom, ki imajo na razpolago dovolj izvežbanih moči, da uprizore to Kreftovo igro, ki je res dobra in je tudi na umetniški višini ne pa kakor so druge, čeprav nosijo naslov »delavske«) in še na druga, malo manj sočasna dela s podobno tematiko, kot sta na primer »drama« Janeza Jalna Srenja, ki jo je leta 1924 natisnila Jugoslovanska tiskarna, kjer je bil Moškrič v službi, pa drama istega avtorja Bratje, ki je izšla leta 1930 v Domu in svetu.

Da, verjetno je Moškričeva komedija Star mož in mlada žena v določeni meri tudi pisateljski odgovor na to ali ono dramsko delo, kar pa bi bilo potrebno posebej preiskati.

Z gotovostjo lahko rečemo, da pisateljeva zapuščina dokazuje, da si je dal Jože Moškrič s komedijo Star mož in mlada žena veliko opraviti, saj je ohranjenih več osnutkov in različic komedije. V teh rokopisih so ohranjene tudi redko posejane beležke ali pripombe, verjetno izpod peresa Franceta Cankarja, ki jih lahko smatramo za edino ohranjeno oceno ali kritiko. Omenjamo jih zato, ker sicer ne razpolagamo z nobeno oceno ne besedila in ne jeseniške predstave.

Prva pripomba se nanaša prav na začetek komedije (1. prizor), in sicer na lik Slavke: »Ženska pri 25-ih ni več mlada.« Da je mlada in neizkušena, namreč govori njen oče. Pripomba je v toliko upravičena, ker pisatelj ne poudarja psihološke posebnosti očetovskega in morda še bolj hčerinega položaja.

Pripomba, ki se nanaša na mladega zdravnika Francija Kosa:

»Absolviran zdravnik se je gotovo vzgajal na parketih.« Ta kritika Francijeve avtokarakterizacije kaže morda željo, da bi bila ta oseba brez nepotrebnih kompleksov in motenj.

Najbolj zanimiva pa je pripomba, naslovljena naravnost na pisatelja, in sicer ob 12. prizoru 2. dejanja: »Joža, take kupčije se ne sklepajo tako. — Taki norci ne bi bili zmožni imeti toliko denarja niti en dan!« Vendar je ta odločna pripomba prečrtana; najbrže si je kritik ob nadaljnjem branju premislil in pisatelju iz tega ali onega razloga priznal, da ima prav in da se je kot kritik motil.

Možno bi bilo na prvem mestu pregledati Moškričeve osnutke za komedijo Star mož in mlada žena, vendar je primernejše, da to obravnavamo na koncu, potem ko bomo obdelali končno redakcijo komedije, to je komedijo kot tako.

Sorazmerno natančni pregled snovi in motivov mi narekuje kritična hipoteza, da je komedija Star mož in mlada žena snovno preobširna in motivno prenatrana. Če je to res, naj tak pregled pomaga nakazati možnosti, kako bi se komedija poenostavila in nekoliko skrajšala, tako da bi bila primerna za sodobno uprizoritev. Snovna, motivna, kompozicijska in stilna raziskava ter interpretacija naj torej služi tudi morebitni aktualni dramaturški in režijski obdelavi. Predvsem pa želimo komedijo Star mož in mlada žena oceniti in določiti njeno mesto v sklopu celotne Moškričeve dramatike in tudi v sklopu njegove celotne literarne tvornosti.

...

Star mož in mlada žena je »komedija v treh dejanjih«, ki pa se izteče v teku samo dveh dni (1. dejanje prvi dan, 2. in 3. dejanje pa obe drugi dan, tako da se časovni potek stopnjuje), pri čemer je časovna zgoščenost (enotnost) popolnoma naravna in neprisliljena. Tako naravna, da nastaja vtis, kot da je časa na pretek, le na koncu se pojavi naglica.

Lahko govorimo tudi o krajevni (prostorski, prizoriščni) enotnosti, predvsem pa spet o izjemni naravnosti in neprisliljenosti tudi v tem pogledu. Prizorišči sta dve,

toda dokaj podobni; obe sta »sprejemni salon« oziroma »salon« pri meščanskih (trgovskih) ljubljanskih družinah. »Prvo in tretje dejanje sprejemni salon pri Korenu, drugo salon pri Komarju.« Pri Moškriču ni nobene iskanosti ali impresionistične opaznosti ali simbolično-ekspressionističnega poudarka. Dramaturško se prizorišči ločita glede na to, kje je glavni vhod in kje so sobe, glede na to, da so pri Korenovih tri sobe, pri Komarjevih pa dve in da se Korenovo prizorišče zadaj podaljšuje v vrtno verando, tako da je tudi v tem lahko izraženo večje bogastvo Korenovih kot Komarjevih.

Prvo dejanje obsega 26 strani rokopisa, drugo dejanje 16 strani, tretje dejanje 27 strani. Torej opazimo simetrijo. Prvo dejanje sestavlja 16 prizorov, drugo 12 prizorov in tretje dejanje 22 prizorov. Pomembno je to, da delitev na prizore ni formalna, to se pravi ni osnovana na sami prisotnosti oziroma vstopu in izstopu oseb, ampak je to načelo spojeno z načelom vsebinske celovitosti in družljivosti, tako da ne obstajajo prav kratki, samo formalni prizori, kar je tem večjega pomena, ker v tej komediji nastopa veliko oseb.

Število oseb je sedemnajst. Tudi pri osebah opazimo nekaj simetrije: tako Koren kot Komar imata sina in hčer; Komarjeva dva sta za spoznanje mlajša. Podobno je Komar pet let mlajši kot Koren (60 let). Oba sta vdovca, le da je Koren drugič poročen (»mlada žena«), Komar pa še ne. Dvojico tvorita tudi »mednarodna sleparja«: baron Hubert pl. Kiš in njegov sin baron Egon.

Zanimiva je trojica stranskih oseb, ki se premišljeno stopnjuje, pri čemer vsi spadajo k policiji: Stražnik je najnižji po službeni lestvici, srednji je Detektiv in najvišji je Komisar. Pri Moškriču opazimo znanje in razgledanost, nobene površnosti.

Čeprav v komediji Star mož in mlada žena ne nastopa kaka množica ali kolektiv, pa je dvojiška struktura oseb, posebej pa še simetrična razporeditev prizorišč podobna kot v Drami Dani se. Kasneje bomo spoznali še več kompozicijsko-oblikovnih in stilnih podobnosti med obema igrama. Lahko trdimo, da Moškričeva dramaturgija ni slučajna, ampak je organsko rasla in se razvijala v določenih oblikah.

I. dejanje, 1. Komedija se prične z družinskim pogovorom pri Korenovih med očetom in obema »otrokoma«. Pobuda je Komarjevo pismo Korenu — o obetavni kupčiji in o zaželeni dvojni družinski poroki. Korenov Ivan, ki je že samostojen advokat, je tako in tako zaročen s Komarjevo Silvo. Korenova Slavka, ki je pravkar (včeraj) promovirala (postala zdravnica), naj bi vzela Komarjevega Frica. Slavka zavlačuje z odločitvijo, ker bi šla rada delat v bolnico. Očetu, ki bolega na srcu, se mudi urediti družinske in hkrati premoženjske zadeve. Hči svetuje: »Ti pa rajši prodaj trgovino in prenehaj z odušerškim izposajanjem denarja.« Oče nasprotuje, da bi hčerka šla v službo. Hči se pri morebitni poroki noče ozirati na premoženje. Slavka je mirna.

2. Eli (Elizabeta), mlada Korenova žena, tako da je po letih vrstnica Slavke, se odpravlja na občni zbor nekega društva. Slavka pohvali Elinovo obleko in se zanima, kdo bo izvoljen. Mož (Koren) omenja velik račun za obleko in se jezi, zakaj ji je treba za »teh par korakov« avto. Ker Slavka ne uspe odvrniti prepira, z Ivanom odideta. Koren govori o pokori na stara leta; Eli predlaga, naj ji da »odpravnino«. V revščini si rastla in se ubijala po raznih službah. Poročena sta pol leta. On je star in siten, ona pa mlada, lepa, nezadovoljna. Koren se jezi tudi na Leona, »rdečelasca« — pri njih je prej služil v gostilni — češ da lazi za njo. Ko ji očita, da je mrzla, da zaklepa spalnico za seboj in ga ne poljubi, se Eli izgovarja s sramežljivostjo Koren

se nežno spomni prve žene. Eli ga poljubi in se mu dobriča, zato da dobi dva tisočaka, ki ju potrebuje, ker bi se rada izkazala s prispevkom »v društveno blagajno«.

3. Pride Janez, Korenov sluga (že 60-leten), rekoč: »Ti — — France — —«, kar vzbudi Elino jezo, češ da mora reči »gospod šef«, njej pa ne »Liza« temveč »milostljiva gospa«. Janez pove, da je bila ona pravkar še natakara, s Francetom (»skoraj tak revež si bil ko jaz, ko sem prišel k tebi za hlapca.«) pa se dobro razumeta že trideset let. Koren Janeza miri. Medtem ko gre Eli po klobuk, svetuje Janez Korenu, naj zaropota, saj je zaradi te žene vedno bolj bolan in ga bo spravila še v grob. Eli se vrne in vsi hočejo oditi, da bi pripravili avto. Odide le Janez.

4. Koren pozdravi Frica in se opraviči, proseč naj ga počaka. Medtem se Eli zani-ma, kako je z ljubeznijo med Fricem in Slavko. Fric pravi, da je, odkar se je Koren oženil, brezupno zaljubljen v drugo, ki pa je poročena. Eli pravi: »Vaši ljubeznivosti se ne more in niti noče ustavljati nobena ženska.« Eli Frica spodbuja: »Če ji odkri-je-te svojo ljubezen, ne bo ženska nikoli uža-ljena.« Fric končno pove, da je zaljubljen v Eli. (V seznamu oseb je Fric označen kot »lahkoživec«.)

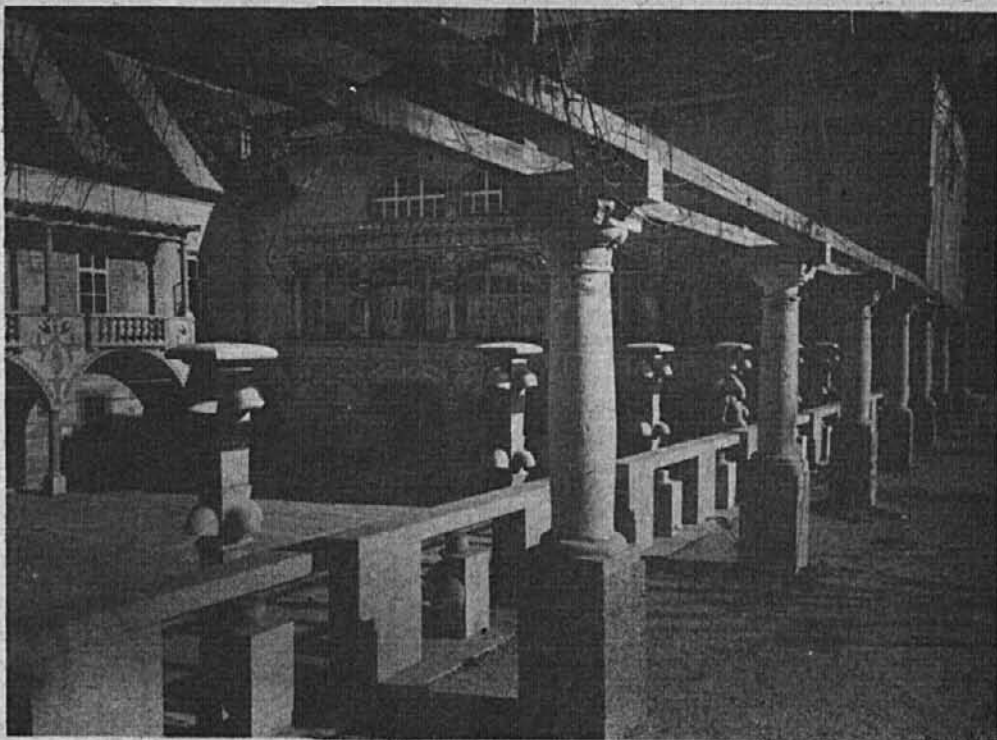
5. Koren sporoči, da je avto pripravljen in Eli odide. Fric mu pove, da je oče na poti k njemu. Fric bi rad Slavki čestital, ker je promovirala. Koren jo pokliče.

6. Fric ji čestita, nakar se Koren umak-ne. Fric pravi, da ga je bila Slavka zapodila in da se je »do blaznosti zaljubljenemu člo-veku težko spodobno obnašati.« Slavka je ostra: »Nikar ne siplji fraz okrog sebe... Tvoja ljubezen je kot muha enodnevnica.« Fric resno predlaga zaroko, ona se izgovar-ja, da ima še polno glavo izpitov.

7. Pride Silva (Friceva sestra) in čestita Slavki, omenjajoč da sama ni vzdržala in je ušla iz secirne dvorane. (V seznamu oseb je Silva označena kot »bivša študent-ka«.) Pridruži se Ivan, ki mu Silva očita, da je čemerem. Silva navdušeno pripoveduje o plemenitem, predrznem kavalirju, ki je bil sinoči z njo v gledališču. To je baron Egon pl. Kiš. Predrzen da je tudi brat Fric, ki no-bene od služkinj še ni pustil pri miru. Silva očita Ivanu, da ni imel časa iti v gledališče, a da ga je oče videl na promenadi s Pavlo. Ženske da morajo biti enakopravne. Tudi Slavka zagovarja enakopravnost, vendar naj moški in ženska »drug drugega ne va-rata«, lahko pa se svobodno razideta, ne pa da samo na zunaj ohranjata lažno zvezo. Medtem ko Slavka govori, da je današnja družba s svojimi moralnimi in socialnimi nazori gnila in bo propadla, pravi Fric: »S tem smo dražili profesorje v šoli... Ne ža-gajmo sami sebi veje, na kateri stojimo.« Slavka kritizira sijajno življenje »lenuhov v frakih«, medtem ko Silva ne vidi potrebe kaj delati, če je oče bogat, češ da bi poveče-vali brezposelnost. Družba odide na vrt.

8. Koren in Komar govorita sporazum-no o mladih. Komar se pritoži, da Ivan ni šel s Silvo, ampak »se je sprehajal s tisto mlado žensko, ki je prišla pred nekaj dnevi iz zapora, kjer je sedela vsled kaj jaz vem kakšnega revolucionarnega delovanja. In kakor sem slišal, je tisto žensko menda sprejel v svojo pisarno.«

9. Eli se vrne razburjena, ker za pred-sednico niso izvolili nje, ampak Kordičev-ko, »gospo profesorjevo«, njo pa so celo za-smehovali. »Kaj pa je danes profesor; ena figa in prav nič več.« Možu očita, zakaj si še on ne pridobi kakšnega naslova, saj ni drugega, kot »kramar«. Koren in Komar soglašata, da jima sam denar ne more od-preti vrat v izbrano družbo. Pogovarjajo se, da je bilo včasih možno kupiti skupaj z graščino tudi baronstvo. To je še vedno mogoče na Madžarskem. Komar se je v Dalmaciji seznanil z baronom in velepo-sestnikom, ki hoče zgraditi sladkorno to-varno in s tem v zvezi ustanavlja banko.

Križanke v Ljubljani — arhitektura Jožeta Plečnika (arhiv Dela)

»Pristopimo zraven! Iz trgovca postaneš in-dustrijalec... Tako postanemo industrijal-ci in bankirji.« Komar predlaga, da bi sku-paj s Korenom vložila 3 milijone. Baronov sin je od včeraj gost pri Komarjevih. Eli je navdušena nad Komarjem, Komar pa še bolj nad Eli. Medtem ko je Koren že izku-sil Eli, si Komar želi ne bogate in starejše, ampak prav tako lepo in mlado, kot je Eli. »To pokoro bi ti jaz prav rad prevzel.« Komar je star petinpetdeset let, a se počuti mladostno. Eli je realistična: »A v štirinaj-stih dneh bo mladeniško navdušenje in na-mišljena mladostna moč skupnela. Ostale bodo pa razvaline in razočaranje na obeh straneh.« Korena kliče telefon v sosedno sobo. Medtem Komar dvori Eli. Zaradi nje je pripravljen kupiti posestvo in baron-stvo. Koren se vrne; mora v trgovino. Pogo-vor o otrocih. Eli opozarja, naj ne silita, da bi se Fric poročil s Slavko, ker se ne raz-u-meta. Komar kaže z verande na vrt, kako Fric sili v Slavko. Ko Koren in Komar odi-deta, sledi kratek Elin samogovor: »Eden je bolj nagnusen ko drugi. Da, nastavim mu roge, a ne s starcem, kot je sam! — To-da če se Fric samo šali? Videla bom!« Odi-de v sobo, da se problemče.

10. Slavka se otepa Fricove ljubezenske vsiljivosti, ki na koncu prizora preide od nagovarjanja na poroko v nagovarjanje na ljubezen v njeni sobi. (Sobe so tri: ena Ko-renova, ena Elina, ena skupna Ivanova in Slavkina.) Fric očita Slavki, da rada vidi dr. Kosa. »Toda pomisli, kaj pa je on? Ubo-gi zdravnik, ki bo moral garati vse življe-nje, in še ti zraven... čemu bi delala, če ni potreba?« Slavka pravi, da brez dela žive zajedalci in da se nezasluzenega denarja drži kri revežev.

11. Pridružita se Silva in Ivan, ki se tudi brani Silvine vsiljivosti, in pojavi se Eli, ki povabi Silvo in Frica, naj si ogledata njeno novo toaleto. Ostaneta Ivan in Slavka. Ivan hoče odločno braniti se očetovih in poročnih načrtov, medtem ko Slavka opo-zarja kot zdravnica na očetovo slabo srce. Hoče biti previdna, »da ga ravno moj odpor ne razburi do smrti«. Ivan ima rad Pavlo, Slavka pa dr. Francija Kosa, vendar ne ve, kaj čuti in misli on.

12. Prideta Pavla in Franci. Pavla je prinesla nekaj podpisat Ivanu. Franci če-stita Slavki; nato še Pavla. Franci pripove-duje, kaj se v kavarni govori o Ivanovi koncipientki Pavli: »Da si ti istih političnih nazorov kot Pavla; in da ona svojih nazo-

rov v zaporu ni spremenila in da bosta zato nekega dne, kljub temu da si advokat, oba odromala za mrežo.« Pavla je objavila raz-pravo in zdaj bo izšla še njena knjiga. Franci pravi, da so to »ljublanske novice«. Torej je igra Star mož in mlada žena tako rekoč ljubljanska komedija. V mestu se go-vori tudi o ordinaciji dr. Kosa, češ da je polna bolnikov, ki nimajo s čim plačati. Ivan odide s Pavlo v sobo, da bo podpisal akt in da se bosta pogovorila Franci in Slavka. Slavka pove Franciju, da zaradi očeta ne more odločno zavrniti Frica. Franci predlaga, naj se Fric sam pred Ko-renom odpove Slavki, in trdi, da ima on sredstvo, da ga v to prisili. Franci razodene Slavki svojo ljubezen in jo objame.

13. Fric to vidi, nakar Slavka zbeži. Franci zahteva od Frica, naj v dveh dneh pove Korenu, da se ne misli poročiti s Slav-ko. Fric meni, da Franciju diši Slavkin mi-lijon. Franci je odločen: »Ne boš je dobil! — Zato ker je nisi vreden!« Če Fric ne bo iz-polnil zahteve, bo Franci povedal Korenu o Fricovem razmerju z bivšo služkinjo Kala-novo, ki je prišla v ordinacijo iskat zdrav-ja. Poleg tega mora Fric do naslednjega dopoldneva pripraviti 50 tisočakov za zdravljenje in alimente; denar naj nekako izvr-ta od očeta. Denar bo prišel iskat sam in ga posredoval Kalanovi.

14. Medtem ko Franci odide v Slavkino in Ivanovo sobo, prideta Silva in Eli. Pogo-varjata se o Egonu. Silva se gre posloviti (v Slavkino sobo), ker hoče Fric domov. Eli omeni Fricu, da je videla, kako je na vrtu silil za Slavko. Fric pove, da ga teži dolg 50 tisočakov, ki jih je zaigral, oče pa mu jih je ne da, če se ne poroči s Slavko in zato jo nagovarja k poroki, saj ga bo sicer upnik, kot mu je pravkar sporočil dr. Kos, izročil sodišču... Fric prefinjeno laže. Eli pravi, da mu bo poskusila priskrbeti denar. Silva pride užaljena: »Ti, zdi se mi, da sva po-vsem odveč! Veš kdo je notri!« Silva in Fric odideta.

15. K Eli pride čez verando Leon, ki jo imenuje (tako kot Janez) Liza. Eli je zara-di tega nezadovoljna. Leon je tako zalju-bljen v Eli, da jo hoče vsaj videti. Bila je pri njih natakara, a jo je mati zapodila. Ker Eli pravi, da ji niso všeč rdeči lasje, pravi, da si jih bo pobarval. Eli ga odganja, Leon joka. Zunaj govori z nekom Koren: »Ne morem, kaj pa mislite? Večji revež sem kot vi.« (Verjetno govori z dolžnikom.)

(Nadaljevanje na 4. strani)

Eli se spomni, da bi ne bilo napak, če bi mož zalotil Leona, tako bi lahko preprečila, da ne bi pazil na Frica. Res ga Koren zaloti; Leon zbeži čez verando.

16. Eli se umakne v svojo sobo. Pridejo Ivan, Slavka, Pavla in Franci. Koren se zdaj razjezi: »Kaj pa ta dva iščeta tu? Zelo surov je: »Zato bom že poskrbel, da mojega denarja ne bodo razmetavali lahkoživci in lahkoživke.« Zapodi ju. Slavka pove očetu, da je Fric tako in tako ne mara. Ivan brani Francijo pred posmehom bogatih ljudi. Očetova jeza se obrne na Ivana in Pavlo. Ivan pravi: »Če je kdo kaznovan zaradi svojega prepričanja, svoje ideje, ni to nobena sramota.« Koren je vedno bolj razkačen, češ da Ivana lahko njegove »neumnosti« stanejo milijon (Silvina dota), a Ivan pravi: »Tisti, ki jo poroči, ga bo tudi odslužil.« Koren odide za Eli.

Natančni pregled in premislek 1. dejanja kaže, da je snov oziroma motivika obširna in zapletena, a da ni obdelana površna. Prihodi in odhodi oseb so naravni in preiščeni in prostorska dinamika, to je dinamika in soigra kar petih možnih izhodov (natančneje: dva izhoda in tri sobe) je tudi naravna, preiščena in racionalna. Pisatelj popolnoma obvlada položaj. Dramska tehnika dobro služi idejni zasnovi. Opazil pa sem, da je Moškrič zamenjal, kje je glavni vhod, v 15. prizoru. Tu pride Koren »z desne« namesto z leve, saj je nazadnje odšel ven skupaj s Komarjem. Ker avtor sam prostorske ureditve ni nakazal, jo mora uveljaviti in ponazoriti režiser, tako da je gledalcu oziroma bralcu ni treba dojemati hkrati z bujno, bogato akcijo.

Spričo velikega števila oseb in situacij je možno, da nastane vtis razdrobljenosti, necelovitosti in sredobežnosti, kajti nobena oseba ni glavna ali osrednja, okrog katere bi se vse vrtelo in bi imela niti dejanja v svojih rokah. Poleg tega tudi prizori niso toliko osredotočeni, kot so na primer v komediji Razkrinkana morala, in ne prevladujejo izraziti dialogi, ampak je pogosto na odru več oseb, tako da gre za tip skupinsko-dialoške dramatike nasproti dialoški, ki je značilna za začetna Moškričeva dela. Kljub temu, da so dialogi krajši, so vendar izraziti. Vsekakor je režija in izvedba skupinskih (tu niso mišljene množice) prizorov za amatersko gledališče trši oreh kot režija in izvedba dialoških prizorov.

Razdrobljenost in sredobežnost je vendarle možno omiliti, v kolikor ju s pazljivo režijo sploh ni možno popolnoma obvlada-

ti. Prvo dejanje je motivno v precejšnji meri osredotočeno okrog dejstva, da je Slavka prejšnji dan promovirala in da ji znanci prihajajo čestitat. Prvo dejanje bi lahko naslovili Doktor ali kaj podobnega. Opaziti je tudi treba, da se 1. dejanje zaključuje podobno, kot se začne. Začne se s Korenovim družinskim pogovorom z »otrokoma« in konča se prav tako. Le da na začetku prevladuje umirjenost in splošnost, na koncu pa vzkipljivost in določnost. Koren vztraja pri prvotnem načrtu glede sinove in hčerine prihodnosti. Simetričnost in stopnjevanje v zgradbi 1. dejanja je možno poudariti in izkoristiti.

Stopnjevanje opazimo tudi glede akcijske napetosti. Medtem ko so začetni prizori bolj slikajoči in je to značilno sploh za 1. dejanje kot celoto (gotovo je slikajoče ali epizodno, vendar zelo posrečeno ilustrativno in zanimivo vse, kar se tiče Elinega sodelovanja v nekem društvu) in medtem ko prihod barona pl. Kiš, novica o tem, da je odvetnik Ivan nastavljen v svoji pisarni Pavlo, Slavkina ljubezen do Francija ter drugi motivi napovedujejo prihodnje dogodke in vnašajo nemir v obstoječ družabni položaj — pa se v 13. prizoru nenadoma pojavi silovita akcija, ki je na meji kriminalne zadeve. Gre za to, da Franci izkoristi možnost, da pritisne na Frica s pomočjo Fricove afere s služkinjo Kalanovo. Ta akcijski izbruh se na koncu dejanja prekine. To, da Koren zaloti Leona in da ostro zagrozi hčeri in sinu, ne vnaša kaj posebno novega in zares akcijskega.

Prvo dejanje ne samo da je precej slikajoče ali upodabljače, ampak je deloma tudi razpravljače. Na eni strani Ivan, Slavka, Pavla in Franci, na drugi strani pa Fric in Silva razpravljajo o pomembnih družbenih in moralnih vprašanjih. Čeprav sta Fric in Silva negativni osebi, pa je treba priznati, da so njuni nazori mladostno stvarni, dosledni in prodorni, kar se dobro vidi, če primerjamo, da starejše osebe (Koren, Komar, pa tudi sicer mlada Eli) razpravljajo dosti bolj okorelo in o nebitvenih (baronarstvu, ljubimkanju) ali pa izključno poslovnih zadevah.

Nazori Ivana in Slavke (Pavla in Franci se pravzaprav ne udeležujeta razprav), posebno Slavke, so na meji revolucionarnega idealizma. Vendar ta mlada delovna inteligenca ni radikalno samomorilska, ampak deluje dokaj realistično, zavedajoč se svoje moči in svojih možnosti v okviru obstoječega družbenega reda, to je meščanskega reda, v katerem so rojeni. Franciju na primer ni mar za možni milijon, vendar ga

popolnoma tudi ne zavrača. Vsi ti mladi ljudje vztrajajo v življenju, kakršno je. Le na koncu je zaostritev med starim in izkoriščevalskim svetom (Koren) in med mlado delovno inteligenco hujša. Delovna inteligenca je v 1. dejanju te igre prikazana že bolj nazorno in resnično kot v drami Borba za kruh. Spoštljivo so prikazani tipični svobodni poklici.

Pomembno je, da v igri Star mož in mlada žena Moškrič prikazuje nove, nastajajoče odnose in tendence v meščanski družbi. To je predvsem težnja nekaterih mladih, da delajo v poklicu in da so družbeno povezani, ne pa individualistični. Odpira se možnost naravnega, ne nujno revolucionarnega prehoda meščanske družbe v socialistično družbo.

Prvo dejanje ne obeta komedije, ampak družbeno dramo. Slikanje družbenega življenja, razpravljanje o moralnih in družbenih problemih ter akcijska zaostritev so vsaj v ravnotežju, če že ne prevladujejo nad površnostjo življenjskih nazorov, iskanjem zabave ter hotenjem ustvarjati komične in satirične dramske učinke. Resne in pozitivne osebe (Ivan, Slavka, Franci, Pavla, Janez, deloma Leon) so v ravnotežju oziroma prevladujejo nad osebami, ki imajo take ali drugačne značajske slabosti ter neprimerne, nenaravne, izkrivljene nazore o življenju (Fric, Silva, Komar, Koren, Elizabeta).

Fric je res lahkoživec, lahko miselnost in lažnivec velikega kova. Elizabeta je ambiciozna, častiljiva in ljubezni željna, vendar v iskanju ljubezni dovolj previdna. Silva je radoživa in vsiljiva. Koren je dokaj človeški v svoji ljubezenski zmoti, sicer pa starčevsko gospodovalen do sina in hčere ter nekulturen in neizobražen. Komar je preveč samozavesten glede na svoja leta in premoženje, predvsem pa je častiljiv in ljubezensko obseden. Leon je slepo zaljubljen in hlapčevsko vdan, vendar zvest in dober. Janez je odločen in pogumen.

Med pozitivnimi osebami se idejno najbolj izpoveduje Slavka. Slavka je globoka, delovna in dobra do očeta, zato je ne samo odločna, ampak tudi potrpežljiva. Ivan je bolj tih, a močan in odločen ter manj potrpežljiv. Franci je v ljubezni nekoliko boječ, a silovit in pogumen v akciji proti Fricu. O Pavli več (zdi se, da izhaja iz revne družine) povedo drugi, kot da bi se v dejanju pokazalo, kakšna je.

Izmed negativnih oseb je komedijsko donhuanski Fric, smešno sentimentalni in komedijsko vdan je Leon, komedijsko erotičen (vročekrven) je Komar, komedijsko častiljiva in preračunljiva je Eli. Zares komičnih prizorov je malo. Še najbolj se nasmejemo rdečelasemu, naivno duhovitemu Leonu v predzadnjem prizoru. Tradicionalno komedijsko svežino vnaša prizor, v katerem nastopa Janez. Poleg tega je smesjen Komar v svoji nemirni živahnosti.

Stil 1. dejanja je vsekakor realističen. Moškrič obravnava bistvene življenjske (materialne, denarne, poklicne) zadeve, ljubezenske in druge psihološke zadeve so podrejene in niso v ospredju. Moškrič izhaja iz kešnikovske tradicije literarne obdelave meščanstva (primerjaj Eli in Jaro gospodo). Prvo dejanje označuje po eni strani stil ljudske igre, saj obravnava najbolj življenjske, za vse zanimive in vsem razumljive zadeve (razen v kolikor je igra socialistično agitacijska, a tudi to ni pretirano), po drugi strani pa stil klasične ali klasicistične komedije z njenimi tipi in situacijami.

S špretno klasično dramaturgijo, z umetniško harmoničnostjo (smisel za razmerja, za naravnost in nepretiranost) in s sodobno družbeno problematiko Moškrič presega realistično dolgočasje.

Značilnost 1. dejanja je tudi ljubljanska opredeljenost te igre. Morda bi jo lahko imenovali Ljubljanska komedija. Zanimivo bi bilo razmišljati in raziskati, ali ni

Plečnikove Žale v Ljubljani (arhiv Dela)

motivika deloma povzeta po kakih resničnih dogodkih in ljudeh. Moškrič kaže dobro in suvereno poznavanje meščanskega sveta in zlasti zanimanje za akademsko mladino in za položaj in stališče delovne inteligence. Kdo od naših komediografov ali dramatikov si je upal dejanje svoje drame odkrito postaviti v Ljubljano? Ali ni za razne slovenske igre značilna obravnava zakotnega trškega življenja? Ali ne izpričuje Moškrič umetniške moči in sposobnosti skoraj kot Miroslav Krleža?

Moškričeva dramaturgija je odločna. Razkrinkuje osebe, njihovo lažnivost neposredno in takoj. Uporablja prijem, da gledalci poznajo določeno osebo. Tako na primer prizor, v katerem Fric dvori Eli, takoj sledi prizor, v katerem dvori Slavki. Primerjaj tudi neposredni prihod Francija in Pavle v 12. prizoru, potem ko je bil prej ravno pogovor in nejasnost o Franciju. Ta dramaturgija je preprosta, učinkovita, akcijska, neposredna, odkrita, prvobitna, sposobna, poslovna.

Moškrič je s to dramo posegel v svet trgovskega meščanstva, ki delavstva ne izkorišča neposredno, vendar pa pridobiva velik kapital. To meščanstvo kapitala v bistvu ni sposobno izkoristiti (vložiti), tako da se spogleduje s preživelim aristokratstvom in da se pojavljajo spori z mladim rodom, ki hoče delati ali pa se mladi rod kvari in postaja dekadenten.

V liku dr. Francija Kosa oziroma v njegovi akciji je pravzaprav prikazano, da mladi rod delovne inteligence ne sme biti samo pasiven opazovalec in presojevalec krivičnega družbenega sistema, ampak da mora izvajati konkretne, skorajda revolucionarno-kriminalne akcije, pri čemer je mogoče spretno izkoristiti obstoječo meščansko zakonodajo. Že v 1. dejanju, brez odlašanja, Franci napade in že skoraj premaga Frica; s tem tudi reši Slavko raznih dilem, Moškrič pa hkrati reši svojo dramaturgijo raznih izrabljenih zapletov. Presečna Moškričeva sposobnost, da ne odlašaja z razvojem dejanja, ampak ga neposredno izvaja.

Na podoben način kot v komediji Star mož in mlada žena Moškrič prikazuje mlado delovno inteligenco v kasnejši prozi. Slike iz zgodovine, le da jo v slikah prikazuje ne toliko v njeni pozitivni socialni vlogi, ampak predvsem v njeni pozitivni nacionalno-obrambni in državno-zavedni vlogi spriču zunanje fašistične nevarnosti, ki je takrat grozila Jugoslaviji. Po Moškriču je delovna inteligenca naravnih zaveznik delavskega razreda, kajti njen položaj opredeljuje delo, tako kot delo opredeljuje položaj delavcev.

Na podlagi 1. dejanja bi se zdelo, da je naslov Star mož in mlada žena samo maska, za katero se skriva resno in revolucionarno obravnavanje družbenih in moralnih vprašanj, ki ga v tem času oblast ni dopuščala. Toda pogledjmo, kako se napovedana, a doslej skoraj neostvarjena »komedija« nadaljuje v 2. in 3. dejanju.

...

II. dejanje, 1. Naslednje jutro pri Komarjevih. H Komarju, zatopljenemu v račune, pride Egon, ki pričakuje danes očeta. Komar je nameraval v njuno podjetje vložiti tri milijone, toda ker je nekaj denarja zaigral in ker je predilniški koncern, katerega delnice je kupil, čez dva dni bankrotiral, bi lahko vložil en milijon in pol, pravzaprav pa le pol milijona, en milijon pa, ko se bo poročil sin (Fric), ki ga bo priženil. Polovico (en milijon in pol) bo vložil prijatelj Koren. Vendar pa bi Komar rad imel »vsaj nekaj čez polovico delnic«. Egon bo predlagal očetu, da dobita Koren in Komar zdaj enako število delnic, potem ko bo Komar vložil priženjeni milijon, pa bo dobil še ustrezno število delnic in jih bo imel torej precej več kot »prijatelj«. Komar se zanima, ali ne bi morda zadoščalo, če bi

zdaj vložili le Korenov delež, medtem ko bi on za svojega pol milijona kupil posestvo (graščino) na Madžarskem, s katerim je vezan naslov baronstva. Egon upa, da se bo dalo urediti vse tako, da bo Komar čez dva meseca »lastnik graščine, lastnik večine delnic sladkorne banke in seveda tudi baron«. Komarjev sin bo ravnatelj banke.

2. Pride Silva. Komar odide. Egon se odpravi na pošto. Komar se vrne s Fricem. S sinom in hčerjo se pogovarja, kako kaže pri Korenovih. Zadovoljen je, da Silva ne mara Ivana, ampak se ogreva za Egona. Saj bi ne zmozel velike dote. A Koren še ne sme izvedeti. Sinoči je Koren »prišel ves divji« in danes bo prišel ponovno, da izve od Frica samega, ali je res, kar pravi Slavka, da Fric tako in tako Slavke ne mara.

3. Pride Eli, in ko se izgovori, da se li je pokvaril avto, ga gresta popravljat Fric in Silva. Komar pravi, da od večerj ne prestopa misli nanjo, da bo čez dva meseca baron in da bo takrat njen suženj.

4. Silva zaloti klečečega očeta in se krohoti. Sama Eli in Fric. Eli pove, da je bil pokvarjen avto samo izgovor, da je prišla k njemu. Prinesla mu je denar. Naj se ne poroči s Slavko.

5. Poljubujocha se Frica in Eli zaloti Egon. Fric jo Egonu predstavi: »Dovolite... Eliza... oziroma moja zaročenka Slavka Korenova.« Egon odide, a Eli je očarana od njegove »plemenitosti«. Ker se od zunaj sliši, da se Koren predstavlja Egonu, Fric potegne Eli v »Egonovo sobo«. Koren bi rad, preden bi govoril o poslovnih stvareh, govoril s Fricem. Egonu Korenu pohvali »hčerko«, ki da je bila pravkar tu in se objemala z »bodočim zetom«. Koren se čudi in ne more verjeti, saj hčerka izjavlja, da je Fric ne mara, in se rada vidi z »nekim beraškim doktorjem«. Koren je zadovoljen, da je »hčerka« na »bogatega« Egona napravila »nepozaben vtis« in mu predlaga, naj on sam poskusi pri nji, češ da bi njemu tako hčer kot denar raje zaupal kot Fricu.

6. Pride Fric, ki ga Koren takoj vpraša, ali res ne mara Slavke. Fric, boječ se da ne bi slišala Eli, pravi, da to ni res in da ima Slavko rad, a Slavka ga noče. Koren: »Kaj ni bila danes že pri vas?« Fric zanika, a Egon potrjuje, in potem tudi Fricu ne kaže drugega in se kmalu popolnoma zmede. Egon pravi, da bo Frica rad zamenjal... Fric med drugim pravi Korenu, da se Slavka očeta »sramuje, zato noče, da bi vi vedeli, da se ljubi«. Koren meni, da je Slavka tako sramežljiva kot »moja žena«. Fricovo smešno zmedenost si Koren razlaga kot zaljubljenost in pravi, da bo poskrbel za čimprejšnjo poroko, tako da »se vama ne bo treba več skrivati.«

7. Komar povabi Korena in Egona v stanovanje na poslovne pogovore. Fric pove Silvi, da se je objemal z Eli. Silva je zadovoljna, da mu je Liza, kot jo imenuje, prinesla denar, »da izplača Kalanovo«, sicer pa mu svetuje, naj »avšasto Lizo« pusti pri miru in se oženi čimprej s Slavko. (Torej je morala Silva izvedeti vse o Fricovi aferi.) Ker pa Slavka lahko vsak čas izve za Fricovo afero in ker nad Fricem visi Kosova grožnja, da ga bo izdal Korenu, se Silva domisli, da bi za nekaj časa Kosa »odstranili«. Ovadili bi ga lahko, da opravlja splave. Zdaj se Fric domisli, da je sinoči pobral na cesti prepovedane (prevratne) letake in da bi jih lahko podtaknil Kosu. Silva naj mu pri tej akciji pomaga. Kos bo prišel po denar, Fric ga bo povabil naprej, a površnik bo pustil tukaj. Potem bo napisal policiji ovadbo. Silva predlaga, naj Kosu ne izroči denarja. Fric bo medtem, ko bo Kos zaprt, pregovoril Kalanovo, naj splavi.

8. Pride Komar. Silva pravi, da bo Korenu kar povedala, da ne mara Ivana za moža. Komar nasprotuje, kajti sicer tudi ne bo poroke Slavke in Frica in ne bo mili-

jona. Fric je zadovoljen, da bo bančni ravnatelj. Komar odide s sinom in hčerjo na pogovor s Korenom. Pride Eli, ki je imela priložnost naprsluškovati se. Dobita se z Egonom, ki jo hoče peljati k »papaju«. Eli se končno izda, kdo v resnici je. »Verjemi-te, milostljiva, že kot gospodična in zaročenka ste se mi smilili, sedaj se mi pa še desetkrat bolj.« Eli povabi Egona na obisk in odide.

9. K zamišljenemu Egonu pridejo Koren in Komar s svojima, a Egon mora na postajo čakati očeta. Silva hoče z Egonom, toda Fric jo spomni, da mu mora nekaj pomagati. Komar spremi odhajajočega Korena. Silva in Fric pregledata letake. Silva se domisli, da bi lahko letake podtaknili tudi Ivanu, kajti Koren zahteva obe poroki hkrati, a ona Ivana ne mara. Koren bo morda tako jezen na sina, da ga bo razdedil, pa bo Fric »pobasal« tudi Ivanov del premoženja. Silva upa, da bo baronica. Fric izroči nekaj letakov Silvi, za Ivana jih pridržijo sam in enega ima za ovadbo.

10. Pride Franci Kos, odloži površnik in odide s Fricem. Silva odpara podlogo in vije letake. Glasno kliče služkinjo Micko in odide. Vrneta se Franci in Fric, ki obljublja, da bo denar priskrbel čimprej. Če ne bo denarja za Kalanovo do jutri zvečer, bo Kos pojutrišnjem pri advokatu, pri Ivanu, vložil tožbo. Franci ponovno zahteva, naj Fric izjavi Korenu, da ne mara Slavke, sicer bosta Koren in Slavka izvedela, »kakšen svetnik si«, pa čeprav bi Kalanovo izplačal.

11. Na odru so Komar, Egon in Hubert. Komar odide, da pošlje po Korena, ker se Hubertu in Egonu mudi. Egon pravi: »Le hipec in muhe se vlove, nato pa jim izpijeva kri.« Egon pripoveduje Hubertu o Komarjevih željah. Hubert pravi, da je Komarjev priženjeni milijon brez pomena, ker se ji-ma mudi, ker tla postajajo vroča in morata čim prej čez mejo. Komar se vrne. Obljubi, da si bo izposodil še dvesto tisoč, kar je potrebno za podkupnine v zvezi s posestvom in baronstvom. Potrdijo, kar sta že sklenila Komar in Egon.

12. Pridruži se Koren. Glavnico 3 milijone gotovine lahko Koren in Komar vplačata v dinarjih ali v valuti, v štirinajstih dneh pa bosta prejela delnice. Napravili bodo pogodbo pri notarju. Hubert pravi: »Nihče vaju ne sili. G. Komarja sem povabil k udeležbi, ko še nisem vedel, kje bi iskal kapital za banko. Ker pa mi je on takoj obljubil udeležbo, sem tudi hotel ostati mož beseda, kljub temu da imam danes na ponudbo ne tri, ampak deset milijonov, če hočem.« Koren bo povabil notarja ob šestih popoldne. Ko Komar »za hipec« odide, Egon pove Korenu, da Komar želi imeti pri banki večji delež kot Koren. Koren izjavi, da ne bo več odkritosrčen proti Komarju, in ju povabi, naj prideta, ne da bi Komar vedel, popoldne k njemu, da se bodo več pogovorili. Komar se vrne in Koren se poslovi in Komar ga spremi. Komar Egonu in Hubertu ponudi na razpolago svoj avto. Stanujeta v Grand-hotelu. Hubert pravi, da prideta pred šesto uro h Komarju, da se skupaj odpeljejo h Korenu. Ko ostane Komar sam, se veseli: »Moj dragi Koren, to boš zija! Večina delnic bo mojih, baron postanem in še ženo ti prevzamem!«

Komičnost je v 2. dejanju izrazitejša kot v 1. dejanju. Kar se tiče smešnosti prizorov, je sicer tudi tu samo en prizor tak, ki lahko izrazito zabava gledalce. To je 8. prizor, v katerem se Fric popolnoma zmede in zgubi glavo, kar mu vsakdo privoščijo, ko pa je tak vetrnjak in ženskar. Poleg tega je v tem prizoru v zmoti Koren pa še Egon in tudi to seveda gledalce zabava. Koren je na osnovi zmote vesel in samozavesten; Egon hoče iskreno pomagati, a je v zmoti.

(Nadaljevanje na 6. strani)

Da je tuji osebi (Egon) znana oseba (Eli) v zadregi napačno predstavljena (kot Slavka), je gotovo star komedijski prijem. Moškrič ga je uporabil že v komediji Razkrinkana morala, kjer ga je tudi do skrajnosti komedijsko izčrpal. Tu, v komediji Star mož in mlada žena, pa se Moškrič ne ponavlja in ta prijem izčrpa samo deloma, ga nakaže, tako da ni pretiranosti, ampak prava mera. Egonova zmotna se kmalu razčisti. Pač se še v 3. dejanju nadaljuje Korenova zmotna, vendar ni pomembna, ampak postranska.

Komičnost 2. dejanja je v primerjavi s 1. dejanjem izrazitejša preprosto zato, ker skorajda ne nastopajo več pozitivne osebe (ne nastopajo Leon, Slavka, Ivan, Pavla; nastopi edinole Franci, a njegov nastop je samo akcijski, ne pa idejen), ampak osebe, ki lažejo, ki so preračunljive, ki izsiljujejo, varajo, goljufajo, zapeljujejo, ki so zahrbtni in neiskrene. V 2. dejanju ni več razprav o družbenih in moralnih vprašanjih, ampak se razpravlja o finančnih transakcijah. Ne razpravlja se o delu, ampak o malverzacijah. V 2. dejanju ni upodabljanja in slikanja, ampak je veliko akcije.

Odsotnost pozitivnih oseb od vključno 2. dejanja naprej je značilna za zgradbo te komedije. Od začetnega ravnotežja dobrega in slabega ter dobrih in slabih oseb se komedija vedno bolj reducira na slabe oziroma so dobre osebe pritegnjene samo v akcijo, ne da bi razvijale svoj svet. Ali ni to slutnja bodoče borbe, revolucije, akcije, vojne, dogajanja?

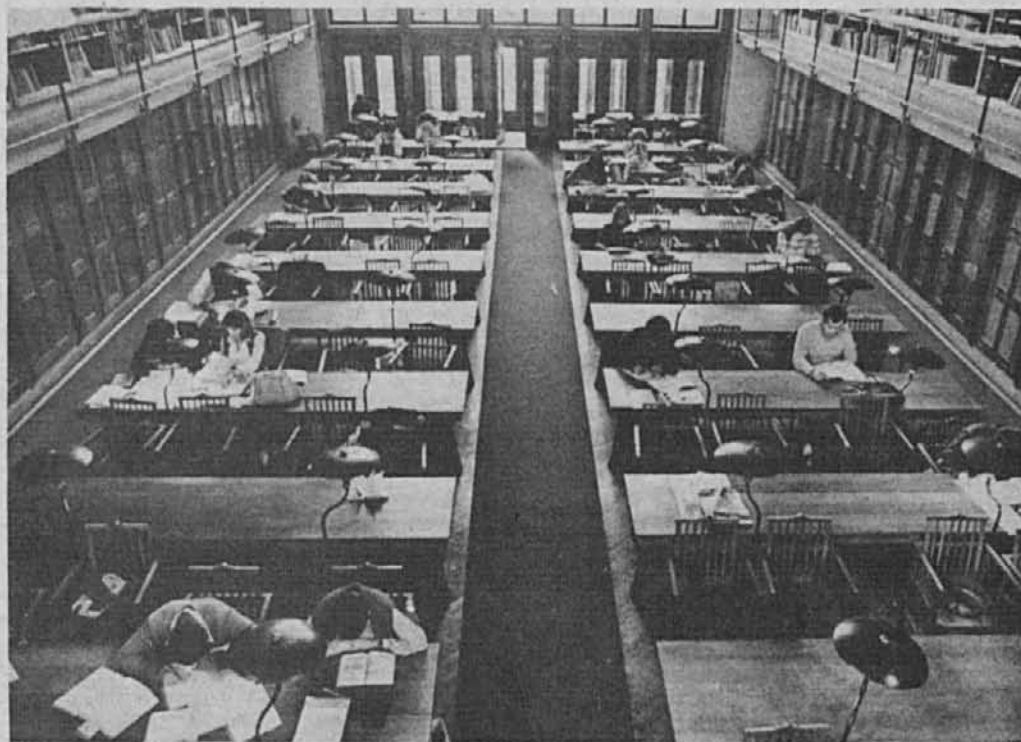
Med negativnimi osebami je morda najbolj človeška Eli, saj prinese ljubku Fricu denar. Polega tega že spoznava, da se je, iščeč ljubezen pri Fricu, prevarala. Prizor med Eli in Egonom (8. prizor) ne pomeni za Eli diskreditiranja, saj je umirjen. Medtem ko so druge osebe večinoma poklicni in odločni goljufi (Hubert, Egon, Komar, Silva) ali pa so v svojem sleparjenju dodatno obremenjeni z neodločnostjo (Fric), je morda najbolj značilno to, da je v tem dejanju pisatelj poslabšal značaj Korena. Dosele je Koren odločno, možato in z grobostjo hotel uresničiti svoj načrt o dvojni poroki med svojimi in Komarjevimi potomci, v 2. dejanju nas pa preseneti, da je vendarle neodločen in nemožat, da je pripravljen premisliti se in odstopiti od svojega načrta, saj se poigrava z možnostjo, da bi se Slavka raje poročila z Egonom kot s Fricem. Njegov značaj je s tem dodatno in kar preveč omadeževan in razmajan. Morda je Moškrič tu pogršil; vsekakor pa opisano črto Korenovega značaja režija lahko zabriše, tako kot tudi dejansko je v ozadju. Moškrič hoče prikazati, da se s preračunljivimi bogataši usoda neusmiljeno, do konca in dosledno poigra, tako da se sami ujamejo v zanke in nečloveške načrte, namesto da bi oni ujeli druge.

Bolj kot opisana Korenova neznajnost je razumljiva in naravna njegova pripravljenost, da se v kupčiji zahrbtno pogodi na račun »prijatelja« Komarja, saj je ta že prej storil isto. Torej se prvotno (tako kaže 1. dejanje) manj zainteresirani, nečastihlepi, poslovno trdni mož tudi na finančno-gospodarskem področju začne razkrajati in vdajati raznim sekundarnim čustvom, kot sta prvenstvo in nevoščljivost. Ta čustva ga tako zaslepljujejo, da ne vidi osnovne prevare.

Zanimiv je tudi dr. Franci Kos, Silva najprej predlaga bratu Fricu, da bi ga ovdila zaradi opravljanja splavov. Ali je dr. Kos tu ranljiv? Ali morda res dela nekaj nezakonitega in moralno manj pozitivnega, čeprav bi morda lahko kaj takega opravičil s socialnimi razlogi? Zadeve komedija ne razvija, tako da je dopuščena možnost, da dr. Kosa nimamo za absolutno pozitivno in nedolžno osebo, kar med drugimi kaže tudi njegova velika vpletenost v

dramsko akcijo. (Kdor dela, dela napake!) Sploh pa naj omenimo, da Moškrič v tej komediji odkrito obravnava oziroma se samo dotika problema splavov, kar je bilo v naši dramatikli pogumno in redko.

Drugo dejanje (in morda še tretje) bi lahko naslovili Slepjarjenje ali kaj podobnega. Drugo dejanje je podobno zaokroženo in ima podoben ritem kot prvo dejanje. Tudi 2. dejanje se namreč konča tako, kot se začne. Začne se s »poslovnim« dogovarjanjem in konča se s poslovnim dogovarjanjem, le da je pritegnjen še Koren. Finančne transakcije tvorijo ogrodje tega dejanja in obdelane so prepričljivo, z dobrim poznavanjem stvari.

Narodna univerzitetna knjižnica v Ljubljani — ena od mojstrov in arhitekta Jožeta Plečnika (arhiv Dela)

Tudi 2. dejanje je popolnoma premissljeno glede vstopov in izstopov oseb in glede zapletene soigre prostorov izven odra (vhod, Komarjevo stanovanje, ena posebna soba — trenutno Egonova soba). Medtem ko v 1. dejanju zadošča osnoven prostorski red, se v tem dejanju soba izkoristi tudi za to, da se oseba (Eli) v njej skriva, kar ji obenem omogoča, da prisluškuje. Vendar v tem dejanju ta izraziti komedijski prijem, vključno s prisluškovanjem, ni pretiran, ampak umerjen. Tudi v tem dejanju je nekaj »zalotitev« ljubzenskih parov, vendar ne veliko (Komar—Eli; takoj nato Fric—Eli).

Spet lahko govorimo o ljudski in obenem klasični (klasicistični) dramaturgiji, da se ta dva stila oplajata in da je Moškričeva dramaturgija harmonična. O poznavanju klasične (klasicistične) motivike priča na primer prizor, ko Komar kleči pred Eli in govori, da je suženj (trubadurski stil), dalje fraza »življenje mi vračaš« (1. dejanje, 14. prizor). Glede na prikazane finančne transakcije pa 2. dejanje ni ravno lahko, ampak precej zahtevno. Akcija, začeta v 1. dejanju (Friceva afera s služkinjo Kalanovo), se v 2. dejanju nadaljuje z izrazito protiakcijo (protinapadom), ki jo zasnujeta Silva in Fric in jo nameravata razširiti še na Ivana. Ta akcija ima politično osnovo, sicer pa v tem dejanju ni politične in socialne vsebine. Motiv podtaknitve (kompromitiranja) je komedijsko znan.

Povezava med 1. in 2. dejanjem je izrazita in tudi aktivna. S tem mislimo na Korenov obisk prejšnji večer pri Komarju, pa tudi to, da je Silva že seznanjena s Kosovo zahtevo. Pisatelju morda lahko očitamo, da nekaterih stvari ne pojasnjuje dovolj,

ampak da si jih mora gledalec (bralec) sam domisliti. Na primer: kaj je bistvo (račun) Korenovega načrta o dveh porokah? Najbrž to, da bo toliko dal (Slavkina dota), kot bo približno dobil (Silvina dota); in skopi starec najbrž ne more čakati, da bi dobil kasneje, kot bi dal. Kot rečeno, te stvari niso dovolj razvite. Dobro pa pisatelj pojasnjuje Komarjevo preračunljivost. Komar želi pridobiti doto, a je ne dati. Glede na Komarjeve račune pa pravzaprav vidimo, da Silvina milijona (dote) sploh ni; Komar je najbrž za stopnjo bolj sleparski kot Koren. Nenadni pojav Egona kot možnega ženina je komedijski motiv, ki zaplêta dogajanje. Utemeljen je s prejšnjim poznavanjem med Komarjem in baronom.

Ali pisatelj res nekaterih stvari dovolj ne razvije in pojasnjuje ali pa so te stvari posledica sleparjenja, goljufanja, varanja, tako da jim razum skoraj ne more slediti? To je nekaj podobnega kot prevaranstvo sindikalnih funkcionarjev v drami Dani se.

Moškrič realno obdela vse goljufije in zmešnjave, vendar je jasno, da ta brechtovsko natančna obdelava v resnici služi razkrinkovanju meščanske (kapitalistične, izkoriščevalske) družbe.

Zdi se, da je v drugem dejanju preveč posameznih tehničnih zapletov, premalo pa slikovite in osredotočene komedijske duhovitosti in zabavnosti.

Glede prevaranstva Egona in Huberta in glede pravčatega tekmovanja med Korenom in Komarjem, kateri jima bo več dal in se jima bolj pustil ogoljufati, se zdi, da se je Moškrič učil tudi pri nesmrtnem Gogoljevem Revizorju. To velja tudi za ljubzenske račune. Nekatere prvine kažejo, da je delo Star mož in mlada žena deloma satira na komedijo. Saj smo videli, da Moškrič nalašč ne izčrpa znanih komedijskih prijemov, ampak jih nakazuje.

...

III. dejanje, 1. Slavka in Eli se pogovarjata, koliko opravkov ima danes Koren, ki izterjava posojila. Koren pride in draži hčerko, češ da vendarle ljubimka s Fricem in da ni sramežljiva; Eli se vmešava. Koren namiguje na barona kot ženina. Ko Slavka odide, Eli moža spodbuja, naj spondrine Komarja in vloži v posel tri milijone.

2. Prideta Egon in Hubert in Koren jima predstavlja ženo. Eli pravi: »Pravzaprav bo to mala zarota proti Komarju... da bi mi dobili pri banki odločilno besedo.«

Koren je pripravljen vložiti še tretji milijon, ki je bil namenjen za Slavkino doto. Toda treba je na nek način odriniti Komarja.

3. Pride notar Krivič (nomen est omen?). Koren mu pove, da gre za sladkorno banko in da bo polovico vložil Komar. Vendar bi pogodbo sklenili kasneje, čez eno uro, in sicer bodo vsi prišli k notarju. Notar je zelo ustrežljiv. Ko odide, Egon predlaga, da bosta šla z očetom po Komarja, a potem bosta šla k notarju le Koren in Komar, onadva se bosta izgovorila z nujnim opravkom, nakar bo Hubert prišel k notarju in sporočil, da mu je neki star dolžnik vrnil denar in da ne potrebuje drugega kapitala. Eli pravi možu: »Lahko se tudi jeziš in zabavljaš« in predlaga, da ne bi iskali drugega notarja, pred katerim bi sklenili pogodbo, ampak naj Koren izroči denar na podlagi pismenega potrdila in obveze, da bodo delnice izročene v roku štirinajst dni. Koren takoj izroči denar in takoj napišejo pogodbo. Hubert opozori, da ko se bosta z Egonom in Komarjem vrnila, se ne smejo izdati, da že poznajo gospo Eli. Ko barona odideta, se Koren spomni, kako Egonu ugaja »Slavka« (v resnici Eli) in upa na njuno poroko. Korenu je Egon bolj všeč in bolj varen kot Fric. Koren pokliče Slavko, ki mu pove, da Frica nima rada, a Koren je zdaj zadovoljen in hoče, da se Slavka seznani z baronom Egonom. Odide v trgovino.

4. Slavka se upira novemu očetovemu poročnemu načrtu in Eli jo popolnoma podpira: »Kar nekega pritepenca ti hoče vsiliti... Mogoče kakšen slepar ali pa še trgovec z ženskim blagom.« Tu izvemo, da je Eli članica Društva za varstvo deklet. Slavka je bila na domu pri dr. Kosu in misli, da je oče to zvedel, v resnici pa oče misli, da je bila pri Fricu. Eli pove Slavki, da se hoče Fric dr. Kosa »iznebiti«.

5. Pride Pavla z novico, da so dr. Kosa zaprli. Eli noče izdati Frica, ker bi lahko prišlo na dan, da mu je dala denar. Pokličejo Ivana, ki odide poizvedovat na policijo. Odideta skupaj s Pavlo.

6. Pride Koren in škodoželjno privošči Franciju zapor ter spet pogreva današnji Slavkin obisk pri Fricu. Vmeša se Eli. Slavka odide v sobo. Eli in Koren pričakujeta barona in Komarja. Komarju se bo treba izgovoriti, zakaj ni notarja. Janez naj pride z obvestilom, da notar ne utegne in da naj pridejo čez eno uro. Eli in Koren z velikim trudom učita Janeza te laži. Ko Janez odide, se Eli jezi, čemu ne vzameš kakega bolj pripravnega fanta.

7. Pridejo Slavka (iz sobe), Komar, Egon, Hubert, Silva in Fric. Predstavljajo se. Egon pravi: »Vam, g. Koren, jaz čestitam, ker imate tako krasno hčerko in nad vse ljubko soprogo.« Eli predlaga, da bi poslovne zadeve odložili za kak dan in si danes ogledali mesto in se pozabavali. Hubert se opraviči, češ da so prišli novi stroji za tovarno in mora biti prisoten, pa tudi Egon, ki je inženir. Silva obžaluje. Vrnila se bosta čez štirinajst dni.

8. Pride Egon in začne svoje sporočilo napačno: »Vi ste mi naročili...« Zapleta se in spravlja Korena in Eli v neroden položaj. Eli se Hubertu opravičuje zaradi »tega nerodneža«. Hubert se smeje: »Kjer so mlade dame, ni varno jemati mladih pripravnih mož za slugo, kajne g. Koren?« Koren povabi družbo na prigrizek, ostaneta Slavka in Fric. Slavka je nanj zelo huda; vpraša, kaj je storil s Francijem. Gre v svojo sobo.

9. Eli, Egon in Silva. Silva pravi: »Vi bi najraje videli, da bi se vam vse ženske laskale.« Egon pravi: »Nimam pa rad, če se mi katera kar odkrito vsiljuje,« nakar Silva užaljeno odide. Egon poziva Eli k ljubezni, kratač vse pravice možu, ki je star, in poudarjajoč njene pravice. Na verandi se za trenutek pojavi Leon. Egon končno obzira Eli imenujoč jo »moja Beti«. Leon se

spet pojavi. Egon hoče, da se dobita še danes »vsaj za eno uro«, Eli predlaga, naj se vrne, ko bodo drugi pri notarju.

10. Onadva odideta, pride žalostni Leon, ki si je bil dal pobarvati lase. Pride Ivan, ki mu Leon potoži svojo srčno bolečino. Ivan gre v svojo sobo, a Leon čez verando.

11. Pride Silva in se razjoka. Prideta Eli in Egon, namenjena na vrt. Silva noče z njima. Eli gre sama, češ naj Egon tolaži Silvo. Egon ji pravi: »Pa vendar ne misliš, da mi je ona več kot ti?« Eli prinese Egonu cvetko in mu jo vtakne v gumbnico.

12. Hubert, Koren, Komar in Fric. Hubert se opraviči, ker mora v Grand hotel zaradi nujnega obvestila. Komar mu ponudi avto. Dobili se bodo pri Komarjevih in nato šli k notarju. Egon odide »s papanom«, a obljubi Silvi, da pojde z njo v gledališče. Na odru ostaneta Fric in Eli. Eli pravi, da je med njima vse končano in obžaluje, da se je izpozabila. Fric ji zagrozi, da bo izdal, da ga je objemala in da je ukradla petdeset tisoč. Silva pride po Frica.

13. Prideta Ivan in Slavka in Eli se zani-ma, kaj je z dr. Kosom. Ivan: »Če ne bo mogel dokazati, da so mu bili letaki podtaknjeni, utegne obsedeti.« Eli zdaj pove, da jih je podtaknil Fric, saj je slišala razgovor med Silvo in Fricem. Ivan in Slavka odideta na policijo zahtevat, naj zaslišijo Frica.

14. Pride Egon, toda Eli predlaga, naj gre zaradi slugo še enkrat ven in naj se vrne skozi vrt, kjer mu bo ona odklenila. Odide v sobo po ključ. Pride prestrašeni Hubert: »Sreča, da si mi povedal, kam greš! Takoj morava izginiti... V hotelu sva že imela preiskavo!« Ko zbežita, Egon pozabi klobuk. Eli gre s ključem na vrt.

15. Pride Fric, ker meni, da je Eli sama. Opazi Egonov klobuk. Ker sliši, da nekdo gre po vrtu, se skrije v Korenovo sobo. Za Eli pride Leon. Eli ga podi proč, a Leon pove, da se je njen ljubljani odpeljal z avtom. Pokaže ji pobarvane lase. »Sedaj šele vidim, kakšno ljubezen sem zavrgla zaradi starega dedca. Veš Leon, odslej te bom imela rada, a lase si pa le izmij...« Eli obžaluje svoj odnos do Leona. Leon pravi, da je zdaj »sam svoj gospod«, neodvisen od matere. Naj se loči ali pa bo čakal, dokler ne bo ovdovela. »Sama bom prišla k tebi in mogoče še kmalu.« Leon odide. »Egon se je torej samo ponorčeval iz mene, Frica vleče k meni samo strast. Torej mi ne ostane drugo kot Leon.« Pride Fric in jo objame. Eli ga vika in ne mara. Na vrtu se pojavi nočni čuvaj. Fric se spet umakne v Korenovo sobo. Z vrta pribeži Leon. Skriti se hoče v Korenovo sobo, a Eli ga potisne v svojo sobo.

16. Pridejo čez vrt čuvaj, skozi vrata pa Ivan, Slavka in Pavla. Čuvaj pove, da je našel vrtna vrata odprta, na vrtu pa se je nekdo skrival in zbežal proti hiši. Eli zani-ka, da bi kdo prišel. Čuvaj gre preiskovat vrt. Eli odide v svojo sobo. Ivan opazi Egonov klobuk. Ivan pravi: »Pojdimo v sobo! Mogoče zaradi nas še ven ne more.«

17. Eli pride iz sobe, a od zunaj prideta Koren in Komar in iščeta Huberta. Eli gre spet v sobo. Ura je osem. Egon ni bilo za v gledališče. Čuvaj spet z vrta odločen, da bo našel zlikovca, saj je videl, ko je hotel skočiti skozi okno, a se je umaknil. Tu sta Ivan in Slavka. Eli pravi: »V sobah ni nikogar!« Slavka brani očetu v svojo sobo, češ da ni nikogar. A oče jo odrine in najde Pavlo. Eli gre v svojo sobo. Koren hoče Pavlo izročiti policiji. A čuvaj pravi, da ni bila ženska ampak moški. Čuvaj se spomni, da mora iti pazit na vrt. Koren ugotovi, da v Slavki ni in Ivanovi sobi ni več nikogar. Čuvaj kriči, ker je spet zlikovec na oknu. Vsi na balkon, Eli pri svojih vratih. Ugotovijo, da je v Elini sobi. Eli brani možu vstopiti, češ da ni nikogar. Slavka pravi, da bi očetu lahko kaj storil, zato naj pogleda Ivan. Ivan pomiga Eli, naj se ne boji, in vstopi.

Medtem se Koren jezi na Pavlo in na Slavko, ki je Pavlo pripeljala v sobo. Slavka pravi, da če mora ven Pavla, »potem grem tudi jaz«. Ivan oznani, da v sobi ni nikogar in skrivaj stisne Eli roko.

18. Pride Silva, ki išče Egon. Zagleda njegov klobuk in obtoži Eli: »Sram vas bodi! Poročeni ste pa nastavljate mreže drugim moškim... Kako bo neki šel z menoj v gledališče, če ga ima pa ta gospa pri sebi.« Eli zanika in zelo se sporečeta. Zdaj še ostali opazijo klobuk. Ivan potrdi, da Egon v sobi ni.

19. Vstopi Notar in se jezi, ker jih je zaman čakal. Zahteva plačilo od Komarja, ker je prišel popoldne, a ga ni bilo. Komar se jezi, zakaj ni prišel Notar takrat, ko je bilo dogovorjeno. Koren posreduje, češ da je bila pomota in je pripravljen plačati. Notar računa za pot in za čakanje skupaj en tisoč. Medtem ko gre Koren po denar, Notar v prepiru pove, da sta bila tudi barona že pred šesto uro in pred Komarjem tu, pri Korenu, in da so rekli, da je Komar zadržan.

20. Koren v sobi ugotovi, da mu je zmanjkalo denar, in najde Frica. Komar Korena obtoži, da ga je spodrinil pri podjetju. Koren mu zabrusi, da je res, da je vplačal vse tri milijone, saj ga je hotel najprej spodriniti Komar. Fric se izgovarja, da je prišel k Slavki. Komar je proti vsaki zvezi s Korenovimi, ker goljufajo. Notar hoče denar.

21. Vstopi Detektiv, išče Frica in ga aretira, ker je osumljen protidržavne propagande. Komar protestira. Detektiv hoče Frica preiskati, ta pa hoče izročiti letake skrivaj Silvi, kar mu pa ne uspe. Detektiv Frica preiskuje še naprej in najde šop bankovcev. Koren obtoži Frica kraje. Detektiv Frica uklene.

22. Vstopi Komisar s tiralico za »lažibaronom pl. Kišom«. Detektiv odpelje Frica. Komisar zaslišuje. Hubert Kiš je »slepar«; tiralico so dobili iz Dalmacije, kjer je nekoga opeharil za nekaj sto tisoč. »Z njim je njegov kompanjon, ki se izdaja za sina Egon.« Komar se zgrozi, češ da mu je dal sedemsto tisoč za posestvo in baronstvo. Koren ne more verjeti. »Ničesar nima! Njegovo pravo ime je Herman Šmit, a drugi, mlajši, je Fric Müller. Po poklicu sta mednarodna sleparja. Za oba se zanima vsa evropska policija!« Koren začne kričati. »Barona« sta ušla s Komarjevim avtom. Silva pravi: »Če sta oba sleparja in je eden ušel, vsaj drugega zaprite,« ker misli, da je Egon tu, in sicer v Elini sobi. Komisar odrine Eli, vstopi in pripelje iz sobe Leona. Komedijska se konča s Korenovim vzklikom: »Ti prekleti rdečelasec! Le tebe je še manjkalo.«

Tretje dejanje je kljub časovnemu razmiku neposredno nadaljevanje drugega dejanja. Na začetku je nekaj zavlačevanja, ko Koren spet vleče na dan »Slavkino« ljubimkanje s Fricem. Nesporazum, da Slavka razume očeta, kot da ji očita (resnično) ljubimkanje s Kosom na Kosovem domu, ne pa s Fricem, se razkrije šele v 4. prizoru in je gledalcem premalo jasen; zanimiv pa je ta motiv zato, ker se s tem tudi Slavka nekako vključuje v ljubimkanje, tako da ni idealno izvzeta iz tega splošnočloveškega pojavnosti ali šibkosti. Vsekakor si v 3. dejanju Koren še naprej domišlja zvezo med Slavko in Egonom, pri čemer koketira tudi z možnostjo baronstva. Tako njegova prvotna strogost, moštost, odločnost in doslednost dokončno razvodenijo in tudi on postane gnetljivo komedijsko testo.

Precej več kot v 2. dejanju nastopajo v 3. dejanju pozitivne osebe, saj sta tu, pri Korenu, Slavka in Ivan doma. Polega njiju dvakrat nastopa Pavla; dr. Kos pa seveda ne, saj je v zaporu. Toda za razliko od 1. dejanja, v katerem te osebe svojo pozitivnost izkazujejo in proglašajo, je njihovo

(Nadaljevanje na 8. strani)

(Nadaljevanje s 7. strani)

nastopanje v 3. dejanju v glavnem samo tehnično, ne pa idejno pomembno.

Pa ne samo to. Pozitivne osebe se v 3. dejanju hote ali nehoti zapletejo v komedijo, s čimer izgubljajo svojo popolnost in pozitivnost. Slavka tako rekoč laže pred očetom, ko je pri njej Pavla; Pavla je nekaj časa skrita v sobi, podobno kot sta skrita Leon in Fric in istočasno s njima. Ivan hoče pomagati Eli in hudomušno laže, da v njeni sobi ni nikogar. Izven dejanskega prikazovanja na odru je treba upoštevati tudi dejstvo, da ne pride Detektiv Frica samo zaslišati, ampak kar aretirat in da ga začuda osumi protidržavne propagande, kar si je težko razlagati drugače, kot da sta to napletla in »organizirala« Pavla in Ivan. To sicer ni nič slabega, a je gotovo akcijsko. Res pa je to v komediji premalo pojasnjeno.

Ko je torej komedija na višku, se vanjo, v njene spletke in laži, zapletajo tudi pozitivne osebe in s tem ustvarjajo nekakšno človeško enotnost, namreč podobno podvrženost napakam in slabostim. Moškrič pogleda na človeško življenje ne samo z razrednega in moralnega vidika, ampak tudi z bolj oddaljenega, bolj splošnega, eksistencialnega, absolutno komedijskega, vselega in hkrati pomilovalnega vidika. To smo zaznavali že pri komediji Razkrinkana morala. Ni sicer poudarjeno, vendar je vgrajeno v temelje komedije in ti temelji komedijo tudi omogočajo in ji dajejo razsežnost odkrivanja občečloveškosti. Tako kot je potrebna delavskemu občinstvu tudi zabava, komedija, ne pa samo poučna drama, tako se v komedijo vključijo ne samo negativne osebe, ampak tudi pozitivne, izgubljajoč svojo idealno popolnost (pozitivnost).

Ce so pozitivne osebe vključene v komedijske spletke in laži, kaj šele negativne osebe! To je pravi vrtnec, vrtoglavost laži in spletk. Komedija Star mož in mlada žena bi lahko imela naslov Lažnivci. Ali pa vsaj 3. dejanje. Eli in Koren se skrivaj in predčasno pogajata z baronom. Egon skuje načrt, kako bosta Koren in Komar mislila vsak zase, da sta na konju in da sta prevarala drug drugega. Da je Egonov načrt (3. prizor) uporaben ne le za Korena, ampak tudi za Komarja in da ga Egon namestila izvesti, v komediji ni prikazano (na primer z zaporednim prizorom, v katerem bi isti načrt predložil Komarju), kar pač zmanjšuje možnost razumevanja. Sicer pa ta s strani pisatelja brechtovsko natančno zasnovani načrt (Brecht je namreč mojster popolne domišljenosti raznih zapletenih gospodarskih in teaterskih zadev!) ostane samo načrt, kajti situacija gre svojo pot, s čimer se dodatno izraža pisateljevo mojstrstvo v prikazovanju tako rekoč slepe usode, slepega slučaja (naključja). Tudi je treba reči, da Moškričeva barona sicer resno načrtujeta, a bolj za druge kot zase, onadva lahkotnih misli verjameta v razplet, ki sam od sebe pelje po poti uspeha. Kajti bolj ko hočejo biti ljudje pametni in preračunljivi, bolj so neumni in bolj so ujetniki svojih zamisli. Barona sta velikopotezna sleparja, medtem ko sta Koren in Komar in ostali, ki delajo natančne načrte, sleparji manjšega formata.

Tudi postopek izločitve notarja in postopek izročitve denarja brez notarske pogodbe si lahko zamisljamo ponovljen pri Komarju. Da ni prikazan — a to se dejansko izvrši — je znak Moškričevega literarnega okusa in samostojnosti, čeprav je res, da nas v tej komediji marsikaj spominja na Gogoljevega Revizorja. Tako kot v Revizorju ostanejo na koncu vsi veljaki prevarani in to naenkrat spoznajo, podobno se zgodi v Moškričevi komediji. Naj navedemo še dva možna naslova Moškričeve komedije: Kdo da več, Sladkorna banka.

Kolikšen trud vložita Koren in Eli, da bi Janeza naučila, kako naj se glede notar-

ja zlaže, kar je potrebno, zato da bi prevarali Komarja (6. prizor)! To je eden od pravih burkaških prizorov, kakršnih je v celi drami le manjše število. Obenem je Janez izkoriščen kot klasični (klasicistični) komedijski motiv starega služabnika pri mladi ženi.

Glede na to, da je Fric ena najbolj negativnih oseb oziroma komedijsko najbolj gnetljiva oseba, ker je tako zelo neznačilen, je tudi najbolj kaznovan. Tako kot gledalci privoščijo kazen (izgubo milijonov) Korenu in Komarju, tako vsaj trenutno privoščijo Fricu, da je obdolžen kraje, čeprav v resnici ni kradel, in protidržavne propagande, čeprav se v resnici zavzema za stabilnost obstoječe družbe in čeprav v resnici ni avtor ali razpečevalec letakov. Tako se muhasta usoda (slučaj) z njim najbolj poigra; nadaljuje se osmešenje, ki ga je doživel že v 2. dejanju. Fric hoče zaplesti druge, zdaj pa je sam zapleten in bo potreboval dosti moči in pomoči, da se bo rešil neutemeljenih obtožb. Kar pa je utemeljeno (ljubimkanje z Eli, afera s služkinjo Kalanovo, podtikanje letakov) pa Moškrič ob koncu komedije mojstrsko pusti ob strani, saj je prvo že bilo osmešeno, drugo pa je med drugim preveč resnično (nezanimivo), da bi v komediji prišlo v ospredje, tretje pa je banalno zamišljeno. Afera mu tako in tako ne uide.

Medtem ko so negativne osebe kaznovane za svoje slabosti (častihlepnost, preračunljivost, neodločnost, nevoščljivost, nezvestoba, ženitev brez ljubezni in podobno), pa glavna sleparja, oba »barona«, odneseta celo kožo. Sta tako mojstrska sleparja, da to zaslužita? Zaključek komedije dopušča tako misel in razlago in zato je ta zaključek držičevsko (renesančno) amoralen in pravzaprav neprimeren za široko publiko, za ljudstvo, pač pa primeren za veliko gledališče in publiko, izobraženo v klasični dramaturgiji. Vendar moramo upoštevati, da komedije ne bi bilo mogoče končati tako, da Komar in Koren ne bi bila kaznovana, torej če bi oba barona ujeli in bi denar vrnil. Saj ta možnost ni izključena, morda je zelo verjetna, vendar se Moškrič ne vda zapeljivemu stilu ljudskega gledališča, ampak ostane na višini velikega, tako rekoč poklicnega teatra. Egon in Hubert sta nekakšna maščevalca, ki stojita izven družbe; apokaliptična maščevalca družbenih krivic; asocialna kriminalca. Kriminal je izven socialnih bojev, nekako brezsocialen.

Razplet komedije pomeni za pozitivne osebe sicer slučajno, a vendar dejansko osvoboditev od premoženjskega (denarnega) pritiska. Izguba velikih vsot denarja bo morda omogočila Ivanu in Slavki večjo svobodnost v odnosu do očeta, ki ga vendarle ne želite zapustiti. Res pa je, da Slavka v tem dejanju omenja možnost, da odide od doma.

Komedija Star mož in mlada žena glede snovi in motivike temelji na klasični (ali klasicistični) komediji, vendar sta snov in motivika mojstrsko preneseni v sodobno družbeno življenje. Sijajna komedijska slika predvojnega življenja slovenske buržoazije. Primer prenosa in prikaza konkretnega sodobnega družbenega življenja je Notar. Notar je navidez stranska, a v resnici zelo ilustrativna oseba; tip iz predvojnega življenja. V seznamu oseb je Notar označen s pridevnikom »lakomen«. Mojstrsko je prikazano notarjevo zaslužkarstvo, tako da je prikazan satirično in poleg tega izkoriščen komedijsko. Saj Notar nehoti sproži odkritje kraje; Notar ne hote razkrije Komarju Korenovo prevaro.

Morda je komedija Star mož in mlada žena predvsem odgovor na Čufarjevo komedijo Ameriška tatvina, vsaj odgovor na njen naslov. To se pravi, da je šele Moškrič prikazal pravo »ameriško tatvino«, medtem ko prikazuje Čufar ugrabitev, sumljivo odkupovanje, sumljivo izsiljevanje in

gospodarjenje z denarjem. Čufar nejasno in nepregledno prikazuje družbeno življenje (napredne ljudi — revolucionarje in izkoriščevalski razred).

V 3. dejanju je nakazano, da je večer (omenjen je nočni čuvaj in njegovo iskanje na vrtu). Ker se dejanje prične približno ob pol šestih, traja pa tja do osmih, in če upoštevamo ustrezen letni čas, bi bilo možno variirati sceno (svetlobo) glede na 1. dejanje, ki se dogaja podnevi. Upoštevati pa je treba rože in vlogo vrta, tako da motiv večera (noči) ni gotov. Vsekakor je zanimiv skoraj popoln scenski klasicizem (razen verande, ki je pač impresioniistični scenski objekt), plega tega neimpresioniističnosti (nezaznamovanosti) glede vremena, letnega časa, svetlobe. Vendar si to lahko razlagamo samo kot odsotnost teh prvin; režiser si lahko zamisli na primer izrazito poletno (ali kakšno drugo) vzdušje. Morda začetek poletja, ker je Slavka promovirala.

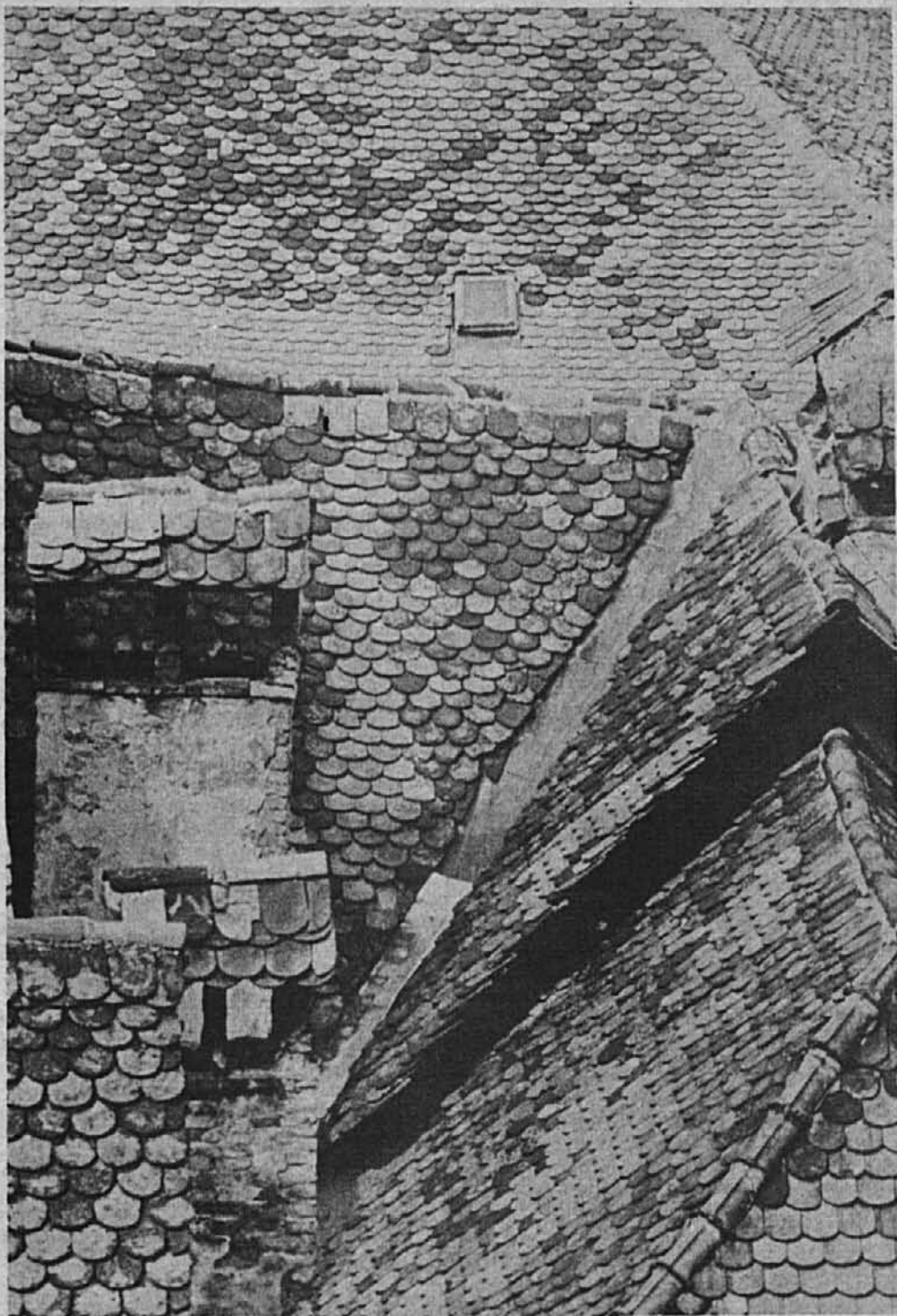
Pravzaprav pa se komedija ne konča z odkritjem denarnega sleparstva, ampak z odkritjem Leona v Elini sobi. Ta končni motiv (končna poteza s čopičem, končni akord) je res umetniški, ni neestetsko materialističen ali realističen. Saj je Leon s svojimi lasmi in svojo sentimentalnostjo in otroško vdanostjo podoben kakemu klovnu in je že doslej služil pisatelju za ustvarjanje estetsko-smešnih komedijskih učinkov. Poleg tega moramo upoštevati, da na Leona Koren ni ljubosumen, tako da tudi v tem oziru konec ni resen, ampak predvsem vesel, za Eli pa tudi ne resno kompromitirajoč, ampak neroden, neumen. Kakšen je Leon, razen njegovih las, ni povedano. Morda je tudi postava klovnovska. Estetski pomen ima simetrija, da je Koren dobil Leona pri Eli že ob koncu 1. dejanja, torej se ta motiv zdaj ponovi.

Tudi v 3. dejanju nas študij odhodov in prihodov oseb ter prostorske soigre sob in izhodov (vhodov) prepriča, da je Moškrič vse temeljito premislil. V tem dejanju odide družba na prigrizek in iz tega prostora potem prihajajo te ali one osebe, kar je glede na prejšnji dejanji novost, ker je družba tudi bolj številna. Komedijska prostorska (situacijska) igra doseže v 3. dejanju višek, kakor smo podobnega opazovali že v komediji Razkrinkana morala. Opozoriti moramo tudi na odlično soigro verande in vrta. Pojavi se tudi motiv vrtno ograje in vrtnih vrat, ki doslej ni bil pomemben, saj Leon ograjo preskakuje. Odprta vrtna vrata so potrebna za »fino« osebo, barona Egona. Moškrič tega ne razlaga, to interpretiramo v interesu režije in bralca.

Začetek 7. prizora je prizor predstavljajanja oseb. Glede na medsebojne laži je to predstavljajanje zelo komplicirano in lažnivo.

Končna ljubezenska idila med Eli in Leonom je prikazana burleskno nerealistično, kot ploska slika. Brez kakšnega psihičnega utemeljevanja. Če jo poskušamo interpretirati in če upoštevamo siceršnje Elinu zadržanost (je sorazmerno dobra, pa tudi spletkarska; precej se vmešava v poslovnost dogajanje), se na eni strani lahko odločimo, da Eli ni ravno negativna oseba, da je dokaj nedolžna in da napravi končni pozitivni razvoj, na drugi strani pa je realno, da vztrajamo pri oznaki, da je Eli muhasta, nezadovoljna, spletkarska, spretna. Zanimivo je, da so Elini odnosi z Ivanom in Slavko in obratno Ivana in Slavke do nje dokaj dobri.

Silva, ki je precej negativna, na koncu ni kaj posebno osmešena ali kaznovana, vendar doživi komedijski neuspeh in razočaranje, ko misli, da bo ponižala Eli in pomagala odkriti enega od baronov, pa se njen domišljavi napor razpoči kot milnat mehurček. Zanimiva je velika scenska (komedijska) vloga enega rekvizita, in sicer Egonovega klobuka.

Borut Grce: Strehe

V 3. dejanju se nadaljuje prva začeta akcija, to je Kosov pritisk na Frica, ki izzove Fricevo in Silvino podtaknitev letakov. V tem dejanju se ne uresniči namera, da bi z letaki kompromitirali še Ivana (torej bi to lahko izpustili?), temveč se razvija ponovna protiakcija, ki jo izvajajo Ivan, Slavka in Pavla in ki privede do aretacije Frica. Ivanovi odhodi in prihodi so smiselni in časovno dobro razporejeni.

Po začetni poslovnosti prevlada proti koncu 3. dejanja komedijska akcija, utemeljena deloma na smešnosti (npr. Leon), predvsem pa na lažnivosti. Motivika mlade, lepe, očarljive žene, ki ima več kavalirjev in se dva od njih tako rekoč ujameta (Fric in Leon), se prebije v ospredje. K smešnosti akcije prispeva šaljiva figura čuvaja (stražnika), kar je znano že iz komedije Razkrinkana morala. Komedijska Star mož in mlada žena se proti koncu razigra v vrtoglavo akcijo in razpletanje zapletov; medtem ko v Razkrinkani morali doseže akcija višek že v 1. dejanju in je konec bolj družbeno poantiran. Torej ima komedijska Star mož in mlada žena drugačno zasnovano in ritem: komedijska akcija in zabava je največja na koncu, medtem ko je

začetek (1. dejanje) nekomijski, precej razpravljajoč, družben, upodablajoč. Spet se Moškrič izkaže kot umetnik, komedio- graf, teaterski človek, čigar umetnost ni prizadela politična angažiranost. Naslov komedije se izkaže kot utemeljen, le da je bolj v ospredju mlada žena kot star mož. S komedijskega stališča je 3. dejanje slika, kaj se lahko zgodi, če je mlada ženska nezadovoljna in če ima več oboževalcev.

Toda že omenjena razdrobljenost te komedije, ki ne pozna izrazite glavne osebe ali glavnih oseb, nas spravlja v zadrego. Ne moremo reči, da je glavna oseba Eli ali pa Koren... Tu je cela vrsta pomembnih oseb. Mislim, da je Moškrič zavestno ustvaril tip komedije, ki ima podoben stil kot drama Dani se. V drami Dani se je verjetno tudi iz idejnih razlogov prikazal več kvalitetnih (odličnih) delavskih voditeljev in ne samo enega. Tam je ustvaril tudi več voditeljev na strani kapitalistov, ne pa osrednjega. Torej ni šlo samo za idejnopolitično vprašanje (npr. B. Jakac pravi, da se voditelji niso hoteli med NOB portretirati, češ da je pomembna množica), ampak tudi za vprašanje kompozicije romana ali drame. Ko omenjam roman, mislim na iz-

razite kolektivne, neindividualne romane Prežihovega Voranca (npr. Doberdob, Jamnica, Požganica). Primerjaj tudi dramatik Maksima Gorkega (Na dnu), Gogolja (Revizor). Podobno je torej Moškrič v komediji Star mož in mlada žena ustvaril kompozicijo, v kateri je precej pozitivnih oseb in precej negativnih oseb in je to mozaična, množična kompozicija. Ne v smislu nastopanja množic (množica nastopa npr. v drami Dani se). V komediji Star mož in mlada žena je veliko skupinskih prizorov in manj dialogov. Torej je Moškrič razbil centralistični način prikazovanja tako delavstva kot izkoriščevalcev, in sicer na posameznike, ki nimajo posebne individualne moči. Koren se hoče povzpeti, a ne uspe; tudi Komar ne. Tako je Moškrič uresničil idejo o sodobni družbenosti, ki v bistvu onemogoča individualizem. Moškrič je zavestno ustvaril kolektivni tip drame in posebno komedije.

Glede na opisane oblikovne značilnosti in že navedene druge podobnosti mislim, da je treba Moškričevo dramatik razdeliti v dve skupini. V prvi skupini so 3 igre (Rdeče rože, Borba za kruh, Razkrinkana morala) in v drugi skupini 2 igri (Dani se, Star mož in mlada žena). Za prvo skupino je značilno vzpostavljanje junaka, glavne osebe. Za drugo skupino je značilna velika dramatika s poudarjeno kolektivnostjo. Moškrič je napravil uspešen in organski razvoj. Vzpostavljanje junaka je bilo politično pomembno in nujno, ker brez dobrega vodstva ni revolucije, a revolucije tudi ni brez demokratičnosti, ki izhaja iz kolektivnosti. Kolektivnost bolj ustreza komedijskemu, ne samo družbenemu pojmovanju sveta, plega tega pomeni manjšo ranljivost in večjo odpornost delavskega gibanja. Kajti ne gre za to, da je junak množica, ampak da je več posameznikov tako sposobnih, da so junaki (pozitivne osebe v drami Dani se in v komediji Star mož in mlada žena).

Kot vemo, komedija Star mož in mlada žena ni bila uvrščena v knjigo Rdeče cvetje slovenske dramatike. Jože Moškrič. Deloma tudi zato, ker obravnava popolnoma meščansko življenje, ne pa delavsko. Zaradi svoje kvalitete in satiričnosti, zaradi pozitivne prisotnosti delovne inteligence, zaradi družbenega realizma in kritičnega slikanja trgovskega ambienta, zaradi moderne kolektivno-individualne kompozicije ter poudarjene komedijske tehničnosti in psihološke ploskosti pa bi ta komedija zaslužila uvrstitev tudi v knjigo, katere namen je predstaviti delavsko dramsko umetnost. Komedijska Star mož in mlada žena pomeni novo pot, pot izrabe klasičnih sredstev za sodobno vsebino. Prav snov in motivika te komedije omogoča, da Moškriča opredelujemo ne le kot velikega delavskega dramatika, ampak kot velikega slovenskega dramatika sploh. Moškrič je imel moč, da je prikazoval buržoazno družbo samo na sebi.

Odprto ostaja še vprašanje snovne obširnosti in motivne natrpanosti komedije Star mož in mlada žena. Da sta snov in motivika premišljena in da so zapleti in razpleti dramaturško odlično izpeljani, to že vemo. Toda ali je ta igra vendarle nepraktična, težka, neprimerna za uprizoritev? Za veliki odpr, za velikega režiserja, za velike igralce, za kulturno občinstvo — ne! To je dramatika, ki kultivira, ki vzgaja dober okus, ki zabava in uči, dramatika, ki jemorda bolj ljudska, kot si mislimo in kot se bojimo, čeprav je pravzaprav velika. Težko bi bilo to komedijo spriti njene dobre zgradbe prirediti, reducirati.

Morda nas kar moti velika akcijska razgibanost, hitro menjavanje motivov in oseb, številčnost oseb, morda težko spremljamo in miselno utemeljujemo dogajanje, ki ima toliko vzvodov in ki se zdi v svoji

(Nadaljevanje na 10. strani)

akcijski razgibanosti kar izumetničeno. Morda je na Moškričev stil deloval film, predvsem filmska burleska, značilna za prvo obdobje v razvoju filma. Znan je ravno značilna velika razgibanost. Seveda pri Moškriču ni grobosti (npr. pretepev), pač pa je že prisoten na primer avtomobilizem. Zanimivo bi bilo poskusiti, kako bi se Moškričevo dogajanje preneslo v filmsko tehniko. Npr. istočasnost dogajanja v 3. dejanju: na vrtu, na cesti, na odru, v Korenovi sobi, v Elini sobi, v Ivanovi sobi. Dalje istočasno dogajanje pri Korenu in pri Komarju. Ali ne ustreza ta vrtoglava aktivnost filmski realizaciji?

Moškrič obravnava v komediji Star mož in mlada žena snov iz meščanskega življenja. Prav nič kmečkega ni zraven. To je za slovenske razmere kar nepojmljivo. Na primer Vomberger (Zlato tele) in Jalen (Bratje) polega kapitalistične (meščanske) družbe prikazujeta kmečki svet, in sicer kot boljši. Tudi odsotnost kmečke snovi smatramo za lastnost Moškričeve velike dramatike, nekompromisarske, izrazite, čiste.

V Moškričevi literarni zapuščini se nahaja odlični rokopis komedije Star mož in mlada žena, napisan enostransko na črtanih listih s temnordečim črnilom. Popravkov je zelo malo. Le dve, verjetno Cankarjevi pripombi, ki smo ju že omenili. Pisava je Moškričeva, razen dela 3. dejanja, ki ga je verjetno prepisovala Moškričeva sestra.

Verjetno je bila to zadnja avtorjeva redakcija, pripravljena, da bi se pretipkala. Tipkopis ni ohranjen niti v Moškričevi zapuščini (verjetno je vse izvođe tipkopisa oddal na Jesenice) niti se ni doslej še nič našlo na Jesenicah, kjer je komedija doživela krstno uprizoritev.

V Moškričevi zapuščini pa je ohranjenih še več rokopisov, ki se nanašajo na komedijo Star mož in mlada žena, to se pravi na njeno predelovanje in nastajanje. Vse to kaže, da ji je Moškrič posvetil veliko napora in da ni nepremišljena. Da osnutkov in predelav ni uničil, potem ko je napravil zadnjo redakcijo, morda kaže na to, da je nameraval še nekaj uporabiti ob morebitni ponovni predelavi, ki pa je ni uresničil.

Omenjeno gradivo obsega:

1. Seznam oseb. Posebnost je oznaka barona Huberta »eleganten slepar«, medtem ko je v končnem rokopisu »mednarodni slepar«, Janez je to 50-leten, ne 60-leten.

2. En brežčrten list, podpisan s svinčnikom, paginiran s 6, nanašajoč se na 1. dejanje. Po tem osnutku bi nastopila oba barona že kar v 1. dejanju, potem ko Slavka zavrne Frica in ko Fric, Silva in Slavka hvalijo Elino novo obleko.

3. Štiri strani, karirast papir, lepo popisano, večinoma s črnilom, le na koncu s svinčnikom. To je začetek 1. dejanja. Prvi prizor poteka med Korenom in nekim Zalarjem, ki je njegov dolžnik. Drugi prizor med Korenom in Komarjem; izvemo, da je Ivan zdravnik, ki piše znanstveno razpravo o tuberkulozi; Slavka študira za profesorico. Liza (Eli) je že na začetku odsotna in se vrne z občnega zbora v 3. prizoru in več kot v končnem rokopisu pripoveduje, kako so se ji druge posmehovale.

4. Petnajst brežčrtanih listov, popisanih enostransko s črnilom, precej popravkov in oznak s svinčnikom; vse to je 1. dejanje, ki ima 18 prizorov. Ta koncept se precej ujema s končnim rokopisom. Nekaj idejno pomembnih podrobnosti je drugačnih, nekaj pa tudi večjih kompozicijskih sprememb. Začne se dejanje s tem, da Eli zahteva avto, da pojde na sestanek. Slavka govori več z očetom, češ da je njo in Ivana preskrbel, jima omogočil študij. Eli in Koren se prepirata bolj grobo. Tu še ni daljše-

ga prizor za Janezom. Več je govora o Fricovih erotičnih ekscesih in o tem, da ima spolno bolezen. Fric govori več o socialnih puntarjih in o letakih. Slavko pripravi Fricova vsiljivost v jok, česar v končnem rokopisu ni. Več je ljubimkanja med Eli in Fricem.

5. Rokopis celotne komedije, večinoma na karirastem, na koncu na brežčrtnem papirju; 1. dejanje 17 strani, 2. dejanje 16 strani in 3. dejanje 26 strani. Pisano s črnilom; precej raznovrstnih popravkov. Medtem ko se 2. in 3. dejanje v glavnem ujema s končnim rokopisom, pa je 1. dejanje v tem rokopisu zelo drugačno. Predvsem je še bolj družbeno in manj komedijsko. Začne se s pogovorom med Ivanom in Slavko, nakar pride Pavla in še Franci. Slavka naj bi prišla za asistentko k dr. Franciju Kosu. Nastop Korena je brez zaostritve. Značilno in čudno je, da Franci pravzaprav dvori Eli, morda z namenom, da bi mu pomagala pri Korenu. Koren ostro zahteva od Ivana, naj se oženi s Silvo (to je v končnem rokopisu šele na koncu). Komarjevi se pripeljejo s pravkar novim avtom. Potem se nekaj prizorov precej ujema s končnim rokopisom. V 14. prizoru Fric že podtakne Franciju letake in gre na policijo. Ivan misli razdreti zaroko s Silvo, a ne bi rad tega izrecno napravil, zato mu lahko pride prav, da se Silva peča z baronom Egonom. Dejanje se kratko zaključuje z aretacijo dr. Kosa.

Ker se ta redakcija 1. dejanja zelo razlikuje od končne, je pač verjetno, da je redakcija, ki je tu obravnavana pod 4, kasnejša, tako da se 2. in 3. dejanje nadaljuje ta glede na redakcijo pod 4, ne pa pod 5. V konceptu 3. dejanja je zanimiva replika notarja: »Saj je pol Ljubljane zadolžene pri vas«, kar je France Cankar spremenil v »mesto«. Torej je bil ljubljanski značaj komedije prvotno še bolj poudarjen. Prizor z Janezom, ki je v končnem rokopisu v 1. dejanju, je v tem rokopisu v 3. dejanju.

Pregled osnutkov komedije Star mož in mlada žena kaže, da je Moškriču povzročalo preglavice 1. dejanje. Zdi se, da ne toliko snov in motiva, ampak to, da mu je bilo težko pisati komedijo, ker se mu je vsiljevala resna drama. Ko se je Moškrič odločil za končno redakcijo 1. dejanja, ki je tako ali tako precej družbeno, pa je nadaljeval bolj in bolj v stilu komedije, ki je bila verjetno zamišljena že od vsega začetka.

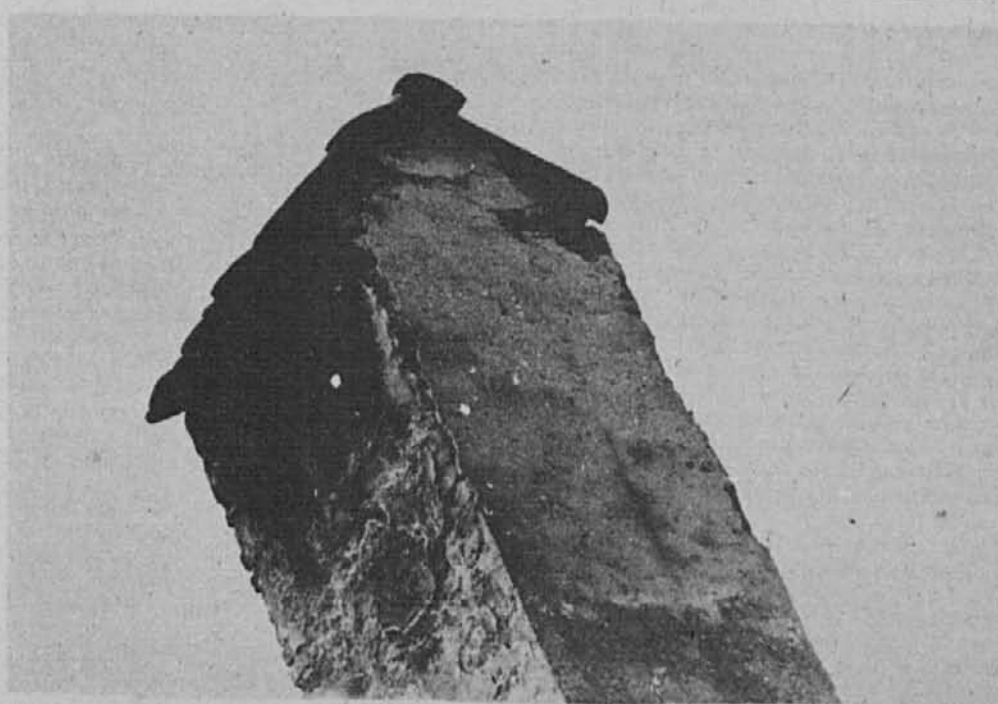
Kornel Filipowicz

Sodobni poljski književnik Kornel Filipowicz se je rodil leta 1913 v Tarnopolu, študiral je biologijo na jagelonski univerzi v Krakowu. Pred vojno je štiri leta (1936–1939) sourejeval revijo Nasz Wyrz (Naš izraz), se bojeval v drugi svetovni vojni, bil ujet, zbežal iz ujetništva in bil na prisilnem delu v kamnolomu Zagansk pri Kielcach (1940–1943). Do leta 1944 je sodeloval v ilegalnem gibanju poljske inteligence, od tedaj do konca vojne pa je bil ujetnik v koncentracijskih taboriščih Gross Rosen in Oranogröd. Po vojni živi in dela v Krakowu.

Znan je predvsem kot romanopisec in novelist. Napisal je zbirko novel Krajobraz niewzruszony (Neobčutljiva pokrajina, 1948), roman v dveh delih Nauka o ziemi ojczystej (Pouk o rodni grudi, 1950 in 1955), ki govori o kmečkem partizanskem gibanju, novelistično zbirko Profile moich przyjaci (Profili mojih prijateljev, 1954), Bialy ptak (Beli ptič, 1960), Moj przyjaciel i ryby (Moj prijatelj in ribe, 1963), Co jest w człowieku (Kaj je v človeku, 1971) in druge novele in romane. Skupaj s Tadeuszem Różewiczem je napisal tudi tri filmske scenarije, in sicer za filme Trzy kobiety (Tri ženske, 1957), Miloce na ziemi (Prostor na zemlji, 1960) in Glos z tamtego świata (Glas z onega sveta, 1962).

Poezijo piše šele v zadnjem času, saj je prvo pesniško zbirko izdal šele pred leti v ilegalni založbi. Filipowiczova pesniška beseda je nadaljevanje in preseganje prozne skušnje, ki ga je vodila od družbeno angažiranega pisanja k intenzivnemu spraševanju po smislu bivanja in delovanja.

prevod in spremna beseda
Tone Pretnar

Borut Grce: Dimnik

SMRT MED DIVJAKI

Med divjaki
ni lahko umreti.

Kajti, če boš padel v nemilost,
te bodo, še preden te bodo obtožili
za vse zločine
proti ljudstvu in proti vodstvu,
preden te bodo obsodili na smrt,
privezali h kolu,
te očitno sramotili:
razgaljenega, ponižanega, pretepenega
(ampak ne bodo te ubili),
s kletvami te bodo obsipavali, pljuvali
(ampak zato še ne boš junak).
Gorje tvojim staršem in otrokom,
tudi njim ne bo prizaneseno.
Celo pesniki,
da bi se oblasti prikupili,
bodo opevali tvoje zločine,
te sramotili, se norčevali iz tebe, te žalili,
da boš v neskončni čas,
preden se sodba izvrši,
trpel in umiral od sramu,
nemočne jeze, srda
in zaničevanja.

Resnično:

Če si se odločil živeti med divjaki,
moraš biti pripravljen
na dolgo umiranje.

Med divjaki
pa se kdaj pa kdaj zgodi,
da obsojencu, ki so ga pretepali, pljuvali,
pehali v smrt,
nenadoma naklonijo milost, vrnejo čast,
budijo ga iz omedlevice, umivajo,
razčesavajo lase, odevajo v nova oblačila,
vračajo stara odlikovanja, pripenjajo nova.
Takega konca ne privoščimo nikomur,
ker je hujši od smrti.

MOLITEV

Nekateri molijo za cerkev in družino,
drugi prosijo za zdravje svojih otrok in žena,
tretji roti Boga, naj jih blagovoli oteti
vojne, viharjev, povodnji, lakote, suše.

Poznam pa človeka,
ki je, na vem, kako naj rečem,
tak samoljub,
da vsak dan pred spanjem
moli samo

za to,
da bi se mu na starost kaj ne pripetilo,
da ga ne bi ranjeni ponos
pahnili v to,
česar ni nikoli hotel
in kar bi ga sedaj lahko pred samim sabo
in pred drugimi ljudmi
hudičevu osramotilo.

Prosi tedaj Boga in vse svetnike,
roti pokojne starše
in preklinja sebe,
da se mu ne bi na starost nenadoma zahotelo,
da bi bil general honosis, causa, direktor, poglavar,
da se mu ne bi, Bog ne daj, niti sanjalo,
da ga odlikujejo s kakšno medaljo, izročajo diplomo,
značko, venec, kuverto in rože,
mu pijejo na zdravje in pojejo na mnoga leta.

In kaj potem,
vsak lahko prosi Boga,
za kar hoče.

KRATEK POGOVOR

To ni resno, to je čisto brez smisla,
najbrž se norčujete iz mene s tem upanjem,
upanje je vendar mati neumnih.
Kako bi se upal norčevati iz vas.
Čisto resno mislim.
Najbrž ne veste, najbrž se norčujete iz mene s tem upa-
njem,
upanje je vendar mati neumnih.
Kako bi se upal norčevati iz vas.
Čisto resno mislim.
Najbrž ne veste, najbrž niste brali,
ampak v matematiki je takle pojem:
upanje je pričakovana vrednost
spremenljivke X
po formuli: E/X ,
E je od besede espérance.

ŽIVLJENJEPIS

Končala se je vojna.
Prihodnost pa še ni bila svetla.
Časi so bili težki, neznosni, kot so govorili.
Bil je mlad človek in mlad človek —
kot vsak človek brez izjeme —
mora v nekaj verovati.
Ni prav vedel, v kaj naj veruje, komu naj zaupa,
kaj naj sprejme, s čim naj se bojuje.
Nekaj je treba zavreči, so govorili,
ampak kaj ohraniti?
Nič trdnega niso povedali ne ti ne oni,
on pa bi bil rad nekaj,
rad bi kaj storil, tudi s sabo,
in kaj imel.

Toda najprej je bilo treba verjeti.
Ni še znal biti cinik.
Hotel je verjeti.

Tako zelo rad bi verjel,
da je lepega dne res verjel, da verjame.

In od takrat
je lahko spal in delal,
se vozil z vlakom, korakal
in celo pel.

Ni bil več obupan,
ni se obotavljal, ni dvomil.

Samo včasih se je še, pa še to zmeraj bolj redko,
največkrat po prvem kozarčku,
nenadoma zalotil,
da verjeti, da verjameš,
ni isto kot verjeti.

Kaj pa potem. Razlika ni velika,
pa je popil še kozarček, še kozarček. . .

Povrhu vsega pa je bilo že prepozno,
kajti njegova usta so se navadila, da ne govorijo več
tistega, kar se govoriti ne spodobi,

govorila so samo še to, kar se spodobi.
Njegova glava je prikimavala ali odkimavala,
njegove mišice so obvladovale samo prave gibe,
drugih ne,

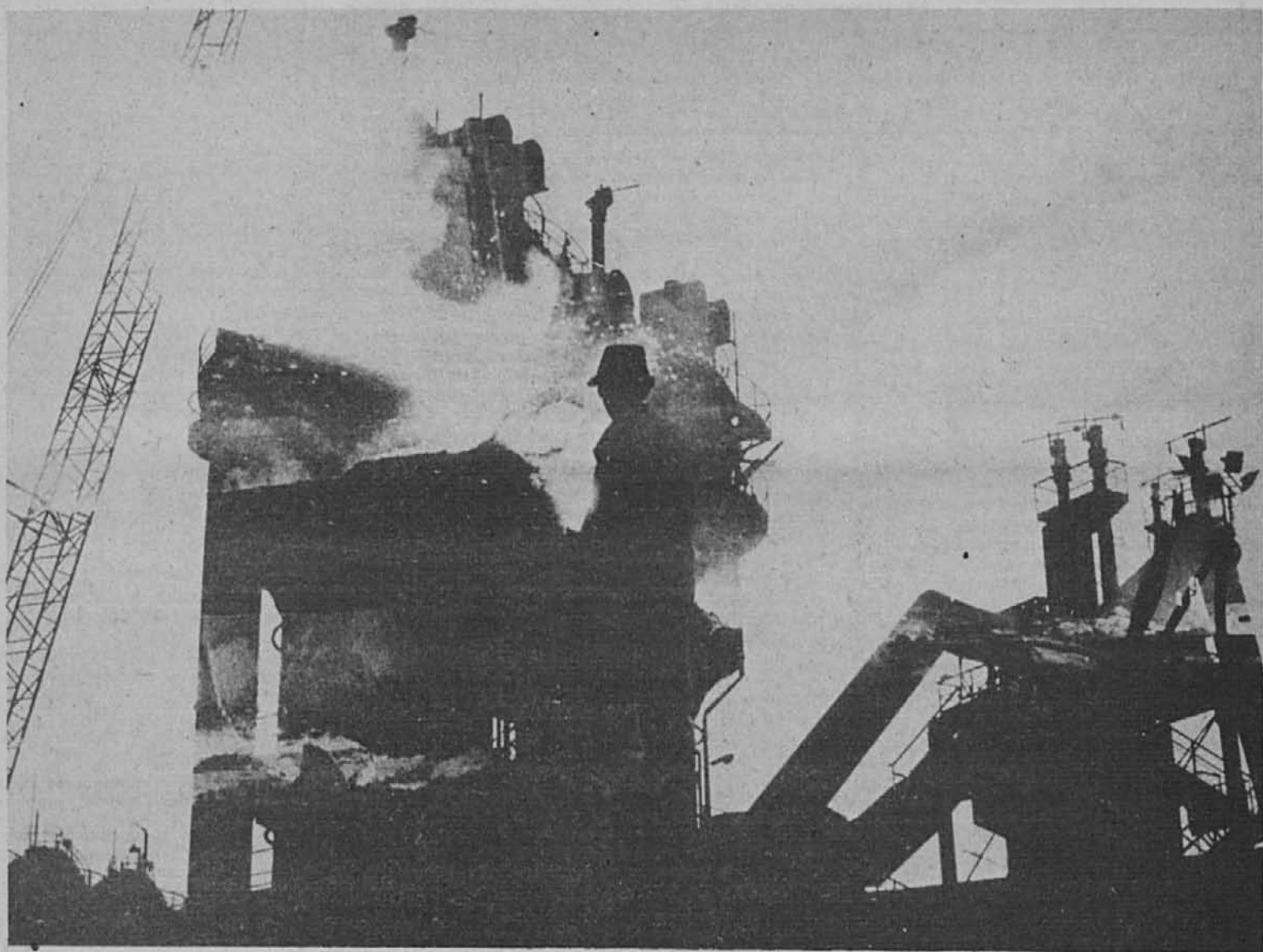
roka je pritiskala, kar je bilo pritisniti treba:
pravo kljuko, pravi gumb, pravo stikalo,
dvigala se je in padala je ob pravem času.

Prišel je že tako daleč, da v tem, kar je počel,
ni čutil več nobenega pritiska,
vse je delal avtomatično,
kot bi menjaval hitrost v avtomobilu,
seveda v mejah gibov,
ki jih dovoljuje mehanizem,
kajti nihče pri zdravi pameti
ne bo menjaval hitrosti narobe ali s silo,
če hoče imeti avto v redu.

Nekoč pa, ko je bil že star in malo utrujen,
je nenadoma dvignil roko,
najbrž nehote, v napačnem času:
takrat, ko je ne bi smel dvigniti,
in na vse veselje in začudenje
spoznal,
da mu gre lahko in brez težav.

Kot bi se zgodil čudež,
je spet obvladal
že trideset let hromo roko.

Prevedel Tone Pretnar

Borut Grce: Jeklarjeve sanje

MATEJA ČRV

Vprašanje mita, poezije in jezika

Vprašanje mita kot tudi literature je vprašanje jezika in načina mišljenja, saj je svet našega mišljenja, naše zavesti svet našega jezika. »Vsebinsko misli dobi obliko od jezika in v jeziku, ki je kalup vsakega mogočega izraza. Vsebinsko misli se ne more ločiti od jezika, niti ga ne more transcendirati« — E. Benveniste.¹

Jezik mita je prvi izraz človekove zavesti, hkrati formiranje zavesti omogoča. Mitska zavest je celovita, še nediferencirana zavest. Bit in bivajoče v in od mitske zavesti še nista ločena. Eksistira ena sama realnost, ki ji lahko rečemo tudi irealnost. Vse je eno. Človek v mitskem času še ni ločen od skupnosti. Zavest mitskega človeka je kolektivna zavest.

Jezik mita, ki je posvečen, sakralen govor, je vez med transcendenco in ljudstvom. Jezik mita »je predvsem imenovanje ali evokacija bivajočega« — E. Cassirer.² Za mitski jezik je značilna stroga zavezanost pomenom, ki je hkrati zavezanost stvarjem samim.³ Med znakom in predmetom, med označujočim in označenim ni razpoke, vse je neločljivo povezano, globoko motivirano in identično. Identičnost človekove misli, besede in predmeta je popolna. Ker je vse eno, ima mit en sam zakon, to je zakon metamorfoze — »vse se lahko spremeni v vse« — E. Cassirer.⁴ V središču (gibalna sila) mita je torej morfe

(gr. oblika, izgled), ki pa ne pomeni le zunanje oblike, videza, ampak tudi bit.

Metamorfoza je sprememba videza, oblike in s tem same biti. Zato jezik mita ni in ne more biti igra besed, pomenov in stvari, pač pa lahko zajame celotno protislovno (s stališča današnjega mišljenja) realnost.

Zato se zdi mit »na prvi pogled kot brezoblična masa nepovezanih idej, kot stvaritev brez glave in repa« — E. Cassirer.⁵ Pri poskusu označitve nemškega in mitskega govora izhajata Lotman in Uspenski⁶ iz analize sporočil obeh tipov: 1 — svet je materija; 2 — svet je konj (Upanišad). Prvi govor — nemški — je polilingvističen (deskriptivni jezik), drugi — mitski — je monolingvističen.

Monolingvistični značaj mitskega jezika povzroči, da je jezik vedno proizvajanje, ustvarjanje novega, je poiesis.

Poietični govor je obvezujoč govor (identičnost označevalca in predmeta, biti in bivajočega), zato lahko napačno izgovorjeni obrazec prinese nesrečo celotni skupnosti (kolektivna zavest!). Hkrati s tem je poiesis, jezik mita, ustvarjalni govor in nudi človeku ogromno odprtih možnosti. Mitski človek namreč ni svoboden od nečesa (transcendencial), ampak za nekaj.⁷

Konec mitskega (predzgodovinskega) sveta pomeni začetek metafizičnega (zgo-

dovinskega) sveta, ki je svet razcepljene, zdiferencirane zavesti. Šele v tem svetu je možna umetnost/ literatura, ki je mimetični govor, je reproduciranje stvarnosti. To je možno, ker se je ločil označevalec od predmeta, bit od bivajočega, eksistenca od esence.

Konec mita pomeni tudi konec sakralnega, kolektivnega govora in vzpostavljanje individualnega, profanega govora. Mitska enotna zavest razpade. Razpade harmonija mišljenja, lepote, religije. Prav tako tudi harmonija spoznavanja, etičnega, estetskega.

Tudi Bahtin razume rojstvo literature iz smrti mita.⁸ Postavi distinkcijo med romanesknim in epskim svetom. Epski svet je monolingvističen, beseda v njem ni dialektična, ni usmerjena na drugo besedo, ampak je »neločljiva od svojega predmeta, kajti za njeno semantiko je značilna popolna zraščanost predmetnih in prostorsko-časovnih ter vrednostnih (hierarhičnih) okoliščin« — Bahtin.⁹ Romaneska beseda je v nasprotju z epsko dvoglasna, romaneskni svet je polilingvističen. Za polilingvizem je potrebna visoko razvita zavest, mitska pa je, kot ugotavlja Ernst Cassirer in Claude Lévi — Strauss¹⁰, še »nepreverjeni um«, je »naivna zavest«.

Romaneski svet (ki je metafizični svet) se je ločil od mitskega, ko (ker) je osvobodil predmet izpod oblasti jezika in s tem zavest izpod oblasti direktne besede, ugotavlja Bahtin. Hkrati priznava polilingvističnost samo pripovednemu jeziku romana, medtem ko naj bi veljal za liriko direktnejši jezik, kjer se beseda le potopi v »neizčrpno bogastvo in protislovno mnogoterost samega predmeta, v njegovo deviško

in še neizrečeno naravo — Bahtin.¹¹ Jezik proze naj bi bil torej, kot je razmišljal že Tomaševski ali pa kasneje na svoj način tudi J. P. Sartre (mogoče dva ekstrema; razpon imen in distinkcij formulacij utilitarne in literarne, prozega in pesniškega jezika je širok), blizu utilitarnemu jeziku, jezik poezije pa mitskemu jeziku.

Claude Lévi — Strauss pravi, da bi se mit lahko vzporejal s pesništvo na lestvi lingvističnega izražanja: Mit je tisti govor, katerega vrednost formule traduttore, traditore (prevedljivost, ital.) teži proti ničli. Pesništvo je oblika govora, ki ga je zelo težko prevesti v tuj jezik; vsako prevajanje je pravzaprav deformacija.¹²

Pesništvo, ki je vedno težilo od avtomatizirane, izpraznjene besede k polni, pomeni, ki ustvarjalni besedi, je posebno v romantiki veljalo za prostor posvečenega govora. Pripisovali so mu moč imenovanja biti stvari, resnice, lepote, etosa in imaginarnega, moč evociranja, priklicovanja stvari. To je bilo možno, ker je bila beseda pojmovana kot spoj označujočega in označevanega, ker so verjeli v identičnost besede in predmeta oz. njegovega pomena. Tako pojmovana beseda je bila identifikacija človeka.

Preobrat od direktnega, objektnega govora k metaobjektnemu se je izvršil s simbolično koncepcijo pesništva, ki pomeni začetek nove estetike in je hranilo simbolizma in avantgarde v prvi tretjini 20. stoletja in po drugi svetovni vojni. Božena Tokarz pravi, da je »poudarek simbolistične estetike prav na jeziku in večpomenskosti besede«.¹³

Pesniki so vedno razmišljali o jeziku, vendar je bila pred simbolistično pozornost namenjena predmetu, stvarnosti in jeziku kot gradivu in mediju sporočanja te stvarnosti (realnosti in irealnosti).

Simbolisti pa obrnejo pozornost od predmeta k samemu jeziku, od sporočanja stvarnosti k sporočanju govora. Simbolisti so odkrili, da beseda in predmet oz. njegov pomen nista več zraščena, da je beseda logos in ne več mitos. Z odkritjem nemotiviranosti med označevalcem in predmetom je bila odkrita ločenost jezikovne in izvenjezikovne realnosti. Odkrita je bila večpomenskost besede in z njo temelj nove estetike — simbol. Rolf — Dieter Kluge navaja Mallarméjevo izjavo, da je prednost pesništva v tem, da proizvede besedo za stvar, ki ne obstaja.¹⁴

Z odkritjem sveta jezika se je pesništvo lahko osvobodilo zakonitosti realnosti. Svet nemotiviranosti v realnosti je postal svet ogromnih možnosti v jeziku. Želja Novalisa, Poeja, Baudelaira sestaviti lirski tekst, ki ne bi bil iz tem in motivov, ampak edino iz kombinacijskih možnosti in iz asociativnega nihanja besed¹⁵, se je z odkritjem simbolistov mogla uresničiti.

Govor, ki naj bi reproduciral stvarnost glede na lastno organizacijo (jezik), je v simbolizmu začel reflektirati samega sebe in producirati lastno stvarnost — jezik. Od mimetičnega jezika, zagledanega v predmete, se je pomikal k poetičnemu jeziku, zagledanemu v jezik. Simbolizem je hotel vrniti besedi njeno magično funkcijo evociranja stvari. Jezik simbolističnega pesništva »ni hotel biti več jezik opazovanja in razlaganja, jezik dokončnega imenovanja reči in eksaktnega označevanja«.¹⁶

Namesto eksaktnega, deskriptivnega jezika zahteva simbolizem »jezik oz. simbole odprte oz. polivalentne vrste«, »jezik sugeriranja«.¹⁷ (Mallarmé: »Imenovati neko stvar se pravi pokvariti tri četrtine užitka ob pesmi; uživanje v počasnem ugibanju; sugerirati stvar, v tem je cilj«).¹⁸

Odkritje sveta jezika in simbolov je posledica odkritja arbitrarne vezi med označevalcem in predmetom, je odkritje besede, ki je logos, ki je omejena s človekovo mislijo, zavestjo, spoznavanjem, ta pa je

spet omejena z jezikom. Odkritje razkoraka med znakom / besedo, stvarnostjo in njenim pomenom je pomenilo tudi odkritje bogastva in praznine tega razkoraka. Pesnik, ki hoče besedi vrniti magično funkcijo s pomočjo »natančne mnogoznačnosti« (H. Friedrich) ima dve poti: razglasiti se za videca ali zadeti ob molk. Z drugimi besedami — to pomeni verjeti v lastno pesniško moč, ki je v tem, da iz besede, ki je logos, ustvari besedo, ki je pravzaprav mitos (evociranje stvari, identifikacija človeka), ali zdvomiti nad besedo, ker se zave, da je možna le kot logos, le kot beseda razcepljene zavesti in delne resnice.

Zato so v simbolizmu nastale številne teoretične in pesniške refleksije o jeziku in pesništvu. Ta refleksija pa se začne v obdobju prehoda iz tradicionalne estetike v simbolistično, torej že pred Mallarméjevim (intelektualnim) vstopom v svet jezika. To razmišljanje o jeziku in pesništvu izvedejo pesniki sami, tako da postanejo sami teoretični pesništva ali pa mišljenje o jeziku in pesništvu postane tema konkretnih pesniških del.

To se zgodi že pri E. A. Poeju, ki s svojim mišljenjem o pesništvu (Filozofija kompozicije, 1846; Racionalno v stihu, 1843; Pesniško načelo, 1850) obvladuje še moderno (tudi slovensko) pesništvo 20. stoletja; pri Baudelairu v sami poeziji (Sorodnosti: Rože zla, 1857) in v esejih; pri Verlaineu v pesmi Pesniška umetnost (napisana 1874, objavljena 1882) in še številnih kasnejših. Refleksija o pesništvu se razraste, ker je razbit mit o »pesniški inspiraciji« in vzpostavljen mit o »delovnem postopku«, »tehnologiji pesnika«, o grajenju kompozicije verzov, ki izrekajo — neizrekljivo, skrivnost. Pesniki (E. A. Poe, T. S. Eliot, Majakovski, G. Benn, H. M. Enzensberger — le nekaj najvažnejših imen), ki govorijo o tem, kako nastaja pesem, zavračajo mit o pesniški inspiraciji, božjem navdihu, ostajajo podobni čarovnikom, ki nam kažejo svoje trike tako in zato, da pokažejo na samo skrivnost trikov, na svojo lastno spretnost in zvezo s skrivnostjo. So še vedno čarovniki na odru, mi pa gledalci v dvorani.

Refleksija jezika in pesništva se pojavi na prehodu iz mimetične v nemimetično poezijo, iz tematske v atematsko, hkrati je

simptom moderne umetnosti, saj se le-ta ves čas dogaja v naporu osvobajanja jezika izpod semantične teže, ves čas se dogaja kot umik iz mimetičnega v poetični jezik, kot umik iz realnosti v jezik. Hoče zapustiti metafizično in se vrniti v mitsko zavest. Dogaja se, na kratko, v razkroju metafizike in pod okriljem »prazne transcendence« (H. Friedrich). Če se začne svet romana, »ko je bog mrtev« (Nietzsche, za njim številni literarni teoretiki), se na tej točki začenja tudi svet moderne lirike. Kot »novi roman« tako tudi moderna lirika teži k jeziku kot zadnji meji človeka.

OPOMBE

- 1 Emile Benveniste, Problemi opšte lingvistične, Nolit, Beograd 1975, str. 70.
- 2 Ernst Cassirer, Ogleđ o čovjeku, Filozofska biblioteka, Zagreb 1978, str. 53.
- 3 Prav tam, str. 56.
- 4 Prav tam, str. 57.
- 5 Prav tam, str. 100.
- 6 Urszula Kowalska, Problematika mita v sodobnih raziskavah kulture, Slavistična revija 26, 1978, str. 387.
- 7 Gorko Jovanović, Literatura in mit, Primerjalna književnost III, Ljubljana 1980, št. 2, str. 36.
- 8 Mihail Bahtin, Teorija romana, Cankarjeva založba, Ljubljana 1982.
- 9 Prav tam, str. 20.
- 10 Claude-Lévi Strauss, Divlja misao, Nolit, druga izdaja, Beograd 1978.
- 11 Ernst Cassirer, Ogleđ o čovjeku, Filozofska biblioteka, Zagreb 1978, str. 146.
- 12 Mihail Bahtin, Teorija romana, Cankarjeva založba, Ljubljana 1982, str. 198.
- 13 Claude — Lévi Strauss, Strukturalna antropologija, Stvarnost, Zagreb 1977, str. 217.
- 14 Božena Tokarz, Sodobne oblike simbolizma, Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, drugi del, Ljubljana, 1983, str. 197.
- 15 Rolf-Dieter Kluge, Symbolismus und Avantgarde in der russischen Literatur, Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, prvi del, Ljubljana 1983, str. 232.
- 16 Hugo Friedrich, Struktura moderne lirike, Cankarjeva založba, Ljubljana 1972, str. 103.
- 17 Boris Paternu, Problem simbolizma v slovenski književnosti, Obdobje simbolizma v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, prvi del, Ljubljana 1983, str. 56.
- 18 Prav tam.
- 19 Hugo Friedrich, Struktura moderne lirike, Cankarjeva založba, Ljubljana 1972, str. 138.

BOŽIDAR LAKOTA ROBINZON

Tudi tu bi morale pluti ladje
natovorjene z blagom
in popotniki
vsak večer sedi
pred svojo kočjo
vsako jutro gleda
tja v daljavo
vsak dan upa
vsak dan čaka
na dim, na jadro
na obzorju

nič ni z načrti
nobenega dobička
nobene slave

usoda ga je naplavila
v to hišo
na ta otok
v ta kot sveta

vse ladje plovejo
nekje daleč
mimo

vsak dan se pretegne
ogelj zakuri
kosilo skuha
zemljo obdeluje
na lov hodi
in spat

ogelj gori
sonce vzgaja
ogelj ugaša
sonce zahaja
zvezde mežikajo
čoln si teše
a jadra ni
tam v daljavi

svet ga cedi
svet ga preceja
življenje
skozi njivo, skozi polje
skozi koso, skozi kladivo
skozi reči, skozi predmete
ena velika kaplja znoja
en velik žulj

vsak kamen mu je znan
vsaka skala
kaj vse lahko poganja
podoba jadra

jadro tam daleč
ladja se bliža
po koga prihaja
smrt

končno so prišli
z majhnimi čolnički
pod kožo so zlezli
in grizli (grizli)

Štirideset let DOLIKA in razstavne dejavnosti

Likovni klub DOLIK (dolinski likovni-ki) pri DPD Svoboda Tone Čufar Jesenice je 16. februarja letos praznoval 40-letnico svojega obstoja in izjemno plodnega likovno ustvarjalnega in likovno razstavnega delovanja. Ob tem pa ne bi smeli zanemariti tega, da so se na Jesenicah in Javorniku že med obema vojnoma pojavljali slikarji samouki in da so posamezniki celo izpopolnjevali svoje slikarsko znanje v različnih tečajih in dopisnih šolah zunaj Jesenic in celo v tujini. Tudi na Jesenicah je v okviru Turistovskega kluba Skala deloval likovni krožek, ki ga je vodil pokojni Jože Čebulj, ki je bil, poleg Franceta Kreuzerja, ki je bil tudi član tega krožka, in Nike Hafnerjeve, Jankota Korošca, starejšega in mlajšega, Tineta Markeža, Toneta Tomazina in Lojza Višnarja, med ustanovitelji DOLIKA pred štiridesetimi leti. To moramo sprejeti kot pomembno dejstvo, da DOLIK ni imel posebnih »porodniških« težav in da se je začel takoj uveljavljati, saj je imel že v prvem letu petnajst aktivnih članov slikarjev in prvo razstavo in da je zelo uspešno deloval vseh štirideset let.

V štiridesetih letih delovanja je bilo v likovni klub DOLIK vpisanih 112 članov, ki so se bolj ali manj uspešno preizkušali v likovnem izražanju. Vsi pa so se pridružili klubu v želji, da si pridobijo novega slikarskega znanja in da svoj napredek tudi pokažejo na razstavah, ki so jih organizirali sami ali so jih povabili drugi. V klub so vključeni člani iz vseh petih mestnih krajevnih skupnosti, poleg tega pa še iz krajevnih skupnosti Javornik-Koroška Bela, Blejska Dobrava, Dovje-Mojstrana in Žirovnica, nadalje iz Lesc, Bleda in celo iz Ljubljane.

Od vpisanih članov jih je 22 sklenilo svojo življenjsko pot, večinoma sredi svojega ustvarjalnega dela, poleg njih pa tudi trije častni člani DOLIKA. Klub ima v jubilejnem letu 35 članov, ki so zaradi svojih rednih delovnih in drugih obveznosti, starosti in oddaljenosti, različno aktivno prisotni pri delu DOLIKA in likovnem ustvarjanju. Med njimi je okrog dvajset resnično delovnih, ki redno ustvarjajo in so prisotni pri obsežnem delu kluba.

Aktivnost članov zajema lastno likovno ustvarjanje in poglobljanje v likovni svet, sodelovanje v eni ali večdnevni slikarskih kolonijah in drugih oblikah izpopolnjevanja, sodelovanje na delovno-organizacijskih sestankih in žiriranju slik za razstave. Razen tega člani opravijo vsa tehnična dela v zvezi z razstavami (postavljanje in podiranje razstav, prevoz slik in drugo), urejanjem razstavnega salona in podobno. Vseh štirideset let se člani kluba sestajajo redno tedensko, s pridobitvijo novih prostorov ob razstavnem salonu pa se srečujejo tudi ob drugih prilikah.

V navedenih dejavnostih je skrito neizmerljivo število ur, ki jih člani kluba prostovoljno prispevajo za razvoj likovno ustvarjalne in likovno razstavne dejavnosti v občini in izven. To pa je vredno vse pozornosti in priznanja za njihov velik prispevek h kulturnemu utripu Jesenic in občine. Čeprav je bila vsa ta dejavnost deležna primerne materialne pozornosti v občini, brez predanosti in ogromnega prostovoljnega dela dolikovcev tako obsežnega dela ne bi zmogli.

Med dejavnosti DOLIKA sodi tudi sodelovanje pri organizaciji rednih letnih planinskih slikarskih kolonij na Vršču in v Vratih, ki jih prireja planinski društvi Jesenice in Dovje-Mojstrana že od leta 1970 oziroma 1980 dalje. Pri tem je največje breme nosil dolgoletni tajnik DOLIKA Tone Tomazin. Enak je tudi njegov delež oziroma delež DOLIKA pri organizaciji slikarske kolonije HTDO Gorenjka v Podkorenju. V kolonijah se srečujejo poklicni — šolani slikarji in slikarji ljubitelji, med katerimi so najbolj zastopani dolikovci. Poleg teh kolonij pa DOLIK za svoje člane že od leta 1975 dalje redno letno organizira večdnevno slikarsko kolonijo v različnih krajih Slovenije pa tudi izven, z namenom, da si slikarji izmenjujejo svoje strokovne izkušnje, utrjujejo tovarštvo, in bolj spoznajo ostale dele domovine in njene posebnosti.

Ko govorimo o DOLIKU in njegovem razvoju, moramo poudariti velik delež, ki so ga k temu razvoju prispevali nekateri strokovnjaki, bodisi kot mentorji oziroma predavatelji na tečajih oziroma v kolonijah, bodisi kot člani žirij. Za zadnje obdobje moramo omeniti akademskega slikarja Jaka Torkarja, ki je kot mentor oziroma vodja likovne šole neprecenljivo veliko prispeval, da se je v zadnjih dveh letih članstvo DOLIKA povečalo in pomladilo za 15 novih članov. V žirijah, ki so ocenjevale in odbirale slike za razstave DOLIKA, se je zvrstilo veliko imen, med njimi pa vsekakor zasluži pozornost umetnostni zgodovinar in likovni kritik dr. Cene Avgustin, ki že dolga leta vodi žirije in spremlja dejavnost DOLIKA. Njegov pedagoško-svetovalni pristop k izboru slik prispeva h kvalitetni — ustvarjalni rasti slikarjev in lastni kritičnosti do ustvarjenega dela. Ravno za-

Prejšnji razstavni prostori v Delavskem domu na Jesenicah (foto F. Sluga)

Prejšnji razstavni prostori v Delavskem domu na Jesenicah (foto F. Sluga)

radi skrbi za kvaliteto, kakor tudi zaradi svoje obsežne dejavnosti, jeseniški DOLIK med slovenskimi likovnimi skupinami uživa velik ugled.

Likovni klub DOLIK je član Združenja likovnih skupin Slovenije pri Zvezi kulturnih organizacij Slovenije, ki zlasti v zadnjih nekaj letih veliko pozornost namenja tudi varstvu naravne in kulturne dediščine. Čeprav to v preteklosti ni bilo dovolj poudarjeno, pa brez oklevanja lahko zapišemo, da so jeseniški dolikovci, kakor tudi drugi slovenski slikarji, zlasti ljubiteljski, s svojim slikarstvom neprecenljivo veliko prispevali k ohranitvi naravne in kulturne dediščine. Koliko ljudske arhitekture, vaških okolij, etnografskih posebnosti, naravnih lepot in drugega, kar dnevno izginja izpred naših oči, ali spreminja svojo podobo, je ohranjeno na njihovih slikah. To pa bo tudi ena od nalog dolikovcev v naslednjem obdobju.

Dolikovcem se je junija 1983 uresničila dolgoletna želja, ko so v središču mesta, v hiši nekdanjega predsednika DOLIKA, izrednega moža Iva Koželja, dobili nov razstaveni prostor. Izpraznjeno poslovalnico Državne založbe Slovenije so s pomočjo nekaterih organizacij združenega dela, še zlasti Železarne Jesenice, Kulturne skupnosti Jesenice, Zveze kulturnih organizacij Jesenice in s prihranki društva ustrezno preuredili in jih poimenovali RAZSTAVNI SALON DOLIK JESENICE.

Organizacijsko-operativne naloge opravlja programski svet, ki oblikuje vsakoletni izbor razstav in organizacijsko skrbi, da se sprejeti razstaveni program nemoteno odvija. Od 3. junija dalje, ko je bil salon odprt, vztrajno narašča tudi obisk na razstavah, kar je zasluga redne programske razstavne dejavnosti, pa tudi izredno ugodne lokacije salona. Vsekakor to pomeni veliko kulturno pridobitev in obogatitev železarskih Jesenic. Vsi ki so doslej že razstavljali v novih prostorih, so bili polni hvale in obljubljeni, da se bodo s svojimi likovnimi deli še predstavljali v tem salonu.

V štiridesetih letih na Jesenicah 593 razstav

Od 6. maja 1946, ko je bila na Jesenicah odprta prva razstava slik nekaterih akademskih slikarjev iz Ljubljane, h katerim so na njihovo željo dodali nekaj slik takrat »komaj rojeni« dolikovci, se je na Jesenicah do konca leta 1985 zvrstilo 593 razstav slik vseh tehnik in smeri, ali poprečno 15 letno. K 456 razstavam slik slikarjev iz Slovenije in Jugoslavije pa tudi zamejstva, so dodali še 137 skupinskih ali samostojnih razstav slik člani likovnega kluba DOLIK. To pa so številke, s katerimi bi se ponašale celo profesionalne razstavne organizacije.

Na Jesenicah so se dolikovci s svojimi deli predstavili na 111 skupinskih razstavah, 26 članov pa se je predstavilo s samostojnimi razstavami slik. V drugih krajih domovine in zamejstvu so se predstavili na 149 skupinskih razstavah, 95 krat pa so se predstavili posamezni člani s samostojnimi razstavami slik, skupno torej 244 krat. V minulih štiridesetih letih so tako dolikovci svoje slike predstavljali na skupno 381 skupinskih in samostojnih razstavah.

Čeprav so nekatere iste razstave obšle dva ali več krajev, je v teh številkah skritega izjemno veliko ustvarjalnega dela. Še zlasti, če upoštevamo, da je bilo po podatkih, ki so razvidni iz zapisnikov, pri žiriranju za vsako razstavo izbranih v poprečju 50 odstotkov predloženih del, za razstavo pa je potrebnih 30 do 40 slik srednjega formata.

Posebnost, ki jo ob razstavah moramo omeniti, je sama otvoritev razstav na Jesenicah, ki jih vsa ta leta odpirajo s krajšimi, 20 do 30 minutnimi kulturnimi programi, kar pomeni tudi lep kulturni dogodek. To potrjuje tudi vedno dober obisk ljubiteljev likovne umetnosti na otvoritvah. Največkrat so to glasbeni programi, ki jih na raznih instrumentih obogatijo učenci Glasbene šole Jesenice, pa tudi njihovi pedagogi, po večkrat so sodelovali skoraj vsi pevski zbori jeseniške občine, vključno z nekaterimi šolskimi zbori, pa tudi recitatorji Gledališča Tone Čufar Jesenice.

Samo v zadnjih petih letih je razstave, ki jih predstavljamo v nadaljevanju, obiskalo 83.787 ljudi ali poprečno 855 na razstavo. Med obiskovalci je vedno več mladih, ki skupinsko pod vodstvom likovnih pedagogov obiskujejo razstave ali pa jih likovni pedagogi usmerjajo na razstave.

RAZSTAVNA DEJAVNOST NA JESENICAH 1981—1985

1981 (razstaveni prostor v Delavskem domu na Jesenicah)

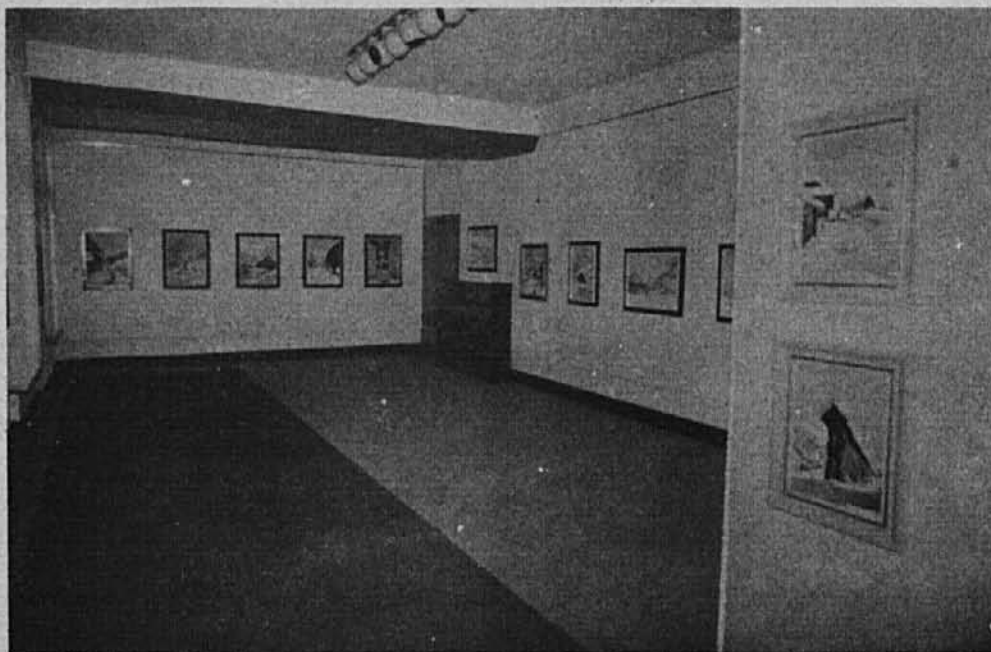
1. Nejc SLAPAR, grafik iz Kranja
2. DOLIK skupinsko za kulturni praznik Slovencev
3. »Nitna grafika« — članice odseka ročnih del za 8. marec
4. Karel KUCHAR, slikar iz Kranja
5. akademski slikar Boni ČEH z Jesenic
6. Živko Kladnik, slikar iz Kranja
7. Zlata in Jože VOLARIČ, slikarka in kipar iz Kranja
8. DOLIK skupinsko ob občinskem prazniku Jesenic
9. skupinska razstava slik članov KLIK iz Krškega
10. Ivan RAZBORŠEK, exlibrisi in ljudska ornamentika
11. akademska slikarka Stanislava SLUGA
12. skupinska razstava slik slikarjev delavcev delovnih organizacij SOZD SZ
13. DOLIK skupinsko za dan republike
14. skupinska razstava slik članov lik. kluba RELIK iz Trbovelj.

1982 (razstaveni prostor v Delavskemu domu na Jesenicah)

1. Jožwick ZBIGNIEW — Poljska, mala grafika in exlibrisi
2. DOLIK skupinsko za kulturni praznik Slovencev
3. »Tkani izdelki« — članice odseka ročnih del za 8. marec
4. akademski slikar Janez RAVNIK z Bleda
5. kipar Slayko FERKOLJ iz Domžal
6. Branko ČUŠIN, član DOLIKA, samostojno
7. Udeleženci likovne šole DOLIKA
8. člani RELIKA Trbovlje in DOLIKA Jesenice za občinski praznik Jesenic
9. DOLIK skupinsko ob krvodajalski akciji občine
10. skupinska razstava slik članov lik. kluba ISKRA iz Kranja
11. DOLIK skupinsko, skupaj z inovatorji in zgodovinskimi eksponati v počastitev X. kongresa Zveze sindikatov Slovenije
12. akademski slikar Milan BIZOVIČAR, knjižne ilustracije
13. Vinko HLEBŠ, slikar iz Kranja
14. DOLIK skupinsko za dan republike
15. skupinska razstava slik članov lik. kluba RELIK iz Trbovelj.

1983 (do sedme razstave v Delavskem domu, od osme naprej v novem salonu)

1. akademski slikar Demetrij CEJ iz Trsta
2. DOLIK skupinsko za kulturni praznik Slovencev
3. Toni VOVKO, slikar iz Novega mesta
4. »Tkani izdelki za vsakdanjo rabo« — članice ods. ročnih del za 8. marec
5. Ljubiteljska likovna ustvarjalnost občine Škofja Loka

6. Rudolf ARH, član DOLIKA, samostojno
7. Skupinska razstava slik udeležencev slikarske kolonije SOZD Slovenske železarnice
8. Slovenski slikarji — kovinarji, skupaj z inovatorji
9. DOLIK skupinsko ob otvoritvi razstavnega salona DOLIK
10. akademski slikar Stojan RAZMOVSKI iz Makedonije
11. akademski slikar Ferdo MAYER iz Kamnika
12. člani RELIKA Trbovlje in DOLIKA Jesenice za občinski praznik Jesenic
13. Jaka ČOP, član FK Andrej Prešern Jesenice — umetniška fotografija »Kozolci na Slovenskem«
14. Mednarodna razstava otroškega exhibrisa
15. akademski slikar Leon KOPORC iz Ljubljane
16. Meddruštvena foto razstava »Človek in jeklo«
17. Just in Adi FINK, člana FK Andrej Prešern — barvna fotografija
18. dr. Zora LAMPREHT, slikarka iz Ljubljane
19. DOLIK skupinsko za dan republike
20. skupinska razstava slik lik. skupine RELIK iz Trbovelj.

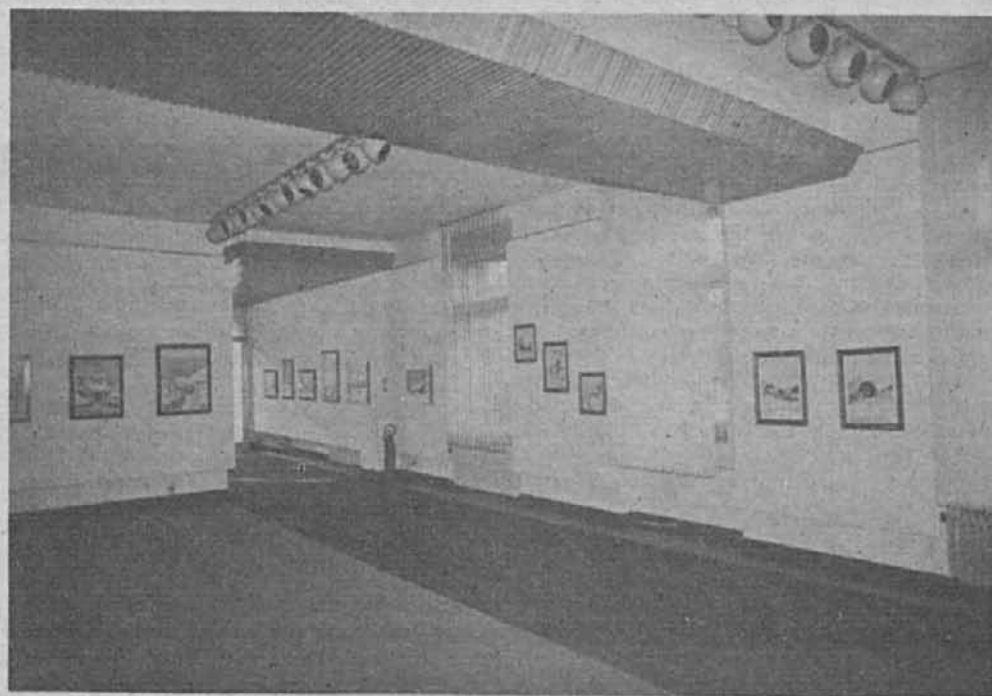
1984

1. Sedem tirolskih umetnikov iz Avstrije
2. Skupinska razstava slik članov lik. kluba ISKRA iz Kranja
3. DOLIK skupinsko za kulturni praznik Slovencev
4. akademski slikar Janez RAVNIK z Bleda
5. »Aplikacije« — izdelki članic odseka ročnih del za 8. marec
6. Ljubiteljska likovna ustvarjalnost občine Škofja Loka
7. Karoly ANDRUŠKO slikar in grafik iz Sente
8. Franci ČRV, član FK Andrej Prešern, Jesenice — umetniška fotografija
9. »Interfoto« skupinska razstava umetniške fotografije fotoamaterjev iz Beljaka — Avstrija in članov foto kluba Andrej Prešern Jesenice
10. Likovna ustvarjalnost učencev osnovnih šol jeseniške občine
11. akademski slikar Andrej PAVLIČ iz Ljubljane
12. akademski slikar Tahir HAMID iz Iraka
13. Peter JOVANOVIČ, kipar in slikar iz Škofje Loke
14. Mirna PAVLOVEC, slikarka iz Škofje Loke
15. člani RELIKA iz Trbovelj in DOLIKA Jesenice za občinski praznik Jesenic
16. akademski slikar Janez HAFNER iz Škofje Loke
17. udeleženci planinskih slikarskih kolonij Vršič in Vrata '84
18. Franci Sluga, član FK Andrej Prešern, Jesenice — umetniška fotografija
19. Franc KREUZER, član DOLIKA, samostojno
20. Franc DOLINŠEK, član DOLIKA, samostojno
21. Franc BERCE, član DOLIKA, samostojno
22. akademski slikar Peter ADAMIČ iz Škofje Loke
23. DOLIK skupinsko za dan republike
24. skupinska razstava slik članov lik. kluba RELIK iz Trbovelj
25. Marjan ŽIDANEK, član DOLIKA, samostojno.

1985

1. akademski slikar Franc NOVINC iz Škofje Loke
2. Lojze VIŠNAR, pokojni član DOLIKA, spominska
3. Nejc SLAPAR, grafik iz Kranja

4. »Tapiserije — tepihi« — izdelki članic odseka ročnih del za 8. marec
5. »Dolina pod Poncami s svojo lepoto in ponosom« — foto razstava Franca Kolmana, Franca Črva in Franca Sluga, članov FK Andrej Prešern, Jesenice in planinskih značk Boruta Razingerja ob jubileju Planice
6. akademski slikar Boni ČEH iz Radovljice
7. Gorenjska ljubiteljska likovna ustvarjalnost
8. akademski slikar Albin POLAJNAR iz Bohinjske Bistrice
9. akademska slikarka — grafičarka Alмира BREMEC HUSAR iz Ljubljane
10. Likovna ustvarjalnost učencev osnovnih šol jeseniške občine
11. Umetniška fotografija Adija FINKA in Vitomirja PRETNARJA, članov FK Andrej Prešern, Jesenice
12. Grupa devetih mladih likovnih ustvarjalcev iz štirih držav
13. akademska slikarka Ružica Beba PAVLOVIČ iz Beograda
14. člani RELIKA iz Trbovelj in DOLIKA z Jesenic za občinski praznik Jesenic
15. slovenski slikar Gustav Januš iz Koroske — Avstrija
16. akademski slikar Miloš LAVRENČIČ iz Ljubljane
17. Darja in Rok SOUČEK iz Škofje Loke — umetniška keramika
18. Udeleženci slikarske kolonije SOZD Slovenske železarnice v Planini pod Golico
19. Delavska ustvarjalnost — inovatorji jeseniške občine z udeležbo slik članov DOLIKA ob dnevu inovatorjev
20. Udeleženci slikarskih kolonij Vršič in Vrata '85
21. Retrospektiva foto razstava ob 60-letnici fotoamaterizma na Jesenicah in 40-letnici foto kluba Andrej Prešern
22. DOLIK skupinska za dan republike
23. skupinska razstava slik članov lik. kluba RELIK Trbovlje
24. Mario Vilhar, slikar iz Ljubljane, nekdanji član DOLIKA.

Razstavni salon DOLIK JESENICE (foto B. Gree)

Razstavni salon DOLIK Jesenice (foto B. Gree)

Že cel dan nič. Nobene pajkove nitke, da bi se po njej povzpela iz niča.

Dan se je že zjutraj začel neodločno — ne veter, ne dež, ne sonce. Ne nevihta.

Zveneča bolečina v sencih.

Prebujajoče se pristaniško mestce na začetku poletja. Vonj po pristaniških nečistočah, mešana govorica zdolgočasenih sprehajalcev, zajtrk s toplimi klobasicami na restavracijskem vrtu pod platanami. Že takoj po zajtrku seminarsko vzdušje, listanje po programih, tleskanje kovinskih zaponk na službenih aktovkah. Misel, da se bo morala čimprej privaditi temu. Roka pa topo počiva na belini prta. Ogleduje si porjavelo kožo na njej, ob pregibu že čudno usnjato in presušeno. Zmaje z glavo. Zopet ena bizarnih misli, ki zadnje čase sedajo vanjo kot prežeče roparice. Upira se jim, pa jim vedno znova podleže. Koža je koža. Pozimi posinjela, rdeča po pranju, skeleča po drgnjenju, topla po dotikih, igriva v travi, blede ob rdečem maku, drgetava, trohneča, obnavljajoča se. Po sončenju zagorela. Koža pač. Koža kot bivanje.

Pogovarjajo se o novih cenah detergentov, o nekih pogodbah z jasno opredeljenimi členi (členi ali členki?). Seminaristi. Vsi so strogo službeni, na drugi strani ceste pa morje.

Nasloni glavo nazaj, popravi očala. V čudni legi očesa zopet vidi odblesek kože v zatemnjenem steklu. Koža med nosnim korenem in ličnico, svetleča se od potu, kreme in pudra. Koža z odprtimi, požrešnimi porami. Kot bi dihala iz nje z vlažnimi tipkama, drhtela ob dotiku svetlobe.

Ob začetku novega dneva.

Vsaj zrak je drugačen kot v pisarni, pravi Rijavec. Potem pripoveduje o zadnjem službenem potovanju v Črno goro, kjer je kupil albansko kapo, nož in dve ovci. Ovcu ima zadaj zaprti v garaži in ne ve, kaj početi z njima. Dana predlaga, da bi eno zaklali in spekli. Radmila ugovarja. K stricu v Brda naj ju pelje, živalci.

Njeni nohti se igrajo z drobtinami kruha. Trudi se, da ne bi več mislila na kožo, sluzasto, potno, naenkrat celo krvavo, ker so se pogovarjali o ovcah. Sname očala. Postavi jih na mizo in zopet opazi, da ji prsti drhtijo. Znano mravljinčenje v želodcu opozarja na krizo, zato prične globoko dihati. Je res alergična že na vse, začeniši z Rijavčevimi bisernimi zobmi, s škripanjem peska pod njegovim čevljem, s cviljenjem zavor na mastnem ovinku, z živčavom z živilskega trga za vogalom, predvsem pa z mislijo na dolg popoldan, ki ga bo presedela s sodelavci v sejni dvorani tretjerazrednega hotela. Nikamor ne bo mogla pobegniti, dušila se bo v oblakih cigaretnega dima in nove hlače jo bodo tiščale v pasu. Igrala se bo z zaplesticami, se delala, da zapisuje tehtne pripombe, pa bo le kracala običajne misli, ki so jih polne črne beležke z znakom firme na platnicah.

Misli so tako drobne kot — kupiti nov slamnik — ali pa zastrašujoče velike, kot na primer: — umreti! Disparire! — Podčrtano, z vso resnostjo na obrazu pospremljeno. In potem obrniti novo stran v beležki, kot bi se nič ne zgodilo in začeti na čistem, belem papirju z zaresnim beleženjem govornikovih misli, iz katerih bo doma sestavila referat. Ali suhoparno poročilo. Ali celo članek za časopis, tovarniški ali lokalni. Nekaj bo skratka napravila iz zapiskov. Vmes pa bodo živele napisane misli, občutki, grožnje, kot bi bile sestavni del referata.

Rijavec jo sprašuje, kaj bo počela popoldne, po četrty uri, ko se bo seminar kon-

čal. Iz njihovih besed čuti strupen odpor do sestankovanj in očitno željo po veselici, žuru, pijanki ali kako se že reče vsemu tistemu, za kar ti ljudje živijo svoja drobna življenja.

In zopet se ji v nasršene živčne končice zarije drobna, drgetava misel NANJ.

Prišel bo v pristaniško mestce, poiskal senčen vrt, zrahljal si bo pas, razprl srajco, morda prižgal pipo, otrl si bo pot s čela, raztegnil od dolge vožnje razbolele ude, spil bo kozarec črnine ali vrček hladnega piva in med vsemi natrpanimi, prepotnimi, vsiljivimi, suhoparnimi, vsakdanjimi, zoprnimi mislimi bo naredil bel prostor za misel NANJO.

Ljubimca jim ni hotela pokazati, Rijavcu, Radmili, vsem tem neznancem, s katerimi se srečuje iz dneva v dan tako, kot se planeti srečujejo v osončju. Brez trka svetov. Sicer pa so dobro čutili to njeno vojno z moškimi, pronicala ji je skozi pore. Takrat je bila razdražljiva in grda. In stara.

Zaradi čakanja je bila preveč. Omama je bila prijetna, vendar samo na začetku. Predvsem je bilo slabo, ker je bila daleč od vseh, odmaknjena na svoji strani mize v kotu znane ribje restavracije. Lotil se je je nemir, odšla je na zrak, sonce je zahajalo, tlakovani pločnik je bil še vroč. Omahovala je pod betonskim napuščem, po katerem so se spreletavali golobi. Naj se vrne k njim, naj gre nekam po dolgi uličici navzdol, naj gre čakati nanj k pomolu, čeprav je vedela, da še ne bo prišel. Odločila se je, da gre nazaj k njim, sedla je na svoje prejšnje mesto kot obsojenec.

Vse, kar jih je povezovalo in združevalo, je bilo tako daleč. In vedela je, da je tudi tisto, na kar čaka, nova oblika samotnega življenja ob strani. Na robu nečesa.

Dotaknil se je je z željo, ko sta se srečala okrog desetih zvečer pred oštarijo ob pomolu. Imel je razmršene lase in napornost delavnega tedna zarisano v potezah obraza. Ni vedela, zakaj se ga ne more bolj razveseliti. Vse je bila malenkostna, po avanturici dišeča sladka scena iz filma, ki ga je videla kdovekdaj.

— Tako polna ran se mi zdiš ...

— Vse je neumno.

— Že spet si preveč pila.

— Vsi so pijani. In udeleženci seminarja so sami lanski znani obrazi.

— Pelji me v sobo.

V tem stavku že dolgo ni bilo nobene romantike. Preveč je bilo hotelskih sob. Ta sedanja je bila simfonija v rdečem, z okroglim ogledalom na sredni rožnato tapetirane stene. Nista veliko govorila in vmes se niti enkrat nista srečala z očmi. Slačila se je tako, da se je oprijemala postelje. Molč je trkal ob njeno zmoteno zavest kot topi udarci kladi. Že vseskozi se slačila s to pregrado molka. Vsakokrat, razen prvič. In vsakokrat je za odtonek drugače, sta si malce bolj vsakebisi.

Ni se prav zavedla valovanj med njima, ko ji je glava omahnila daleč čez rob postelje, v črno brezno teme. Tema je bila polna nezavedanja. Drža njene omahujoče glave je potegnila črto med njima, razmejila bojišči. Njeno telo, zlito z njegovim, je ostajalo v krogu svetlobe, ki je pršela od svetilke na nočni omarici. Tema okrog glave in nazaj padajočih las se je napolnila z omamnimi krogi nezvesti, ki je prihajala s pijanostjo in je mejila na slabost. Tako razklana se je stegovala med zaznavanjem parjenja, med ponovno samotnostjo, med zunanjimi znaki življenja, ki je skozi priprto francosko okno prinašalo glasbo s plesišč, sunke vetra, bliske in naelektrenost zraka

MILOJKA ŽIŽMUND je bila rojena leta 1948 v Renčah pri Novi Gorici, kjer tudi prebiva in ustvarja. Najbolj uspešna je v kratki prozi, črtici in noveli. Pred leti je že dobila prvo nagrado za črtico na natečaju Naših razgledov, objavljala pa je še v Primorskih srečanjih, Dialogih, Mentorju in drugje. Njene radijske igre so predvajali na koprskem in tržaškem radiu, piše pa tudi gledališke igre. Zgodba DEKLIČ sodi med njena najbolj dognana prozna besedila.

Edo Torkar

pred nevihto. Morala bi si razklati dušo, ker je bila tudi zdaj sama kot maloprej, kot zjutraj ob prihodu, kot opoldne na sestanku, kot cel teden prej. In kot bo jutri in kot bo čez leto dni. Predajala se je tihemu pristajanju na samotno igro, ki je vse bolj spominjala na dobro pripravljeno predstavo. Stegnila je roko nekam k svetlobi, k drugi polovici sebe in tam otipala njegovo znojno čelo. Skozi prste je začutila, kako zelo je sam.

— Bruhala bom. Pusti me mimo, bruhala bom.

Dvignila je obraz iz zavojev teme in se srečala z njegovimi očitajočimi očmi. Morala bi ostati še trenutek ali dva. To je vedela po trzljajih njegovega telesa. Zdrsnila je mimo njegovega drhtenja z roko na ustih, izdavalila oprost, dragi in upala, da je ni slišal.

Oprosti, dragi, je šepetala še potem, ko je na svoji polovici postelje zavijala izmučeno telo v toploto deke. Tako je bilo zvrhan tesnobe, da se je upala obrniti s hrbtom proti njemu, se vsa zabubiti v svoje odhajanje. Sprva je bila topost zares podobna spancu, zato se je je razveselila, kot se je razveselila njegovega umirjenega dihanja, ki je pomenilo, da je imel naporen dan in obilno večerjo. In tisti del nje, ki je bil obsijan s svetlobo z nočne omarice, čeprav si ni delala utvare, da mu je s tem koščkom sebe napravila kakšno posebno veselje.

Takrat je prišlo, malce pred padcem v spanje. Jasno je začutila, kako se je čuden nemir vgnezdil v sluznici želodca, zapekel, zarezal vanjo, se dvignil kot topel val, jo v trenutku zajel vso in pognal njene telesne funkcije v divje, neobvladano brzenje. Začutila je, kako je zaprhutalo srce, se zdrnilo, prodrlo v šibke točke njene zavesti. Kaj je zdaj to, je rekla, saj me bo najbrže konec. Kaj mi je storil ta rdečelasec za hrbtom, da se mi tako godi.

Šele veliko kasneje je vedela, da bi morala stegniti roko k njemu, k rdečelascu in mu povedati, kako prekleto jo je strah. K rdečelascu ali h komurkoli, ki je kdaj ležal z njo ali bil z njo ob nevihti ali hodil z njo po vročem asfaltu.

— Veš, nisem mogla, nisem ga mogla prositi, naj bo z mano, ker bom sicer umrla. Počutila bi se neumna in mislim, da bi se mi smejal. Mislim, da odrasli ljudje sploh nikoli ne govorijo, kako strah jih je. Morda bi vseeno zmogla, če bi ne bilo tiste svetlobe in teme. Jaz pa sem bila v glavnem v temi. Ni me mogel videti, kaj šele najti sredi nje. Čisto sem se ovila vanjo. Sam in poten in zapuščan se je ukvarjal z mojim telesom od vratu navzdol, ves utrujen od dolge vožnje. Kot zgleda se je pripekljal samo zato, da bo na koncu dobil pijano žensko brez glave in brez usmiljenja. Zato nisem mogla, deklíč.

Deklič ni mogel razumeti vsega tega, kar mu je pravila.

Sedela je na klopci sredi na pol praznega parkirišča, ki so ga modri gradbinci po-

(Nadaljevanje na 18. strani)

stavili tam, kjer je včasih stanoval stric, v stari hiši sredi topolov. Koliko let je bilo tega? Takrat je prihajala v pristaniško mesto na počitnice, na pol šolarica, na pol odrasla mladenka, ki jo je že skrbelo kako bo z barvo njenih las, kako z razcvetajočo se žensko, na kateri so se ustavljali božajoči moški pogledi. Ob toplih večerih je slovela na oknu stričeve dnevne sobe (na katerem belo označenem parkirnem prostoru je to moralo biti?) in srkala življenje z ulice pod seboj, dokler ni postala zares zaspala, zares težka od misli in je odkolovratila do postlanega kavča in razprostrla po njem svoje zaobljene ude. Pustila, da jo je zajela toplota odmikanja. Včasih je strmela na balkon stavbe na drugi strani ceste, kjer so vsak večer posedali ljudje in govorili o veselih rečeh in nosili pladnje s kozarci na belo mizico sredi balkona. Ugibala je, kaj se dogaja med njimi, kakšne nitke jih vežejo in vsak večer je odkrila nekaj novega, tiho prežeča in sama.

— Morala sem priti malo k tebi, deklíč. Nisem imela kam in tako zelo me je bilo strah. Moj človek je zaspal, nevihta se je izdivjala, ceste so utihnile, vabile so s srebrnkastim svetlikanjem po dežju, zmamile so me. Ko sem obstala pod ubogo, trepetavo svetilko na koncu ulice, sem se nenadoma spomnila nate, mrtva duša. Tu na tem koncu mesta sem te pustila nekoč v pradedniní, si mi hudo zamerila?

— Saj me sploh ni, je rekel deklíč z usihajočim glasom, saj me sploh ni.

— Moraš biti, če govorim s tabo, moraš biti, če je tam čez cesto še vedno isti balkon, ograjen z opečnato ograjo, z zaprtimi žaluzijami, z limonami in oleandri v lesenih posodah. Stričevo hišo so porušili, porušili so vse stare hiše, zgradili so supermarkete in bencinske črpalke, uredili so parkirišča, vendar so na sredo postavili klopco, da te bom lahko prišla obiskat nekoč, ko mi bo srce uhajalo iz prsi in bom bežala po mokrih cestah. Ne bom se prepirala s tabo, ti preprosto MORAM biti.

— Ni me, če tebe ni.

Dekletce se je iz ptičje perspektive nekoga parkirnega prostora spustilo na sedež zraven njene premrlosti, ni je videla, vendar je ob sebi čutila njeno dihanje in njeno ženskost, rosno in žalostno.

— Zakaj si žalosten, deklíč?

— Ker te ne poznam. Kdo si? Od kod se poznaš? Zakaj nisi nikoli prišla, če praviš, da si zares ti? Nikjer te nisem srečala. Mislila sem, da boš še kdaj prišla k meni. Zdaj pa te ne poznam več.

— Najbrž se je moralo nekaj zgoditi z mano. Sem jaz, sem ti, pa spet nisem nihče.

Červar! Se nisva srečali v Červarju?

— Ne vem, o čem govoriš, tako me zebe. Zrak se je ohladil. Se spomniš, kakšna so bila včasih najina poletja?

— Červar, ti pravim! Červar pred... čakaj... pred tremi leti. Takrat sva se srečali. Bila si drugačna, vendar sem te prepoznala. S Črtom sva prišla na morje, prvič smo bili vsi trije skupaj. S Črtom sem se bila nekoč poročila. Ne vem, kje si bila takrat, da nisi vedela za to. Morda ti je bilo zaradi tega tako neprijetno v Červarju. In meni. In Črtu. Bili smo na razstavi motonautike. Črt je skonstruiral nekaj novega, njegov izdelek je bil razstavljen in podpisan z njegovim imenom, obrazložen v treh jezikih. Črt je bil srečen zaradi pozornosti, ki jo je vzbudilo njegovo delo in nesrečen zaradi moje nepozornosti. Zakaj sem bila takšna? Morda zato, ker smo bili v troje. Nič te nisem več poznala, nisem znala ravnati s tabo in Črt se ni znal pogovarjati z nama obema. Tako sprti in raztelesen smo preživljali tiste tri nesrečne dneve kot v težkih sanjah in oba s Črtom sva te zasovražila.

— Nisem vedela, da si me vzela s sabo v Červar. Nisem te prosila zato. Zaradi mene bi me lahko pustila tu za vse večne čase. Ne jezi se name. Saj tako nimam ničesar od tega, če me kdaj poiščeš. Ne morem te še dobro prepoznati, ko me že zavržeš. Mar bi me pustila pri miru.

— Ne veš, da ne morem več brez tebe? Kjerkoli sem, te iščem.

— Ne prej. Prej me nisi iskala. Ne pred Červarjem. Kaj se je tam zgodilo? Jaz sem samo trpela v Červarju. Morda se zato nisem takoj spomnila. Potem me je obšlo — spomin je bil. Spomin na stopnice v stolpu. Kaj je bilo s stolpom? Takrat sva plesali?

— Takrat sva peli. A prej je bilo še toliko drugega, deklíč. Črt se je zgubljal. Nikoli ne boš moja, je vpil. Med časom razstave sva stanovala v neki hiši na robu mesta, neki čudni ljudje so tam oddajali svojo zakonsko spalnico turistom. Spalnica je bila uboga, črvena, mračna, z bosanskima preprogama na obeh straneh postelje. Črt je imel že težave z denarjem in ni hotel v hotel. Imel pa je tudi druge težave. Zvečer, ko sva drug za drugim priškrpala po stopnicah iz stranišča v pritličju, sva te naenkrat našla sredi postelje. Sedela si tam vsa taka, kot te imam v spominu, v kratkih rdečih hlačkah, z dolgimi črnimi lasmi, v indijanski bluzi, z jamicami v licih, mešanica porednosti, premetenosti in sanjivosti in si zmajala z glavo nad nama. Ne tako, si žgoleda, tako mi vendarle ne moreta priti v posteljo. Kaj je z vama? Cel dan sta se zabavala, križarila z ladjo med otoki, se nastavljala soncu, pila, se smejala, obkrožena sta bila z ljudmi, ti, Črt, si bil izumitelj novega dela motornega čolna in ti, ljubica, tarča znanega zagrebškega fotografa, čeprav, roko na srce, bi lahko malo popazila za svojo postavo, skratka, vse je bilo krasno, vidva pa sta prišla sem tako prekleto usrana od strahu drug pred drugim. Zakaj? Kaj se je zgodilo? Kaj, Črt? Je ne moreš več krotiti? Si se zbal zanjo, zbal ognja v fotografiranih očeh? Daj no, tega bi se lahko že privadil, vzel si v zakup tisti hip, ko si podpisal listino z vsemi tveganji vred. Si se zbal njenih dolgih, otožnih pogledov v valove, ko sta stala na palubi in si pomislil, da ji ne moreš dati ničesar več, pa še denarja ti utegne kmalu zmanjkati? Ali si se prestrašil njenega petja, ko se je na otočku, kjer so vam gostitelji pekli ribe in sta muzikanta malce ponorela, povsem predala osvajanju modrookega kapitana? Oh, Črt, oh, Črt! Še ne veš, da mora biti vedno prva, vedno na čelu povorke in da to sploh ne more biti nevarno, dokler lahko stopiš v to igro? Ti pa si se zgubil na drugi konec otoka, popolnoma pijan in strah te je bilo, da se te bo sramovala takega. Še pijan ne znaš biti. In kaj ti je bilo treba napraviti lončeno majoliko, Črt? Saj si vendar videl, koliko ji je bilo do nje. Seveda ji je bilo do nje, je ugovarjal, zato, ker ji jo je ukradel njen kapitan. Saj ni važno, Črt. Ni bilo treba, da si na ladji pil iz nje. Opazil jo je lastnik, ušivi gastarbajter in prišel k nji, gošpa, to je moje, to mi je drag spomin. In potem ste se vsi štirje ravsali za majoliko, vključno s kapitanom. Hotel ji je vendar dati toliko stvari v zameno, nalivna peresa, vžigalnik, je bil Črtov glas spet proseč. Ampak ona je hotela majoliko, ti osel! Že, že ampak zakaj... Majolika je bila nekaj norega, nekaj pisanega, TISTO NEKAJ... In še si govorila in govorila in midva sva stala tam s povešenima glavama kakor šolarčka, tako uboga brez obleke, tako raztelesena in sva čakala, da se nama umakneš, da se skriješ pod posteljo, da izpuhtiš skozi okno, da naju pustiš sama. Tako sem se trudil, je rekel, toliko sem ji hotel dati, zdaj pa ti praviš, da sem vse narobe napravil, ti, ki sploh nisem vedel zate. Saj jaz tudi nisem vedela, sem rekla, mislila sem, da je ostala na kakšni okenski polici ali ob kakšni brvi pri potoku v mojem rojstnem kraju. Tam se je dalo čisto dobro shajati z

MILORAD ZEVIK

PESMI

Vse stvar, ki me čakajo,
ko se vračam.

Da me ne bi nikoli več
čakale!

— — —

Noči
so običajno
pokrite s snegom,
zato so bele,
neresnične in
tako
neskončne, da
zebe
v duši.
Zlato rezilo
čaka;
zasajeno
v težko mizo.

— — —

Če hočem kdaj
videti tvoje oči,
pogledam
v jasno modrino neba,
v katerem je nežnost
tvojih oči
skrita,
kot nežnost
iz tvojih oči sije
kakor iz globin,
kot bi to ne bila samo ti sama
ampak neka daljna preteklost
še s teboj,
nek drug svet.
S tabo bi rad presanjal
vsa ta leta.

— — —

Zdi se,
kot da sem v brezčasju,
v prostranstvu beline,
kjer me šumenje tišine sili,
da vpijem,
da nič ni mogoče storiti
in poslušam svoj glas
kako izginja.

Gibljem se po vzoru
neke zunanje sile
in nič se ne premakne.

— — —

Vedno je na drugi strani
močnejša resnica
in mostovi so le prevara.
Za stopnico se izkaže, da je voda,
ki scedi se skozi prste
in za njo ostane le še suha sled.

— — —

Noč je
in zunaj mraz pritiska,
nobenega napisa ni.
Meter in pol
globoko
leži,
pokrit s svežimi
belimi rjuhami,
stiska zobe,
da bi zaspal.
Z roko gre skozi lase,
šop suhih mrtvih las
ostane med prsti,
skrbi ga.

Kako dolgo je stal
na njenem srcu?

— — —

Ti
si
moje
telo
vse tisto, kar ne morem
zadržati v sebi.

Truden sem,
kliče me zemlja,
da ležem na
njen goli hrbet.
In poslušam šepet
prebujajoče pomladi,
šelesenje lanskih trav.

Moja praznina
je moje bogastvo,
iskre ni bilo
in ogenj ni zagorel.
Star sem samo otrok,
ki išče ljubezni.
Njene stopnice
vodijo do bogov,
danes so že daleč,
namesto njih so ruševine,
ko ležim na njih,
slušam še kdaj kakšen klic.

MARINKA URŠIČ

ŽALOST V MOJI DUŠI

Žalost, ti strašni
črvoglavi zajedalec,
ki se mi z brezzobimi usti
zažiraš v koticke srca,
z zakrnelimi očmi slepca
najdeš mojo občutljivo dušo.
Tako vztrajno počasi,
tako hinavsko plaho
se priplaziš v nočeh
nad vse lepe misli in sanje,
in opustošiš dušo, kakor vihar.
Dvom in nemoč, ta dvojčka,
mi sedita v krilu,
ko misel dozori
v trpek nasmešek.
Ni je vredno izreči —
le komu in zakaj? Ne slišal bi je nihče,
četudi bi jo kričala!

njo, s to noro deklico, na, zdaj pa to. In nič ne vem, če ima prav ali ne. Včasih je storila vse dobro, lepo sva se imeli, ti ne veš... a koliko je tega, česar ne veš, zmeraj več je tega, kajne, ah, pridi že sem na posteljo, odrini vsiljivko, smrkavko, morala bo odrasti, prenehala je živeti, medtem ko sva se midva starala, zato tako govori, govori iz drugega sveta. Najbolje, da se ne zmeniva zanjo. Saj te imam najbrže rada, morala bi te imeti rada. Res si bil ubogi cel ta teden, ta dan, res sem bila grozna, to je bilo zaradi nje, zdaj sem jo spodila, glej, zbežala je, prizadela sem jo, obtožila. Pridi, ubogi moj, poskusiva se ljubiti, kaj praviš, včasih nama je šlo od rok, kdo bi vedel, morda sva se imela najboljše... In Črt je prihajal, po vseh štirih se je plazil k meni in če si bila še tam, si postajala zrak, zlezal je skozte in ko se me je dotaknil je bil tako ledeno mrzel in trepetajoč.

— Kaj pa iskrenost, si vpila ti nekje iz daljave, s spačenim, visokim dekliskim glasom, prepirljivim kot takrat, ko si se prepirlala z mamo zaradi novih čevljev.

Kaj pa iskrenost? Kdaj boš postala iskrena, ti velika igralka. Kruta, hočeš reči. — Magari. Magari kruta. — Ne, je prosil Črt. Ne iskrenosti, če je to krutost. Oh, prosim. In me je objemal in jokati je in že zaradi tistih solz (tako sem se jih prestrašila) sem rekla, da ne bom nikoli več pustila, da bi se sam klatil po otoku, po kakršnemkoli otoku.

— In zjutraj? Še veš, kako je bilo zjutraj?

— Da deklíč, da, da, da. Saj nisem prišla na to klopco ob treh zjutraj zato, da bi ti lagala. Tako vesela sem, da si sploh še tu, da ti res ne morem lagati. Zjutraj je Črt začel umirati.

Umrli je šele naslednjo jesen, tako zelo, da ga ne more nič več oživiti. Umirati pa je začel v Červarju, zgodaj zjutraj. Tebe ni bilo več v sobi, zato pa si dihal iz mojih dihov in to ga je najbrž spravilo ob živce. Vstal je, sitnari, da je lačen, da hoče pripriti na zajtrk. Bila sem zaspana in utrujena in lena in sem rekla, kam se ti pa mudi, končno je nedelja in nikjer ne bova dobila zajtrka pred deveto. Rajši pridi dremati z mano ali pa se kaj pogovarjajva, to ubogo nedeljo morava preživeti drugače, sicer jo bova zvečer spet našla na postelji, histerično, zagonečno deklico z dolgimi črnimi lasmi. (Glej, moji lasje so zdaj rdeči in kratki.)

On pa je besno vstal, začel vpiti name, kako sebična in lena in zoprna da sem, pa bi res lahko že enkrat dvignila svojo sveto rit in mu vsaj enkrat ustregla. Sicer pa se mu že kar megli od lakote.

Tako sva se torej oblekla, nisem si upala našminkati se, počesati, kar je moj vsakodnevni, nepogrešljivi obred. Sedla sva v avto. Sovražila sem misel na marmelado in žemlje in maslo in sovražila sem njegovo nagubano čelo in jezne črte okrog ust — le od česa jih je dobil, morda zato, ker je ves čas vedel, kako žalosten je deklíč in kako dolčas mu je.

Avto sva pustila nekje na glavnem trgu, jutro je bilo megleno, zgodnje, negostoljubno. Lokali zaprti, trgovine izumrle, hotelsko osebje zaspano in vsem se je nekam mudilo.

— Možete dobiti kafe, so govorili in on je vpil nanje — Ampak jaz sem vendar lačen — A, to ne more. U osam sati! — No, saj sem rekla. — Tiho, ti! — Bova že nekje dobila, bova, bova... Sovražila sem njegov prebavni trakt in postala sem zajedljiva. Hodila sva po spečem, zehavem mestu, poražena obsedela v parku, poslušala dva upokojenca, ki sta prišla z ribolova in udobno čakovala. Takrat sem si želela, da bi moje življenje postalo mirna reka, tiha, spokojna, odmrla, brez najmanjše ribice, brez žive rastlinice. Da bi umrlo vse, da bi se gladina nikoli več ne vznemirila. Če bi mogla to doseči, bi prodala svojo dušo, vse-

ga sem bila zvrhana, upokojenca pa sta čakovala, drobila prepečenec, si naju ogledovala, se nama nasmihala, se čudila, da sta dva mlada človeka lahko tako zelo čemer-na ob začetku sončne nedelje.

— Kaj sta potem počela, za božji čas?

— Barantala sva, deklíč. Barantala s praznima želodcema, z upanjem, da te ne srečava nikoli več, z vero, da življenje lahko postane lena, mrtva reka. Splanirala sva vse njene tokove, ukrotila sva jo.

— In ti se moraš umiriti, ljubica, zresniti, prijajo ti vsa slinjenja zoprnih mornarjev, a to nisva midva, razumeš. Postati morava midva, s tem, da ti postaneš jaz. Ti se namreč odmikaš, jaz stegujem roke. Ti hočeš nekam nazaj, doživeti nekaj neizživetega, dohiteti nekaj zamujenega. Jaz živim za jutri. Daj, da bom imel za kaj živeti. — Rekla sem, da mora najprej jesti, da bo lahko živel. Tako sva mirno odšla na zajtrk.

Ugriznila sem v žemljo. Takrat si se zopet oglasila. KAJ PA ISKRENOST? si zavpila s prepirljivim, otroškim glasom, nekje izza borovcev na vrtu restavracije.

Kakšna prekleta iskrenost? Me hočeš ubiti z njo?

Samo iskrenost. Samo to, ti skorumpiranka!

Ne morem. Ne zdaj. Predrago sem plačala ta zajtrk, da bi ga zdaj pokvarila z iskrenostjo. Te si preprosto ne morem privoščiti. Hraniti moram to žival ob sebi, da ne bo postala popadljiva. Ta žival je moja varnost, moj stik z resničnostjo. Naj v miru pozajtrkuje.

Ampak iskrenost, ljuba moja. Kaj mi sliši narediti z njo? Razmazati jo na žemljo? Ne uvidiš, da je to tisto, kar nama dolgočas?

Odložila sem žemljo.

— Pravzaprav si svinja, Črt, sem rekla.

— Toliko se je zgodilo sinoči. Še enkrat sem prišla k tebi, potem, ko sem cel dan izginjala v Červarju. Se trgala z verige, na kateri visim zaradi varnosti. Zato, ker sem včasih mislila, da je treba komu pripadati in če že mora tako biti, naj se zgodi čimprej. Čim si mi nataknil verigo, si ušel v svoja lovišča. Si se zleknil v svojo mirnost. Si si zagotovil svoje pravice. Nisi hotel biti moten. Vseeno ti je bilo, kaj se godi z mano. Kdaj jokam in kdaj me je strah. In včeraj si se zbal. Mojega smeha, moje norosti. Tega, da svet zame še ni spokojen pristan. Zbal si se, da me bodo zamikala nova obzorja. In zares si bil posran. To ni rekla ona, jaz sem rekla. In vendar si zjutraj vstal natanko tako, kot vstajaš vsako jutro, s to razliko, da si bil še malce hujši. Svinja si, ker mirno zajtrkuješ moje solze.

Deklíč je molčal. Zgrbil se je na stolici. Obe je zeblo. Noč ni bila več temna. Moški je prihajal proti njima, gledal je v konice platnenih čevljev, brskal za ključi, odklepal velik avtomobil nedaleč od klopice. Zgledal je napolnjen z nečim, najbrž bo odpeljal nekam na toplo in varno. Hotela ga je prositi, če bi vzela deklíča s seboj, da je ne bi toliko skrbelo zanjo. Zdaj jo je še vznemirila s to zgodbo, vzbudila ji je občutek krivde. Kako naj odide k svojemu spečemu moškemu, njo pa pusti tako samo na tem parkirnem prostoru? Moški bi jo odpeljal kam na obalno cesto, jo odložil, nič ne bi vedel, razen tega, da je lepa, rosnoma mlada in ima staromodno cigansko frizuro. In mile oči. Take, kakršnih ni več. Toda potem je ne bi nikoli več našla. Deklíč bi odšel v neznano.

Saj bo tako ali tako odšel. Zdaj pa sploh. Zdaj, ko ve, da je Črt umrl. Požrli so ga uradni akti v ločitvenem postopku. Preostanke njega so požrli tisti na matičnem uradu, kamor je marca popeljal neko mirno, zrelo žensko. Tako brez jutranjih seans v pristaniških mestih.

(Nadaljevanje na 20. strani)

(Nadaljevanje z 19. strani)

Potem bo tudi zvedela, (saj ji mora reči), da nekje v hotelski sobi spi rdečelasi moški, ki se je dolgo vozil po obalni cesti, da bi spal s polovico ženske in je zdaj prav tako sam, kot je sama ona in verjetno ga je prav tako strah.

Izvedel bo, ubogi deklič, kako težko ji je ločevati med temi bitji, ki se jim pravi MOŠKI. Pomešala jih je med sabo, utrujena je po njih, sita jih je, nima jim kaj dati. Preveč razcepljena je in preveč utrujena. In nič se ni naučila o njih, nič ni spoznala.

Deklič bi najbrž vedel, zakaj mora tako biti.

Naj jo vendarle vpraša?

Potiho, s prijaznim glasom?

— Kaj misliš, zakaj?

— Ne vem. Pravim ti, da ne vem.

— Se imaš preveč rada? Se imam preveč rada?

— Ne vem.

— Kaj? Preveč trepetam le zase?

— Ne morem vedeti.

— Pa kdaj? Kdaj se je to zgodilo? Si ti vedela? Si slutila, takrat, ko si pisala, ko si govorila: moj moški. Moj svet. To, kar hočem. Kar bom iskala.

— Joj, to so take fraze. Tako smo govorile v gimnaziji. Pa s Piko. S Katarino. Obe sta iztirili, če se ne motim.

— No, saj. Zakaj smo torej iztirile? Zaradi tiste preklete iskrenosti?

— Jaz res ne vem.

— Smo se preveč razdajale?

— Pojma nimam. Nekoga vprašaj. Nimaš nikogar, da bi ga vprašala? Imaš sploh koga, nesrečnica?

— Imam. Tri stalne, pet občasnih ljubimcev. Enega človeka ... za katerega ne vem prev ...

— Pa smo spet tam ...

— Naj se mu razdam, temu edinemu? Že spet iskrenost? In če se ne bo boril? Česa sem še vredna?

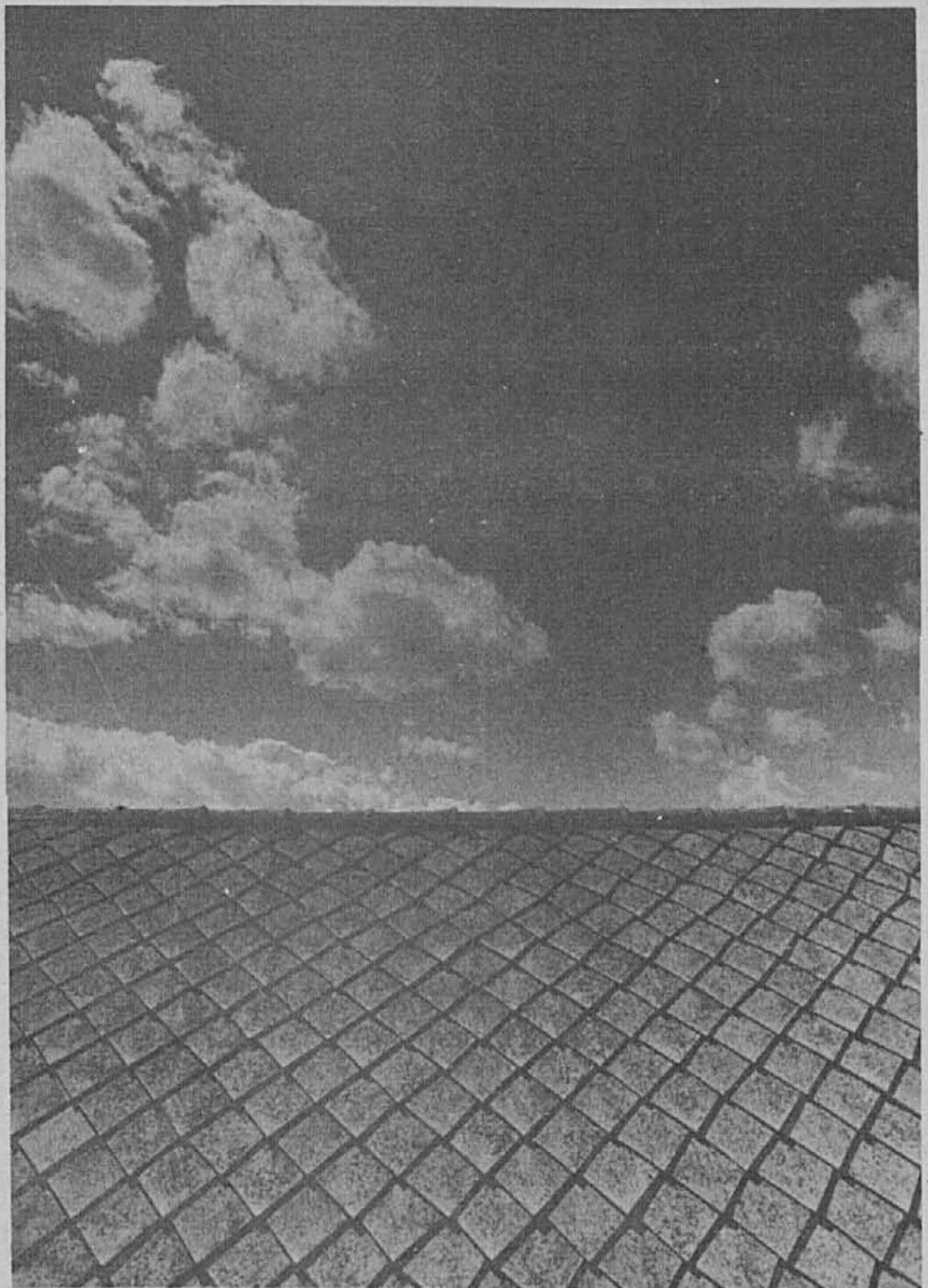
— Najbrž vsega, česar sem jaz.

— Ampak ti nisi nič. Ti si zrak. Ti si strmenje v tuje balkone. Kukanje v tuja življenja. Zdenje na parkirnem prostoru. Sredi mraza in vetra in dežja. In če pride kdo, si ne upaš z njim na obalno cesto. Nikoli ne veš, kaj bo s tabo storil. In jaz si te ne upam poslati tja. Ti nisi nič, samo sanje.

— Kako naj potem vem?

— Kdo naj ve?

— Sprašuj. Vprašaj. Ljubi bog, stori nekaj. Pusti me pri miru.

Borut Grce: Sleme

Borut Grce: Kajža

DAMJAN JENSTRLE

ZAVEZANI ZVONOV

takrat
ko bo razor globok
pa zemlja utrujena
pa bodo ljudje skupaj tiščali
pa bodo vsak zase
ko bo beseda glasna
pa nerazločna
takrat
je rekel ata
se bodo spet
zavezali zvonovi

ko so se začeli opozarjati
kako se lahko hitro primeri
da bi koga vrata udarila po riti
in ko se je prevrnil prvič vrč
je ata plačal vstal
in rekel
da le prazen klas
stoji pokonci

ko zvezde vodnice
začno zahajati
ko se išče najprimernejši
za grešnega kozla
takrat
je rekel ata
človeka le še politika
loči od drugih sort

kadar so
nekateri že pijani
drugi v sveti jezi
in tretji da se je ogenj razplamtel
glasno povedali
kaj da bi oni drugače
če bi bili na njihovem mestu
(nikoli niso povedali
kdo so oni)
je ata rekel
da jih je že tako preveč
ki mislijo da vejo
kako se tem rečem streže

kadar
sem hotel bonbone
zato ker so jih imeli drugi
in mi je ata dal jabolko
in sem hotel nalivno pero
ker da ga imajo že vsi
in mi je ata prišpilil starega
je še rekel
da potreba in navada
nista sestri

vse praske
pozabimo do takrat
ko se nam zazdi
da smo zrasli
in če nas kot stari pravijo
kakšna teta
ne omede
se gremo takrat ženit

zase naj se brigam
je rekla mama
in me poslala v štacuno
kjer je takoj za vrati pisalo
da na kredo ne dajejo
naj ne bi bil preveč pameten
ker da se ve
kako odmeva v prazni hiši

tisti
ki še kruh poljubijo
če ga s tal poberejo
ko juho enkrat na teden srebajo
in vsevprek ne žugajo
pravijo
da se podarjenemu konju
ne gleda v zobe

če je vprašanje
kako prebrano seme klije
če se je mama vprašala
kdo da je slabo oral
in kaj bo vnuk v usta dal
se moram vprašati
kaj je ata mislil
ko je mrmral v brado
da na jesen
vsak dinar prav pride

kadar se sprašujemo
kdo je pripravljen in koliko
še riskirati
in pred čigavi vrati se večkrat
tudi zastoj stoji
in kaj je ta in oni rekel
se motim
če takrat rečem
da je največkrat najteže
sebi pogledati v obraz

če nasvete dajejo tisti
ki ponoči okna pomivajo
ko čakajo da drugi pospijo
da jim ne bi kaj na misel prišlo
potem upam reči
da samo mislijo
da se zavedajo
kdaj je stvar ocvrta

Nada Sever

PESMI

V sobi stoji miza
kakor Buda sklenjenih rok
dviga hrbet proti oknu
Skozi prste praznih rok
je pognala korenine
V sebi odkriva predal
in ko ga odprem
najdem v njem
za dve pesti orehov
Pred goro zevajo doline
Tam pelje stezica na kraj
kjer je kakor Kristus ujeta podoba sveta
pribita z žebli na križ
Na vrhu trnovega venčka
čivkajo vrabci štiri besede
In Ne Pozabi Me
Onkrat ledenih gora
rasejo topoli do srca
Daleč je od rok do ust
ko poneseš iz morskih zvezd
in polžje slin zgneten kruh
Še dlje je od poljuba do ljubezni
Razen ljubezni poznam še drugi svet
sestavljene iz teme
in zvestih pasjih oči
V širjavi v črtno odetih noči
prisluškuješ rumenim pramenom svetlobe
tu stojiš sam
z jezikom oprt na kamen

MATI

Kaj skrivaš za zaprtimi vekami, mati?
morda rjav oreh?
ali pa samotne ceste
kjer na skrivaj goltaš komaj rojena toplokrvna bitja
in namesto njih požiraš kepice strahu
Polovico tvojega obraza je porasel bukov gozd
skozenj goli hrbti konjev topotajo
Drugo lice ti je votlo
tam gnezdi rumene sinice
da ohraniš nekaj toplote
skrivaš kakor svilnit šal tanke dlani
pod grivo težkih las
O da včeraj ste kupili punčki bele nogavičke
kupili bi še sonce in zvezde
pa so že zaprli trgovine
moker in žalosten drevesni list se na dlan ujame

HIŠA

Hiša trdna kot kamen na samem
iz mesa in krvi je zgrajena
Ko svoje uho k zemlji prislanja
visoko drevo v koticu očesa rdeče lase ji razpleta
Na čelu iz gub speljane električne žice
kot gugalnice za otroke
na eni strani brezno let se guga
na drugem koncu pa ptičji zbor naenkrat zaniha
nad vrati piše ta številka nima hiše
Hiša trdna kot kamen na samem
brez oken in vrat da vanjo bi vstopil
človeška hiša izza zaves v praznem prostoru
z roko prek čela gosto tkanino odmika
iz dvoje jamic na licu se droben pesek po dvorišču
razsuva

Razvoj kolonizacije in železarstva v jeseniški okolici v visokem srednjem veku

(3. nadaljevanje)

V nadaljevanju si bomo ogledali še zgodovinski in gospodarsko-politični razvoj nekaterih krajev, ki so bili zemljepisno in gospodarsko vseskozi najtesneje povezani z Jesenicami in jeseniško dolino. Pri tem mislimo predvsem na Javornik, Koroško Belo, Javorniške Rovte, Mojstrano, dolino Radovne in Moste pri Zirovnici. Razen Mojstrane so vsi naštetí kraji od začetka 11. stoletja spadali v okvir blejskega gospostva brikseških (brižinskih) škofov in tako v političnem smislu spadali pod isto fevdalno upravo. Z izjemo Mojstrane je bil tudi njihov gospodarski razvoj najtesneje povezan, kajti od začetka 17. stoletja so bili vsi železarski in rudniški obrati s teh področij združeni v okviru javorniške železarsko-fužinske posesti in so imeli istega lastnika.

Med najstarejše znane arheološke najdbe, ki izpričujejo prisotnost človeka na vhodu v jeseniško dolino, sodijo najdbe rimskih novcev z Javornika (Borovlje) in Koroške Bele (J. Meterc, Numizmatični vestnik X/10, 1982, 302) iz 3. oz. 4. stoletja n. š. ter najdba rimske podkve in noža s Koroške Bele (isti, Listi 23/V, 1975, 12). Te slučajne najdbe nam ne dajejo možnosti, da bi predpostavili trajnejšo in stalnejšo naselitev na tem prostoru v rimskem obdobju in jih najverjetneje moramo obravnavati v zvezi s tedanjo mrežo cest in lokalnih poti.

Pravi razmah in s tem osnovo za razvoj do današnjih dni, pa je življenje na tem področju doživelo po letu 1004 z ustanovitvijo fevdalnega blejskega gospostva. Meja tega gospostva v smeri proti Gornjesavski dolini je na levem bregu Save segala do potoka Ukove. S preseljevanjem in kolonizacijo, ki je potekala v več valovih, so brikseški škofje pomnožili prebivalstvo na levem bregu Save. Tako so nastale tudi nekatere nove naselbine oz. vasi, med katere najverjetneje moramo šteti predvsem današnjo Koroško Belo. Do sredine 14. stoletja, ko je ta proces fevdalne kolonizacije dosegel svoj višek in se tudi v glavnem zaključil, so tod naseljevali predvsem podložnike s svojih koroških in tirolskih fevdalnih posesti. Pri tem so imeli za cilj predvsem poživitev in razmah različnih vej gospodarstva in s tem čim večji prihodek in dobiček od svoje posesti na Gorenjskem.

Koroška Bela je od vsega začetka imela poljedelski značaj, ki ga je ohranila do danes. Iz urbarjev blejskega gospostva (F. Gornik, Bled v fevdalni dobi, 1967, 26 s.) vidimo, da je že v 13. stoletju Koroška Bela spadala med največje vasi te fevdalne posesti in je ostala taka skozi celotno obdobje njenega obstoja. Urbar iz leta 1253 tako za Koroško Belo izpričuje 15 blejskih cenualnih kmetij; naslednji urbar iz leta 1306/9 pa 14 celih in dve polkmetiji. Leta 1602 imamo tod izpričanih 15 kmetov in 35 kajž, ki so spadale pod blejsko graščino. V istem urbarju se prvič omenja tudi naselje Rovte nad Koroško Belo, in sicer so navedeni trije kmetje in en kajžar, ki so prav tako spadali pod blejsko gospostvo.

Ker je bilo blejsko gospostvo last cerkvenih fevdalcev, so-le-ti že leta 1361 na Koroški Beli sezidali prvo lastniško cer-

kev, ki je bila posvečena zavetnikoma brikseške cerkve sv. Ingenuinu in Albunu.

Prebivalci Koroške Bele so bili kmetje, katerih polja so se razprostirala pod vasjo do Save, med potokom Javornik in Gradiščem nad Sotesko. Kakšno vlogo je v njihovem gospodarskem prizadevanju igralo železarstvo, dandanes nimamo podatkov. Vsekakor še zdaleč ni imelo takšnega pomena kot v Planini pod Golico. Po zgodovinskih virih je najkasneje v začetku 15. stoletja zahodno od Koroške Bele, ob potoku Javornik, pod hribom Kres nastal železarski obrat, ki se je sčasoma razvil v železarsko naselje, ki je dobilo ime po gorskem potoku (Javorniku), ki je s svojo vodno silo poganjal fužinske naprave.

Ker je bil že v prvem nadaljevanju tega zapisa podrobneje podan razvoj železarstva na področju današnjega Javornika v 15. in 16. stoletju, bomo na tem mestu ponovno navedli le nekaj temeljnih zaključkov, ki so pomembni za to obdobje.

Najstarejši znani pisani viri nam izpričujejo, da je 15. maja 1403 Hermann Esel dobil od takratnega lastnika blejske posesti, brikseškega škofa Ulricha dovoljenje, da sme kopati železovo rudo na Belški planini. Na današnjem Javorniku pa si je postavil topilnico. Za njim so bili lastniki javorniških fužin belopeški gospodje. Tako je Gaspar pl. Wissenfels z družabnikom in kasnejšim naslednikom Mathiasom Senussom, ki je bil doma iz Trbiža, na začetku 16. stoletja na Javorniku zgradil plavž in pretalilnico za hüttenberški grodelj. Uspelo mu je izdelati postopek za predelavo grodlja v kvalitetno jeklo. Pod Belščico sta tudi razširila rudarske obrate. V tem času so se Bucelleniji nahajali še na Planini.

ni. Iz dokumenta, ki je bil izdan 15. junija 1535, nadalje izvemo, da je Mathias Senuss pl. Wissenfels dal v letni zakup za 260 renskih goldinarjev svaku Tadeju Longu pl. Feldkirchen dva dela javorniških fužin. Le-ta pa se je zavezal, da bo fužine razširil. V kolikor zaradi nemirnih časov ne bo mogel redno delati, mu ne bo treba plačevati najemnine. Od leta 1539 sta postala lastnika Dode Longo in Hans Ross, ki sta odkupila 24. avgusta 1539 tudi fužino v Mostah. Že čez dvajset let, leta 1557, so javorniške fužine, ki so zaradi nemirnih časov skoraj propadle, prevzeli Bucelleniji, ki so bili tedaj že dobro zasidrani na Savi na Jesenicah. Na Javorniku so izdelovali v tem času šest različnih oblik jekla, ki je bilo izredno iskano in so ga uporabljali za izdelavo orožja. Mnogo izdelkov in polizdelkov so v tem času izvozili v beneško republiko. Od Bucellenijev so na Javorniku delovali Joseph, Orfei, Lovrentius in Giovanni. Leta 1573 je bil na Javorniku njihov družabnik Santi Marchesi. V času splošnega propadanja fužinskih obratov na Gorenjskem so si Bucelleniji pridobili tudi fužino v Radovni. 21. septembra 1598 jim jo je za 500 florintov prodal Gregor Jernejc.

Leta 1616 so se pojavili na Javorniku novi lastniki oz. zakupniki. To so bili trije bratje iz družine Pasarell, ki so bili pred tem lastniki bojiških fužin na Koroškem, nekaj deležev pa so imeli tudi v Planini pod Golico. Nastopali so pod tvrdko Sigmund Pasarell. Bili so podjetni gospodarji in so si leta 1630 zahodno od železarskih obratov na Javorniku postavili fužinski grad.

Pasarellije so kmalu zatem nasledili plemeniti Javorniški (von Jauerburg). Ko je sredi druge polovice 17. stoletja na Ja-

Fužine v Spodnji Radovni leta 1900

vornik zahajal učenjak Janez Vajkard Valvasor, je bil železarski kompleks v tem kraju v lasti Janeza Ferdinanda pl. Jauerburga, rudnike pod Belščico in Stolom pa je posedoval Johann pl. Mayerhofen. Z nastopom pl. Jauerburgov se je oblikovala nova fevdalna posest — javorniško gospostvo, ki je imelo svoje posestne deleže v katastrskih občinah Hrušica, Javornik (grasčina), Jesenice, Koroška Bela, Planina, Višelnica in Žirovnica. Leta 1773 je to gospostvo na omenjenem območju posedovalo enajst kmetij.

Javorniške fužine so bile v 17. stoletju pomembne in znamenite zaradi kvalitetnega jekla, ki je bilo predvsem namenjeno za izdelavo orožja. Valvasor je o njem zapisal: »Najboljše jeklo, ki se dà kje dobiti, se izdeluje tukaj, zato ga zahtevajo ne samo Italija, ampak tudi druge, še bolj oddaljene dežele, prav mnogo ga gre na Laško in od tam še dalje. Železa pa tu ne delajo, razen če bi komu posebej hoteli ustreči. Če pa ga včasih le kujejo, potem je brez dvoma najboljši. Tu kujejo tudi hrvaško jeklo, ki se uporablja za sablje proti Turkom. Prodor ni ostri rez ima od odličnih jeklarskih mojstrov na Javorniku« (J. V. Valvasor, III. del, 388 ss.)

30. septembra 1690 sta brata Janez Ferdinand in Franc Anton pl. Jauerburg prodala Oktaviju Bucelleniju pl. Reichenberg s Save svojo posest na Gorenjskem in javorniške fužine. Le-ta pa je takoj javorniško gospostvo preprodal Janezu Adamu in Jožefu pl. Flödnikih. Od dedičev Janeza Adama barona Flödnikha je leta 1730 Javornik kupil Franc Karel pl. Rechbach.

Koncem 17. stoletja je družina Mayerhofer, ki je bila lastnica rudišč pod Belščico, ostala brez moškega nasledstva. Po pogodbi z Brixnom je njihovo posest ponovno prevzelo blejsko gospostvo, ki ga je nato oddalo tedanjim lastnikom javorniških fužin.

18. aprila 1738 je Bucelleni ponovno odkupil javorniško posestvo in ga takoj prodal Franciški Tereziji Moschkon za vsoto 22.000 florintov. Leta 1742 je imel v najemu fužine Johann Adam Flödnikih, potomec zgoraj omenjenega Janeza Adama. Dne 13. maja 1752 pa je M. T. Moschkon celotno javorniško posestvo prodala v prisojnosti glavarja Babbista di Neighoffena Michaelu Angelu Zoisu, fužinarju iz Bohinja, za vsoto 24.000 florintov.

S tem je Zois kupil poleg rudišč in kopišč dve kladivi in peč za pridobivanje sivega in belega grodlija. V vseh teh obratih je tedaj bilo zaposlenih 286 delavcev.

Po smrti Michaela Angela Zois pl. Edelstein je 9. novembra 1773 celotno posest prevzel njegov najstarejši sin Sigmund (Žiga) Zois. Le-ta je javorniške obrate obnovil in povečal. Zelo se je zanimal za plavžarstvo in sodeloval z raznimi strokovnjaki s področja montanistike, geologije, metalurgije in drugih prirodoslovnih ved. Zato je v tem času obiskal javorniške fužine znani naravoslovec Balthasar Hacquet, ki je v svojem delu Oryctographia carnolica, ki je v štirih delih izšla v letih 1784—1789, opisal ves tehnološki postopek pri pridobivanju jekla: od rude do končnega izdelka. To je hkrati tudi prvi pisan dokument o uporabi rjavega manganovca na Javorniku.

Žiga Zois baron Edelstein je bil vse svoje življenje bolj slabega zdravja in ko je nazadnje opešal, je 27. oktobra 1819, malo pred smrtjo, vse svoje premoženje prodal svojemu nečaku Carlu Zoisu pl. Edelstein.

Ko je leta 1839 umrl tudi Carl Zois je njegovo delo na Javorniku nadaljevala njegova vdova Serafina Zois pl. Edelstein in vodila celotno proizvodnjo in rudnikih in fužinah.

Petega avgusta 1849 je umrla tudi Serafina Zois, rojena grofica Aichelburg, ki je bila sposobna in hrabra žena. Dediči ce-

F. Kurz pl. Goldenstein: Javorniška grasčina sredi 19. stoletja

lotnega premoženja na Javorniku, v Bohinju, Radovni in v Mostah so postali nični otroci iz zakona s pokojnim Carlom Zoisom. V zakonu se jima je rodilo devet otrok: Anton, Matilda, Serafina, Gabriela, Mihael, Beatrix, Alfons, Sigmund in Carl. Enakovredni dediči so bili še živi otroci Anton, Mihael, Sigmund, Serafina, poročena Welscherheimb, Matilda, poročena Auerperg in Gabriela, poročena Jenisson. Zaradi nesposobnosti pri vodenju fužin, prekomerne zapravljenosti in zadolževanja so dediči Serafine in Carla Zois bili prisiljeni pristopiti z vsem svojim premoženjem k snujočemu se industrijskemu podjetju, ki so ga koncem šestdesetih let začeli ustanavljati njihovi upniki — ljubljanski bankirji, ki so bili nemškega porekla. Ohranjen je zadalžnica z dne 1. julija 1867 za vsoto 140.000 florintov v korist Lamberta Carla Luckmanna iz Ljubljane. Finančnik Luckmann je dolga leta preskrboval brezbrizne Zoisove naslednike z denarjem, hrano in raznimi drugimi rečmi.

Potem, ko je bil sklenjen dogovor in sporazum med Zois in ljubljanskimi finančniki ter lastniki parnega mlina, so zaprosili notranje ministrstvo na Dunaju, da jim dovoli ustanovitev delniške družbe s sedežem v Ljubljani. 15. avgusta 1869 je bila prošnja ugodno rešena. Že 18. septembra istega leta je bila novoustanovljena družba vpisana v register trgovskega sodišča pod imenom Kranjska industrijska družba (KID). Prvi predsednik te družbe je postal Mihael-Angelo Zois, generalni ravnatelj pa ambiciozni L. C. Luckmann. Vendar so Zois bili delničarji te družbe le kratke čase, kajti že 12. januarja 1870 je Kranjska industrijska družba od njih odkupila celotno posestvo s fužinami v Bohinjski Bistrici, Stari Fužini, Javorniku, Mostah, Radovni, z gozdovi na Jelovici in v Krmi ter vsemi rudišči za 350.000 goldinarjev.

Javorniško gospostvo je v Karavankah imelo tri rudarske revirje: Lepeno, Belščico in Begunjsčico. Pri rudniku v Lepenah sta bili dve stanovanjski zgradbi za rudarje in štiri jaškaste peči za praženje rude. Pri rudniku na planini Belščici je bilo pet stanovanjskih stavb za rudarje, hlev s skladiščem za žito, zidan stolp za razstrelivo, štiri jaškaste peči za praženje rude (»roštanice«) in štiri lesene lope pri vseh v rudne jame. Pri rudniku manganove rude na Begunjsčici je bila le ena zgradba za rudarje in žičnica za transport rude do Jezerc.

Posestvo na Javorniku je obsegalo grasčino, v kateri so bile tudi pisarne, štiri gospodarska poslopja in pet stanovanjskih zgradb za delavce ter uradnike. V sedmih tovarniških objektih pa so bili naslednji obrati: plavž z litoželeznim cilindričnim vetrilom ter kladivom za razbijanje žlindre, ognjišče za surovo jeklo z vetrilom in grobim kladivom, dvoje zagrevalnih ognjišč z dvema kladivoma za fino vlečenje jekla, kovačnica in skladišče za žito. Poleg tega sta se v bližini nahajali še dve veliki skladišči za oglje, sedem jaškastih peči za praženje rude s skladiščem za drva, stolp za razstrelivo, tesarska zgradba, mlin s petimi stopami in žaga za rezanje desk. Takšno je bilo stanje pri javorniških fužinah koncem šestdesetih let preteklega stoletja, tik pred ustanovitvijo KID. Celotno posestvo je tedaj obsegalo 102 joha (1 joh = 57,55 ara) in 1.532 kvadratnih klafter (1 klafter = 1,896 m), od česar je bilo pozidanih 2 joha in 1.411 kvadratnih klafter.

V sklop javorniške fužinske posesti je od leta 1539 spadala tudi fužina iz Most pri Žirovnici. Pri tem mislimo na t. i. Antonovo fužino, ki je stala v globeli ob potoku Završnica, tik nad njegovim izlivom v Savo. Najstarejša listina, ki nam je znana in nam to fužino omenja, je z dne 24. avgusta 1539 in nam poroča, da sta Gašper (Caspas) in Magdalena Schmid prodala hišo in fužino v Mostah Dodu Longu in Hansu Rossu z Javornika v trajno last in užitek. Razlog za to prodajo moramo videti v nemirnih časih po vojni z Benečani in prvem vseslovenskem kmečkem uporu, ko so se po tedanjih slovenskih pokrajinah klatile razne roparske skupine nekdanjih vojakov in druga svoja, ki je ogrožala tudi manjše nezavarovane železarske obrate in onemogočale nemoteno in uspešno proizvodnjo.

Nadalje najdemo v urbarju radovljanskega gospostva oz. listini, ki je izpisek tega, z dne 15. januarja 1579, podatek, da je bil tedaj lastnik fužine v Mostah že Gabriel Bucelleni. Vojne homatije in verski nemiri v 16. stoletju so namreč uničile eksistenco predhodnih lastnikov.

Naslednji pisani podatki o tej fužini so iz časa lastništva družine Zoisov. Tako so v dokumentih iz leta 1782 omenjena tudi imena nekaterih domačinov iz Most (npr.: Urban Goričnik, Anton Pesjak, Simon Kersnik). Dokument z dne 4. aprila 1838 nam pove, da je podjetna vdova Carla Zois Serafina kupila od Urbana Goričnika

(Nadaljevanje na 24. strani)

hišo števil. 23, pripadajočo kovačijo in dva gozda. Z dovoljenjem Rudarskega glavarstva v Celovcu je kovačijo spremenila v montanistično fužino (leta 1844). V njej so z vlečnim kladivom vlekli javorško jeklo. Po smrti Serafine Zois so njeni otroci fužino v Mostah nekaj časa sami upravljali, nato pa so jo prodali Kranjski industrijski družbi. Le-ta je tu krajše obdobje še sama kovala, nato pa je vse skupaj prodala privatnim mojström. Iz Antonovih fužin v Mostah je danes ohranjeno v tehničnem muzeju Železarne Jesenice fužinsko kladivo (repač), ki je bilo pripeljano od Varla iz Most, katerega predniki so ga odkupili od KID.

Poudariti pa je treba, da je prvotna fužina s topilnico stala v 15. stoletju višje ob potoku Završnica, ob sotočju le-te s potokom Rečica, ki pritoka s področja pod Stolum za hribom Gojzdašnica. To področje, ki je bilo nekoč znano pod ledinskim imenom »Na starem plavžu«, je od leta 1913 poplavljen, ker je tu akumulacijsko jezero HC Završnica. Ta železarski obrat, ki je črpal rudo s hriba Gojzdašnica in okolice (Njivice), je prenehal obratovati leta 1498.

V času nastanka KID je posestvo v Mostah imelo kladivo za vlečenje jekla z ognjiščem za ogrevanje in vetrilom ter malo skladišče za oglje.

Tudi v dolini Radovne je v 16. stoletju nastala fužina s topilno pečjo na ozemlju blejskega gospostva briksenških škofov. Brez koncesije rudarskih oblasti, vendar s privolitvijo briksenškega škofa Krištofa pl. Madrutz (1542–1578), je leta 1570 v Radovni zgradil fužino in nemško peč Italijan Peter della Grotta (Crotta). V razdobju desetih let je fužinar della Grotta izvedel številne spremembe pri topilnici in v kovaškem obratu. Prvotni plavž, ki se je glede na značilnosti imenoval nemška peč, je preuredil in povečal. Leta 1581 je predelal nemško peč v kranjsko, kakršne so imeli tudi v drugih železarskih krajih na Gorenjskem. Kljub sposobnosti in nenehnemu stremjenju po izboljšavah je della Grotta propadel. Zaradi dolgov je moral fužino odstopiti Jeronimu Schwarzu, meščanu iz Radovljice. Le-ta jo je 12. januarja 1590 prodal Ani Mariji Lenkovič, grofici Thurn Valsasina za 200 florintov. Po grofici Lenkovič so v Radovni kovali železo še Lovrenc Breznik, Mert Kunstelj in Ivan Hainricher. Končno je Spodnjo Radovno z vsemi pripadajočimi obrati in objekti 21. septembra 1598 prodal Gregor Jerneje javorškim fužinarju Orfeju Bucelleniju za 500 florintov. Za Orfejem sta v Radovni gospodovala Ludvik in Hipolit Bucelleni. Zaprošila sta Rudarsko glavarstvo za dovoljenje za postavitev nove kranjske peči.

Ko so na Gorenjskem šle v zaton stare italijanske fužinarske družine mogočnih grofov in baronov Bucellenijev, Locatellijev in Pasarellijev, se je sredi prve polovice 18. stoletja pojavil mogočni finančnik Michael Angelo Zois, ki je vsa posestva in fužine kupil. Tako je Zois leta 1749 od bratov Pasarellijev, lastnikov javorškega gospostva, kupil tudi Spodnjo Radovno.

Fužini Javornik in Spodnja Radovna sta bili od leta 1598 med seboj v tesni povezavi. Na Javorniku so izdelovali jeklo, v Radovni pa so ga prekovali v jeklo trgovske vrste. Obe fužini sta bili med seboj precej oddaljeni, zato so morali javorško jeklo z volovskimi vpregami prevažati v Spodnjo Radovno. Vozna pot do Spodnje Radovne je bila težavna, predvsem del od Save Dolinke prek strme Kočne, čez Poljane.

V šestdesetih letih prejšnjega stoletja so zaradi vse večje konkurence gorenjske fužine skušale s pomočjo postopka pudlanja povečati kvaliteto izdelave jekla. Zgradili so pudlovke v Bohinju, na Savi, na Javorniku in v Radovni ter postavili Siemen-

Mihael-Angelo Zois, prvi predsednik Kranjske industrijske družbe Jesenice (1869–1879)

sove plinske generatorje, ki so jih kurili s sušeno šoto s Pokljuke. Tedaj je železarski obrat v Spodnji Radovni imel naslednje obrate in objekte: tri stanovanjske stavbe za delavce in uradnike, skladišče za žito, dve fužinski stavbi s plinskimi pudlovskimi pečmi, zvarilnim ognjiščem za masle, z zagrevalnim in cilindričnim vetrilom, s tremi kladivi za grobo vlečenje ter s kladivom za fino vlečenje in dvoje skladišč za oglje.

Železarski obrat v Spodnji Radovni je po letu 1869 deloval v sklopu KID še do približno štirideset let, nakar je bil leta 1901 dokončno ukinjen.

Najstarejši, v virih omenjeni železarski obrat, je deloval v Gornjesavski dolini na področju današnje Mojstrane in se v freisinškem (loškem) urbarju omenja že v letih 1291 in 1318. Leta 1291 so bili v Mojstrani štirje železarji, ki niso bili kmetje in so freisinškemu škofu plačevali davek v železu. Zaradi železarstva so bili oproščeni drugih dajatev in davščin. Pogoji za razvoj železarstva na tem področju so bili ugodni tudi zaradi močnega toka potoka Bistrice, ki je gnal mehove. Rudo in oglje so dobivali iz dolin Radovne in Vrat pod Triglavom. Da bi povečali proizvodnjo železa, so leta 1317 v Mojstrano freisinški škofje naselili pet kmetov, ki so prevzeli oskrbovanje železarjev. Pred tem pa so zanje skrbeli kmetje z Dovjega, ki jih je škof Enrico Freisinški leta 1253 preselil iz okolice Inichenca v Pustertalu.

Nadalje se železarski obrat v Mojstrani v pisanih virih omenja v letu 1571. Tedaj je tam obratovalo kladivo, ki je spadalo pod Plavž na Jesenicah. Zakupniki mojstranskega obrata so tedaj bili Miha Müller, Andrej Perkazin in Zupan z Dovjega. V spisku fužinarjev, ki so 18. septembra 1579 v Kranju volili novega rudarskega nadsodnika, je za Mojstrano naveden le Andrej Perkazin, ki je bil istočasno deležnik pri novem plavžu na Plavžu. Lastniki Plavža in Mojstrane so bili v drugi polovici 16. stoletja lastniki Planine pod Golico in Save – Bucelleniji.

Leta 1630 so kupili fužino v Mojstrani Locatelliji, od njih pa leta 1730 Kristof Forstlechner. Ves čas je bila Mojstrana najtesneje povezana z obratom na Plavžu. Kdor je talil železo na Plavžu, je bil istočasno tudi lastnik v Mojstrani, kjer so obstojala tri kladiva za prekovanje in vlečenje železa. Po Forstlechnerju so kladiva v Mojstrani leta 1734 prešla v posest barona Pittonija, kasneje, leta 1749, pa Kajetanu

Brankoviču v zakup. Leta 1752 pa sta Plavž in Mojstrana prešla v last Michaela Angela Zois. Le-ta je obe železarni obnovil in spravil v pogon in obratoval z zadovoljivimi rezultati polnih dvajset let. Dne 27. julija 1775 je prodal Plavž in Mojstrano Valentinu Ruardu skupaj s fužinskimi napravami in zalogami rude za 28.000 goldinarjev.

V času Ruardovega lastništva je delala v Mojstrani jeklarna s tremi kladivi in ješami za kovačijo orodja. Leta 1802 je dobil Ruard dovoljenje, da sme naprave in inventar jeklarne s tremi talilnimi ognjišči in kladivi ter tremi skladišči za orodje preseliti na Savo, vendar se to ni zgodilo.

Ob prehodu železarskega obrata v Mojstrani v last KID leta 1872, le-ta ni bil v obratu. Sicer je obrat dobival grodelj s Save. Še leta 1870 je Mojstrana predelala 3591 centov grodlja v razne vrste kovnega železa.

Fužine v Mojstrani so stale ob Bistrici okoli 2 km od železniške postaje ob vhodu v dolino Vrat. Njihovo stavbo je kasneje deloma uporabila tovarna cementa. Fužino je poganjalo pet vodnih koles.

Važno in pomembno vlogo v razvoju železarstva na Gorenjskem in v jeseniški dolini je odigralo tudi t. i. rudarsko pravo, ki je s svojimi redi in kodeksi urejalo celotno organizacijo življenja in dela v rudiščih, pri topilnicah in fužinah. Omenili smo že Ortenburški rudarski red, ki ga je za Planino pod Golico 24. avgusta 1381 izdal Friderik Ortenburški in je veljal do leta 1575, ko je izšel Karolinški splošni rudarski red za Kranjsko in Goriško. To je prva znana in ohranjena (v prepisu iz leta 1452) kodifikacija rudarskega prava na slovenskih tleh.

Omenjeno je že bilo, da so posamezni srednjeveški fevdalni gospodje imeli v okviru svojih zemljiških posesti v lasti tudi rudišča in zemljišča, na katerih so nastajale fužine. Posedovali so tudi vse gozdove in pravice do izkoriščanja vodne sile v okviru svojih gospostev. Sama pravica izkoriščanja rud pa je bila po starem fevdalnem pravu pridržana kralju oz. cesarju, kasneje deželnemu knezu. Ob iskanju novih denarnih virov so Habsburžani od leta 1456 te t. i. regalne pravice vse odločneje uveljavljali na vseh področjih. Kot nosilci teh pravic so morali vladarju prvenemu ponuditi rudarske izdelke v nakup. V 16. stoletju je bila ta pravica spremenjena v posebno denarno dajatev, ki je znašala določen delež vrednosti proizvoda.

Dejstvo, da so bile rudniške pravice pravno pridržane deželnemu knezu, pa je bilo pomembno tudi za delavce v rudnikih in fužinah. Zanje je že od Maksimilijanovega reda (leta 1517) veljalo, da so bili podrejeni neposredno deželnemu knezu in zato osebno svobodni. To ni veljalo le za prave rudarje in fužinarje v ožjem smislu, marveč tudi za drvarje in oglarje. Zaradi svojega posebnega družbenega položaja so imeli rudarji in fužinarji tudi svoja posebna rudarska sodišča ter sodnike.

Položaj in moč deželnega kneza sta se proti koncu srednjega veka kljub različnim političnim nemirom in verskim bojem povečala in utrdila. Verski boji reformacijskega gibanja, globoka duhovna preobrazba renesanse in velika odkritja novih kontinentov niso mogli ostati brez močnejšega vpliva na miselnost ljudi in na splošne duhovne in politične razmere. Neprestani boji in trenja so vplivala tudi na odnos deželnega kneza do fevdalne zemljiške gospodke. Z vedno večjo porabo železa je rastlo tudi zanimanje za rudarstvo in metalurgijo. Ta razvoj je vplival na vladarje nemško-avstrijskega cesarstva v 16. stoletju, da so se odločili pridržati pravice podeljevanja rudarskih koncesij kot izključno deželnoknežji regal. To je pomenilo odločen prelom s petstoletno tradicijo fevdal-

nih gospodstev, ki so jih štele med svoje nedotakljive pravice.

Z augsburškim libelom (predpisom) iz leta 1510 so bili v tem smislu vsi rudniki podrejeni novo ustanovljeni dvorni komori in Maksimiljanov rudarski red je dodeljeval vrhovno rudarsko oblast deželnemu knezu. Odslej je le-ta podeljeval rudarske pravice in pravice do sečnje lesa za oglarjenje v gozdovih, ki so bili kot montanski rezervati določeni v okolici rudnikov. Fevdalci so bili s to reformo v svojih težnjah močno prizadeti.

Zemljiško gosposko je pri tem posebno prizadelo dejstvo, da so postali gozdni kompleksi, s katerimi so dotlej izključno sami razpolagali, rudniški rezervati in da bodo poslej morale dopustiti, da jih bodo po potrebi izkoriščali rudarji in fužinarji. Zato so se upirali temu kjerkoli in kakorkoli so mogli, klicali fužinarje zaradi posekov in oglarjenja na odgovor ter jim pri tem nalagali občutne kazni.

Po drugi strani pa so pospešen razvoj rudarstva in metalurške dejavnosti na začetku 16. stoletja, rastoče zanimanje za pridobitev rudarskih pravic, širjenje rudarskih naselij in fužin zahtevali, da se pravni odnosi na tem področju uredijo s sodobnim rudarskim zakonom. V ta namen je cesar Maksimiljan I. 4. januarja 1517 izdal rudarski red, ki je vseboval 276 členov in je pomenil obsežno kodifikacijo splošnega rudarskega in fužinarskega prava za področje jugovzhodnoalpskega prostora. Veljal je za Spodnjo in Zgornjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko. Z njim so bili razglašeni visokogorski gozdovi in rudišča za deželnoknežjo komorno posest.

Kot dopolnilo temu splošnemu rudarskemu redu je Maksimiljanov naslednik Ferdinand I. na posebno prošnjo fužinarjev iz Kroepe, Kamne gorice in Kolnice 3. januarja 1550 na Dunaju izdal poseben krajevni rudarski red za omenjeno področje. Red je imel tri dele: splošni, rudarski in fužinarski.

Hitri razvoj metalurgije pa je postavljaval vedno nove zahteve. Tako je šestindeset let po Maksimiljanovem rudarskem redu Ferdinand I. 1. maja 1553 izdal nov rudarski red, ki je imel 208 členov. Le-ta je poleg splošnih rudarskih in fužinskih zahtev urejal prvič tudi vprašanje javne varnosti in reda med delavci v rudnikih in pri fužinah. Pri fužinah in rudnikih so se v tem času prvič v toku zgodovinskega razvoja in razvoja družbenih odnosov začeli zbirati številni brezdomci, ki so živeli le od dela svojih rok. To so bili prvi zametki delavskega razreda na slovenskih tleh. Zaradi pogostih političnih nemirov so se oblastniki bali, da med tem slojem delavstva in prebivalstva v fužinarskih in rudarskih naseljih ne bi prišlo do revolucionarnih gibanj. Zato je novi rudarski red s svojimi predpisi in zakoni težil za tem, da zavaruje vse bolj številna železarska podjetja in ustanove pred delavskimi nemiri in revolucionarnimi vrenji, kar je bilo v nemirnem obdobju kmečkih puntov, turških vpadov, verskih bojev in protireformacijskega preganjanja razumljivo. Vendar tudi ta rudarski zakon fužinarjev in rudarjev ni zadovoljil.

Na številne pritožbe gorenjskih in tudi primorskih fužinarjev in na njihove spomene, je nadvojvoda Karel 23. februarja 1575 izdal nov rudarski red, ki se po njem imenuje »Karolinški rudarski red«. Veljal je za Kranjsko in Primorsko in je v uvodu ponovno poudarjal, da so gozdovi, rudniki in rudišča, ki že obstajajo in ki bodo v prihodnosti odkrita, deželnoknežja last. Z njim je bilo ustanovljeno višje rudarsko sodišče, pod katerega jurisdikcijo so spadali fužinarji in rudarji. Deželnemu knezu je bilo pridržano podeljevanje rudarskih pravic, dodeljevanje rudišč in gozdov ter

drugih privilegijev. Izrecno je bilo poudarjeno, da zemljiška gosposka teh pravic nima.

Pet let kasneje, 6. avgusta 1580, je bil za podržavljeni rudnik živega srebra v Idriji izdan slednjič, kot peti, še poseben rudarski red. Dejstvo, da je bilo v kratkem obdobju triinšestdesetih let izdanih pet rudarskih redov, nam dokazuje, kolikšno važnost je posvečala tedanja cesarska vlada razvoju rudarstva in metalurgije.

Kot prvi deželnoknežji rudarski nadsodnik je bil izbran leta 1554 Hans Leipusch. Njegov naslednik je leta 1568 postal Kropar Klemen Bobek. Oba sta bila izbrana za področje Kroepe, Kamne gorice in Kolnice na osnovi posebnega rudarskega reda iz leta 1550.

S pravnega stališča je pod oblast rudarskega nadsodnika spadalo vse, kar se je tikalo železarstva na Kranjskem, od rudniških posestnikov do oglarjev, v vseh civilnih, kriminalnih in političnih zadevah. Le v primeru, da je kaka stvar spadala v sklop krvnega delikta, ki ni imel nobene zveze z železarstvom, je rudarski nadsodnik zadevo prepustil deželni sodnji. Po objavi »Karolinškega rudarskega reda« leta 1575, so dotedanji rudarski sodniki postali podsodniki. Na razsodbe rudarskega nadsodnika je bil možen priziv do leta 1664 na kranjskega deželnega vicedoma, pozneje pa naravnost na notranjeavstrijsko vlado in dvorno komoro v Gradcu. V slučaju, da je zemljiški gospod hotel soditi rudarju ali fužinarju, je tako posegel v zadevo deželni

knez. Tako je bil 6. decembra 1672 poklican na zagovor lastnik belopeškega gospostva, kamor je spadalo tudi jeseniško področje, Janez Friderik baron pl. Trilleghk, ker si je drznil soditi fužinarje. Doba rudarskih nadsodnikov je trajala od leta 1573 do leta 1781. Plačo so nadsodniki dobivali 200 goldinarjev iz fužinske blagajne in 100 goldinarjev iz dohodka deželnega vicedomskega urada.

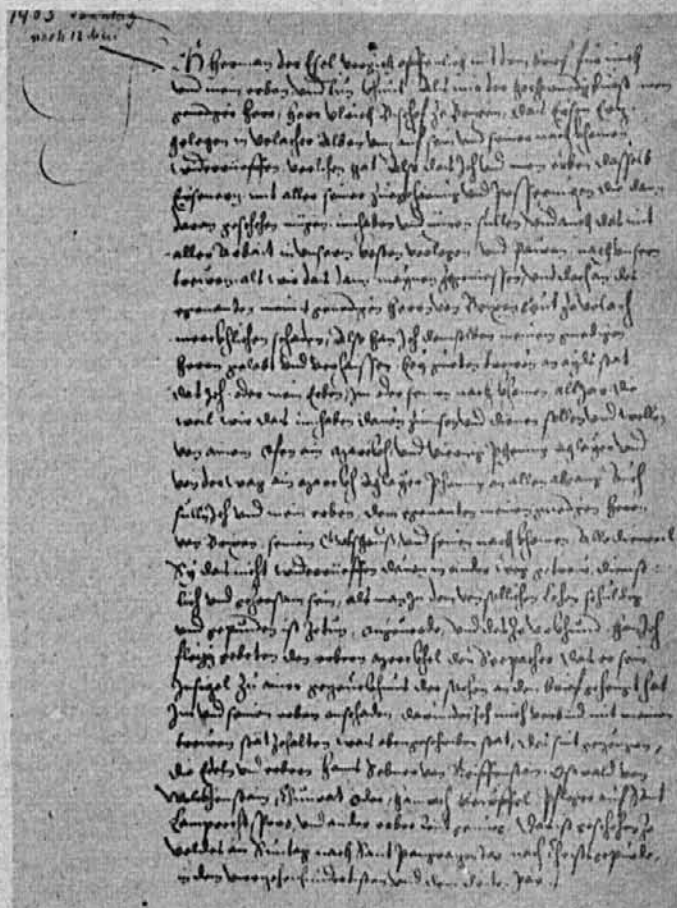
V svojem sodniškem zboru je imel rudarski nadsodnik štiri prisednike, ki so bili izbrani izmed fužinarjev in trgovcev z železom. Volili so jih fužinarji sami. Ker pa je bilo v 16. stoletju na Kranjskem mnogo fužinarjev italijanskega porekla, se je večkrat zgodilo, da so bili ti prisedniki vsi italijanskega rodu. Temu pojavu pa se je deželni nadvojvoda običajno upiral in tako se je zgodilo, da je 17. decembra 1578 dal dva odstavit. Podobnih sporov in posredovanj je bilo vseskozi dovolj. Tako se je npr. 24. februarja 1584 pritožil rudarski nadsodnik Gregor Komar zoper občino na Dovjem, katera je Leonardu Hrenu, ljubljanskemu meščanu in fužinarju na Jesenicah odrekla les, ki ga je le-ta posekal za gradnjo pri svoji fužini.

Do 3. aprila leta 1783, ko je bila z odlokom avstrijskega cesarja Jožefa II. ustanovljena rudarskega nadsodišča ukinjena, se je izvrstilo devetnajst rudarskih nadsodnikov, in sicer:

1. Feliks Dollhof, ljubljanski meščan. Rudarski nadsodnik je bil od 13. 10. 1573 do septembra 1579.

(Nadaljevanje na 26. strani)

Listina z dne 15. maja 1403, s katero je H. von Essel potrdil lastništvo rudnikov na Belščici

(Nadaljevanje s 25. strani)

2. Gregor Komar, fužinar v Železnikih. Dolžnost rudarskega nadsodnika je opravljal od 6. 11. 1579 do konca leta 1583. Kasneje je bil upravnik državnega rudnika živega srebra v Idriji. Njegov namestnik je bil Ivan Reneck.

3. Ivan Holzer. Dolžnost je nastopil 3. 1. 1584 in jo opravljal do julija leta 1588, ko je prostovoljno odstopil, ker so mu očitali, da ne opravlja zvesto svoje službe.

4. Paul Junauer, fužinar na Vipavskem. Rudarski nadsodnik je bil od 7. 11. 1588 do 15. 3. 1590, ko je zaradi starosti prosil za upokojitev.

5. Michael Harrer pl. Adelsbüchel. Svojo dolžnost je nastopil 1. 8. 1590 in jo je opravljal do svoje smrti 8. 10. 1600. Pred tem je bil leta 1576 škofovski oskrbnik v Gornjem gradu in kranjski deželni svetnik. Večkrat je bil tudi oskrbnik blejskega gospostva. Njegov namestnik je bil Eugen Naglič.

6. Valentin Assler, fužinar v Železnikih in Kamni gorici. Službo je nastopil konec leta 1600 in jo vršil do svoje smrti 16. septembra leta 1616.

7. Ulrich Pitton, kranjski meščan. Rudarski nadsodnik za Kranjsko in Goriško je bil od 10. 10. 1616 do 17. 11. 1635.

8. Karel Wütz pl. Witzenstein iz Glinic na Dolenjskem. Izvoljen je bil 29. novembra 1635 in opravljal sodniško službo do leta 1654. Ker ni bil vesten pri opravljanju svoje dolžnosti, ga je enajst let nadomeščal brat Hans Andree in uradni namestnik Gašper Kobentar.

9. Ivan Bernard pl. Rosetti. Službo rudarskega nadsodnika je vršil od februarja leta 1658 do novembra 1667. Njegov uradni namestnik, ki ga je često zamenjeval, je bil Matija Plautz iz Železnikov. Leta 1667 se je prostovoljno odpovedal tej službi.

10. Dr. Gregor Rastinger, advokat. Rudarski nadsodnik je bil v času od 12. 11. 1667 do 19. 4. 1668.

11. Francišek Jakob pl. Eberg, doktor prava. Službo je nastopil 19. 4. 1668 in jo opravljal do svoje smrti 20. januarja 1690. V boleznih ga je nadomeščal pravnik Johann Andrej Murgele pl. Edelheim, ki je bil sicer kameralni fiskal za Kranjsko.

12. Ivan Krstnik Terligo pl. Gussmann. Izvoljen je bil 4. marca 1690, uradno pa postavljen za nadsodnika 4. novembra istega leta. Po roku je bil ljubljčan in je službo vršil do 2. septembra 1713.

13. Dr. Karel Josip pl. Kapus, doma iz Kamne gorice (25. 11. 1702 do 14. 5. 1712).

14. Francišek Anton Matej pl. Utsehan (6. 5. 1712—4. 9. 1719).

15. Francišek Žiga Kapus pl. Pichelstein. Izvoljen je bil že 15. 10. 1719, potrjen pa uradno šele 1734. Istočasno je bil tudi vicedomski knjigovodja.

16. Dr. Ivan Krstnik pl. Schifferstein. Nadsodnik je bil med letoma 1738 in 1739.

17. Ivan Krstnik pl. Nemitzhofen. Služboval je od leta 1739 do leta 1765.

18. Janez Wolfgang pl. Aichelburg. Službo rudarskega nadsodnika je opravljal od leta 1765 do 1780.

19. Jožef pl. Redange. Službo je nastopil 16. 6. 1781 in jo vršil do 3. aprila 1783, ko je izšel odlok avstrijskega cesarja Jožefa II., ki je ukinil to ustanovo. Tedaj se je v Ljubljani oblikovalo nadomestno sodišče, ki ga je Redange vodil še do 11. 6. 1795. Sledili so mu še trije.

20. Janez Nepomuk pl. Gussman, ki je služboval med leti 1795 in 1805.

21. Alojz pl. Vermatti. Služboval je v času francoske okupacije med 8. majem 1805 in 4. januarjem 1806.

22. Marko Čerin. V času tretje francoske zasedbe je bil od 20. maja 1809 do 1. oktobra 1813 Chef du Tribunal des mines. Od 1. avgusta 1814 do leta 1823 pa je upravljal kot zadnji uradni naloge rudarskega nadsodnika. (do nadalj.)

Kupoprodajna pogodba za železarske obrate med M. A. Zoisom in sinom Žigom z dne 1. julija 1774

TOMAŽ ISKRA

POT V NEBO

Kakor plamen
kakor ogenj
sem bil
a sem ugasnil
ob slapu
in
neurju
tvoje ravnodušnosti
tvojega hladu
na začetku svetlobe
sem zašel v temo.

NEKOČ

nekoč smo zelo hiteli
potem smo upočasnili korak
nazadnje smo obstali
in potem
se je vse zavrtelo znova
in ko smo se hoteli
spet ozreti
smo opazili
da že sivimo.

EN SMRKAV DAN

En smrkav dan
odločilni dan
ena smrkova ura
odločilna ura
ena smrkava minuta
odločilna minuta
potem se prevesi
usoda človeka
bogatega revnega
pametnega neumnega
plemenitega zlobnega
potem pot ni več pot
je steza ne stezica
ozka nevarna brv
med bedo in razkošjem
svobodo in ujetništvom
življenjem in smrtjo.

BARABE

Te barabe
kako čutijo nevihto
in so srečni
že zjutraj
pa saj ne vedo kam!
In potem
ko spet lije
so spet srečni
zato ker so se
spet srečali
pod isto streho.

NEKE KRUTE NOČI

Neke
krute
noči
nisem
srečal
nikogar
razen
svoje
lastne
trapaste
misli.

KOT PRIBITO

Dež grom in strela
enkrat se bomo dobili
dež grom in strela
enkrat se bomo napili
dež grom in strela
enkrat bomo ljubili
dež grom in strela
enkrat bomo umrli.

PESMI IZPOD OHIŠJA

1

OHIŠJE MOJIH ROK
se oplaja
z mladostjo
čutim
brstenje prsi
v konicah prstov
omamlja
oči so slepe
življenje ostaja
nepopisan
list
v trohnelih kolesnicah
bivanja
vem
tvoj
moj
korak
ne bo odmeval
v koreninah
asfalta
ostajaš samo sanja
moja duša
ostajaš moja sladka misel

2

OSTAJAŠ MOJA SLADKA MISEL
ostajaš moja vsakdanjost
ostajaš moj kruh
vezilo
ki ga gnetem
ki ga drobim
ki ga malikujem
ostajaš v meni

3

OSTAJAŠ V MENI
razrasla
boleča
neuglašena pot
razčlovečil sem vodnjak
življenja
jutro žlahti
minljivost
senca
se kot umiranje
plazi
ob meni
za meno
v nemoči
ustne molče
danes v meni ostaja brez duše

4

DANES V MENI OSTAJA BREZ DUŠE
slepi popotnik večera
slepi popotnik umiranja
slepi popotnik nemira
slepi popotnik sanjivosti
misel zamre v večnost
življenje ne pomlaja duše

Borut Grce: Splet

5

ŽIVJENJE NE POMLAJA DUŠE
ko slediš koraku
mlade košute
skozi zelenilo
mladega jutra
ko te neugnana
igra
mladih oči
pogrezne v tolmun
kjer postaneš
sam sebi tuj
in neznan
kjer sok
bitnosti
na poteh pozabe
in nečimernosti
skruni lepoto
pod lokom sedanjosti

6

POD LOKOM SEDANJOSTI
se NIČ rojeva
v sivino molka
zaziban
v okostenelost
sive doline
kjer nedosanjana strast
odseva
plodnost
v vsakdanjem ogledalu
lastne biti
in iz dneva v dan
v sebi nosiš
manj lepote
manj človečnosti
dan in korak
umirata v prazno
v letu ptice
se krilo
lomi

POD LOKOM SEDANJOSTI
se NIČ rojeva

ELIZABETA STEFANCIOZA

TESNOBA

V sivi, mračni, gosti megli,
so nejasni obrazi,
nejasne oblike
in sence dnevov se večajo,
postajajo giganti
in majhen, nemiren škrt strah
se naseli v dušo
in meso
in ščemi kot sol v rani,
ko se obrneš s hrbtom proti neznanemu.
Srce začne svoje kovaško vpitje,
ki ga nihče ne more umiriti,
noben samoprepričevanje.
Roževina na prstih se zmanjša na bolečo
majhnost
oči postanejo tesnobno velike
in glava se giblje kot marioneta.
Misli begajo od strašnih slik iz preteklika,
do sumljivih silhuet v sedanjiku.
Megla, sence, strah.

JUTRO (SONCU)

Kadar te gledam jutro, ko ustajaš,
se mi zdi, da te gledam poslednji dan
in tako sleherni dan.
Kadar te gledam, jutro, ko zahajaš,
se mi zdi, da te gledam poslednji večer
in tako sleherni večer.
Kako se veselim tvoje žareče krogle,
ki ji zjutraj gledam v oči,
ko sledim njenim svetlobam in sencam,
jutrom in dnevom in nočem.
V meni vzhaja jutro,
ko po dolgi temi posiješ v brezno.
V meni zahaja jutro,
ko se brezno pogreza v brezno.
O, bojim, bojim se teme.
Ostani z mano jutro.
Jaz sem zvesta.

KRUTOST ŽIVLJENJA

Kadar požanješ trave in pšenico
ostanejo trda strniša.
Preden pride zima,
odpade zlat oklep in drevesa ostanejo go-
la.
Ko se nasmeješ veselju,
življenje pokaže grenak obraz.
Hči na očetovem grobu joka,
a dan je svetel.
Kamen je ujet v vodi
in reka leti v dalje.
Čas pa teče,
teče z neizogibnostjo,
z večnostjo
z mirom v neskončnost.

NEDOREČENO

Ko spi dan,
ko spijo psi,
ko lega rosa,
v temi poslušam zvoke.
In nekje v meni spi,
prenasičena od napetosti
sla po koncu.
Nedorečena ...

RAST IN MOČ

V slogi je moč,
v moči pa nasilje
in tako
boli reka bolj, kot studenec
in lepota večera
rani bolj
kot omamnost jutra.

V ČASU

Čari časa
izginjajo
v njegovi natančni neminljivosti,
neutelešene sanje
pa postajajo mora vsakdana.

VALENTIN CUNDRIČ

ŠENTRANI TROŠTAR I

1
Prošnja za jok.
Prošnja za smeh.
Za škripanje z zobmi.
Za greh.

Šentrani troštar,
v božičnih prividih
napolni telo!
Daj, pridi!

Šentrani koštar,
iz rmana
zazijala bo rana
vintgarjana.

Kdo glasov meglice
mogel bi razgnati?
Zajemati brez žlice
iz tišine, kot med brati?

2
Sinje bisage
valov.
Krtove vage
vetrov.

Šentrani troštar,
okrušek v Pavidu!
Pregneti mi dušo!
Daj, pridi!

Šentrani koštar,
bo iz rastlin
zazeval spomin,
iz zarastlin.

Skalina temna, hladna.
Hrast med hrasti.
Med brezami breza zadnja.
Raste v pasti.

3
Med lešniki
in med orehi
stojijo grešniki
kot v zlati kehi.

Šentrani troštar,
iz kaplje vode
si se rešil
mimogrede.

Šentrani koštar,
mesnata ti resa
pomaga v nebesa.
Tvoja resasta lesa.

Kadar pridejo vsi
in le eden ne pride,
smo tisti vsi mi
sredi Pavide.

4
Zagorske bogove
skoz mene neso
kot za plotove
in za drevo.

Šentrani troštar,
iz črmoža
si se rešil
v naju oba.

Šentrani koštar,
v poganski smo travi
najbolj pravi,
v tvoji dobravi.

Kadar vsi pozaspimo
po zglavjih tujih ramen,
še ena zvezda gre mimo
kot troštar iskren.

5
V vratih sanj
je ključ rožljaj.
Me za vrati znan
je jezik bral.

Šentrani troštar,
iz prgišča dežja
si natekel se
v punčico sna.

Šentrani koštar,
smo v tvojem žingerlu
iz grenkega medu.
Vonj trpkega sadu.

Je vsaka ura kajžar,
ki brez letine živi.
Je vsaka pesem rajža
skoz temo in kri.

6
Cveti, cveti
molk globoki.
So vsi sveti
v tvoji roki.

Šentrani troštar,
iz rjuhe prosene
si stopil
skoz stene.

Šentrani koštar,
iz iskric in ognjenic
si mi natrosil ptic.
Ovinkov. Stezic.

Noč je med dvema.
V poljube teme
in v špampet objema
zabija žebelj.

7
Rožmarin
zelen in suh.
Oče, Sin
in Sveti Duh.

Šentrani troštar,
iz panjske končnice
izrezal si dlan
in lice.

Šentrani koštar,
tvoj nori volčir
nas vabi na pti
kot sveti vampir.

Hribi. Doline.
Bistra reka.
Privid izgine
v požirek mleka.

8
Slana, slana.
Boj krvav.
Iz vintgarjana
sem črn ustal.

Šentrani troštar,
iz suhe koščice
pognal si za mano
peruti in žbice.

Šentrani koštar,
tvoj volčji koren
koren je lečen.
Senen in prsten.

V ta naš nocoj,
na pod lesen, pomit
odvržen je negnoj,
in v jutru bo razupit.

9
Roženkravt kosti.
In lubje Leta.
Večernica krvi.
In mesec zeta.

Šentrani troštar,
iz svoje pravice
prihajaš po nož
in po žlice.

Šentrani koštar,
iz koprive pekoče
kapljajo solze vroče.
Umiram sred moče.

Zraven postelje in sklede
pokleknil moj je kozorog,
prišedši v mutaste besede.
Dovolj bogat, dovolj ubog.

10
Šipkova šivanka
skoz uho, oko.
Vozel, zanka
pod prstjo.

Šentrani troštar,
rjast in bos
si se zapregel
v moj voz.

Šentrani koštar,
iz dolgopecljatih solzic
ne morem dvigniti lic.
Do tvojih kresnic.

Mi v roki zeleni
kot jasa amulet.
Iz čiste želje se blešči
predhodnikova sled.

11
Na skrinji
srajčki dve,
Leđeno sinji
iz vode.

Šentrani troštar,
zavber in nag
si zleknul se,
zvil na moj prag.

Šentrani koštar,
iz grškega sena
ti pletem boga,
očeta in križanega.

Dan je votel panj,
je kamra velbana.
Noč lastnost in stan.
Beseda verbana.

12
Mož in žena
spremenita se
nerazdvojena
v zeleno bukovje.

Šentrani troštar
med njima kot stenj
goreči v sveči
njunih imen.

Šentrani koštar,
iz bodeče kopine
rešujem lupine
pradomovine.

V naselbini tožba
za dolgorenjskimi prepadi
je malokdo doma
ali v navadi.

13
Zahrza konj goldinar,
konj cekin.
Iz sebe ustaja dninar,
vzide očesin.

Šentrani troštar,
za kraj se boriš
in ga odneseš
s sabo na križ.

Šentrani koštar,
iz tvojih gorečih trpotcev
napletel bom samohodcev
namesto povodcev.

Tisto, kar pijem;
tisto, kar jem;
s sabo presijem
in vrnem ljudem.

14
Se požene
iz petka
del žene,
del svetka.

Šentrani troštar,
skupaj z očetom
boš križan, ponižan
pred svetom.

Šentrani koštar,
iz tvoje srčne moči
bom dvignil oči.
Gledal v temi.

Ko troštar preplava
jezer sedmero,
obrodi mu kamnita glava
storamno Ašero.

15
Iz cvenka požene
se čudna pošast.
Pol črnžene
in nekaj strast.

Šentrani troštar,
nastavil boš dlan
kamnito in luna sijala
bo čezte in stran.

Šentrani koštar,
iz mokroroka tvojega
bova zgnatla deda,
otroka samosvojega.

Ko nas povila bo
pavola, žida vetrov,
tiha roka zvila bo
v klobčič pota domov.

16
Čelo postlano.
Jezik umit.
V sanjah zrahljano
obšila bo nit.

Šentrani troštar,
tvoje kosti
bodo skozme pognale,
skoz dan in noči.

Šentrani koštar,
iz korobide
so ustale Pavide.
Iz marčeve žide.

V detelji mraza,
v žitu dežja
ne najdem obraza
šentjanževega.

17
Zibka ramen
in stegenska krsta
v veži luninih men;
oboje iz trsta.

Šentrani troštar,
ti protje si zvičaj
v podobe
in se opijal.

Šentrani koštar,
se iz štrkata
spremenil bom v svata,
v soseda dukata.

Kar je oko
in kar govori,
je včasih nekdo,
ki postoji.

18
V ošpetu
tvoja noga.
V novem zetu
senca zloga.

Šentrani troštar,
vsak čas je le tvoj.
Nastavil boš grlo.
Razvezal povoj.

Šentrani koštar,
se zapreglo sto konj
bo v tvoj nosni kokon.
Ker si zastonj.

Kukavica se oglaš
zvesta in ponosna.
In je žlica in je paša.
Vselej neizprosna.

VALERIJA ČUČNIK

PESMI

Prižgal si me
nekoč
kakor cigareto
tebi v slast
sem tiho
tiho izgorela

Hotela sem
uiti
v neznano: sama vase
se skriti
pred seboj
pa nisem našla duri
ostajam
zunaj sebe
zaprt mi svet je
moj
ves čas
svoj lik pred sabo
nemočna opazujem
nikamor nimam
skriti
zarisanih sledi
lovim svoj tihi svet
A mimo sebe
hotela sem uiti
zatisnjenih oči

Sel je mimo tebe
in se te dotaknil
z iskro svojega diadema.
Kam si skrila,
kar ti je dal
v tistem trenutku
nepozabne sreče?
Nekaj se iskri na tvojem čelu,
a to je le zlato,
nevredno ljubezni.
Kam si skrila,
kar ti je dal?
Odprla si oči.
Zdaj vem.
Nekje za njimi
je iskra,
Zaupaj.
Vrne se, nekoč,
in iz nje zaneti
ogenj.

Igram se
življenje,
izzivam poraz,
za vsako priložnost
zamenjam obraz
in vselej si rečem:
to prava sem jaz,
igram se
življenje,
ne maram za čas,
ko najbolj podvomim,
zapojem na glas,
nihče me ne sliši:
občinstvo
sem jaz.

Ne bom iskala drobtinic
kot golobi
med uvelim listjem
toplega jesenskega dne.
Ne bom iskala drobtinic
med spomini uvele ljubezni.
Poletela bom v nov dan
kot polete
golobi
do golih kostanjevih vej.
Spomladi
bodo rodile nove, zelene liste.

Zapravila sem tvojo ljubezen.
Zdaj zapravljam svoj čas,
ker brez tvoje ljubezni
v njem
ni nobenega smisla.

Zdi se mi
kot bi imel vsak obraz
v vetru svojo sled
kot bi vsak vzdih
zanihal svojo travno bil
zdi se mi
kot bi imel vsak nasmeh
v svoji kaplji rose
ogledalo
le zakaj
nima moj pogled
svoje iskre
v otrplem svetu
tvojega spomina

Stopam po plitvini
svojega poguma
in s spoznanjem
zrem na breg svojih bojev.
Kuščarji z avreolo
upornikov
in alge
nerazumnih idej
se zapletajo v moje gležnje
in rojevajo valove
besa.
Dvoje kač držim
v svojih rokah
in prerokujem sebi
svojo moiro
in je ne dojamem.
Srce je že zdavnaj zaplaval
v visoke modre valove
le nog ne morem premakniti
iz preperelega dna
in oči ne morem odmakniti
od prerezanega vratu
žrtvovanega konja
na oltarju neke utrujene
prihodnosti.

Borut Grce: Pričakanje

ŠENTRANI TROŠTAR II

Dežuje
tudi tam?
Ti veš, kako ljubim dež.
Tudi tebi poje
Yesterday?
Ti veš, kako ljubim to pesem.
Tudi na tvojem oknu
veter ziblje zaveso?
Ti veš, kako ljubim veter.
Iz zlate skodele
sva sejala
najino naivno poletje.
Ti veš,
samo ti veš,
da iz nje zdaj
svoje pesmi sejem.

V breze ujeta
vase razpeta
z vrbami
v sape večne zakleta
v dežne spomine
pesek izpeta

ONSTRAN MEJE

Nekje zorijo češnje
in pojejo modre ptice.
In svet se napenja
čez svoje meje,
da bi postal neskončen.
Vse v njem kipi
in hoče več, več, še dlje.
Nekje pa zorijo češnje
in nekje se tkejo nevidne
poti naših čustev.
In kipijo in iščejo svojo
neskončnost.
In modre ptice pojejo
in razprostirajo krila
nad vprašanji
onstran meja.

I
Razlog prstov, razlog roke
seči v jutri in v otroke.
Razlog noža, kadar iz zasede
zasadi v nedolžne se besede.
Razlog biča, razlog stoka,
ko v človeku luna poka.
Razsutost po namenih.
Hoja po slemenih in imenih.
Razsutost v sestrstvo in bratstvo.
Hoja skozi drevored in svaštvo.
Razsutost v rojstni, smrtni dan.
Hoja skozi zastonj in skozi zaman.
Ročaji svile, kože, kruha, vina.
Grče zeta, in razrite grče sina.
Ročaji glave, ki volkovi
so jo poselili z blagoslovi.
Grče, tatrmami dni
z okostnjakom, ki visi.
Rešnja pot. Bivalna riba,
človeška riba v srcu hriba.
Upala lica. Čut obran.
Drobljiva rama. In objem pijan.
S to krpo cunjaste vesti
pokrivati nagoto in oči.

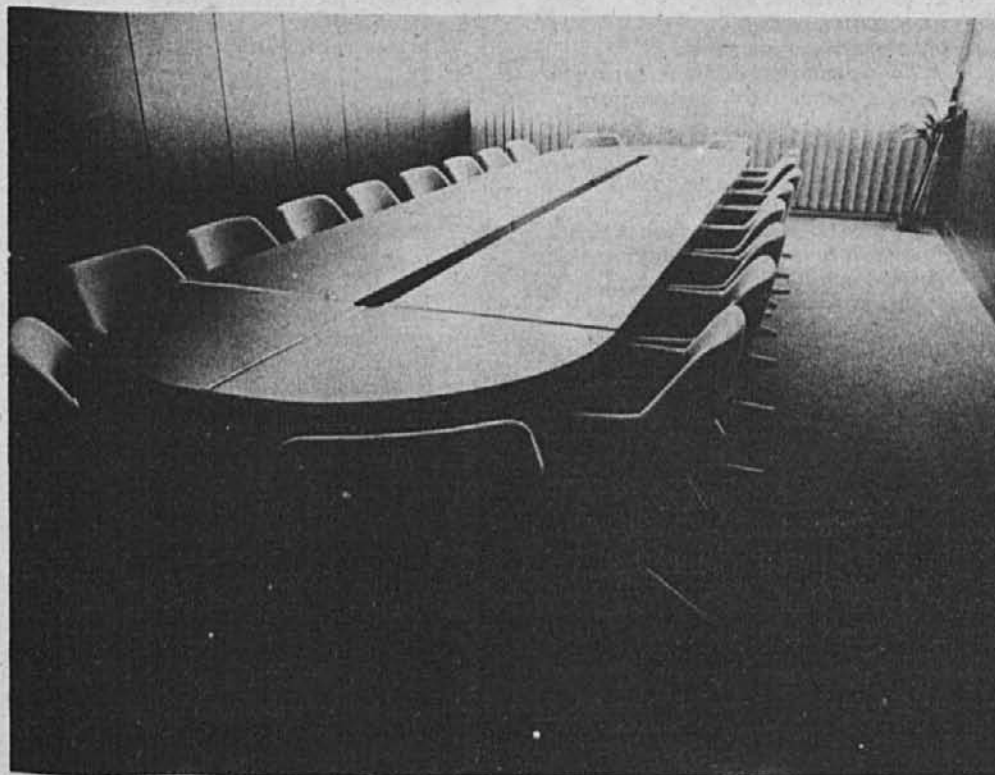
II
Jetnik iz tisočletja hlipa.
Med prisotne hoče, tipa
in navzočnost, videz potrjuje,
vendar gre na novo tuje,
kjer je upanje in vera
črno-bela, divja bera.
Roka, čudno razumljiva
in v kretnji zaustavljena ganljiva
me mogoče bo objela,
za nekaj novega razvnela.
Pa trenutek ni le dober ni ne lep.
Še nekaj je, za kar sem slep.
Nekaj mrzlega zaveje
tako iz včera kakor iz pozneje.

Niso prsti in ni meč.
Ne sovraži. Ni ljubeč.
Samo da je, mu je zadosti.
Med oranti in pōsti.
To je jambor iz jeklenega srobotu.
Z njega pada srež na pota.
Zato skozi dušo sren drži.
In se ne vdira do krvi.
Zato krheli sem rajskega sadu.
Dolžnik do mleka in medu.

III
Gomolji sonca in gomolji lune
v meni obrodijo črne rune.
Vsaka črka pred menoj beži
krhljasta in se boji.
Saj katera se bo meni vdala,
zatajila bi nekoga, ga izdala.
Angeli zgrbljeni in angeli repati
začeli bi me spraševati,
kje te rune sem dobil,
ali mrtev ali živ.
Kako speči, kakor sanjajoči.
Ali v suši ali v moči.
Črke so neka čudna sled,
koder naj bi hodil drugi svet.
Kjer se sme čez suhe reke
oblečen ali brez obleke.
In kjer se sme zaspati
v naročju in med vrati.
Dogodek vetra in dogodek reke
gola v meni sta in brez obleke.
Razlog prstov, razlog cilja
pelje stran od tempeljskega bilja.
V razlog biča, v razlog stoka,
ko v človeku sonce poka.

ALTARD

1
Kot molk sem bil s črnega križa snet.
Kot beseda odžeta položen v zagrobni svet.
2
In je vino. In je presta slana.
Nedelja vintgarjana zaorana,
3
Postelja že zdavnaj potopljena
vren, kar je mož, kar žena.
4
Drug drugemu sol pod jezik in pod srce.
Potok, ki rane izliže in vsako ime.
5
In moja kost je sebi zglavje.
Dveh noči dvoboj in slavje.
6
Med grčami zlatà pečati
preživelih; in je ženin in so svati.
7
Čut moškosti in srebra.
Jezernik je pa doma.
8
Križ na hrbtni strani okostnjaka
nas vse čaka, čaka.
9
Kdor sedlo v prazno zdaj pripenja,
pošast je dolgorenja.
10
Vame kakor v žep bakren bo segel.
Vame kakor v posteljo bo legel.

ISKALCI

Morsko dno smo našli
v veselju, ko je pozvanjalo
po strehah strmin
in v noči deževnega poletja
je zvonik v trdnjavi
zakopanega očesa
položil središčni glas
v plast vode
in resnice obračalnice.

Omamljena srečanja
z valovi prepadov
vračajo slehernje bogastvo
v tlečo tolažbo neskončnosti
in nenehen tok
na zapuščenih poti
je razsvetljenje
tistega kar poznamo.

V znamenju tiste udeležbe
v življenju vsakogar,
ki je ostal v milosti razuma
ni moč najti oporoke
na tleh obraza,
ki se je pogodil z nogami,
da ostane v mreži šelestenja
skrit.

In pogosto se pustiš strahovati
od močnejših besed,
saj so svojo čuječnost
približale bolečini:
Na golem travniku obljubljeni
in tolikokrat doumljeni
v še rani krvi neba.

Tako bom postal
v danosti dneva žejen
in v obledelom morskem veselju
bo pahljjačasti dih spomina
otrpnil.

Na to stran vidnih neskončnosti
bom jemal vrtinčasto mirovanje
in upal
da nepremakljivost diha
le ni preostra
in obenem nedolžna.

ARURU STRUNA MOJA

1.

Nad reko se še ni poglela
grenčica slovesa,
nebrzdano brezobzirna kakor
v razcvetelem plamenu
in prav blizu vsakdanjosti
s suhljatim imenom žalosti.

Ugasne noč in pada
dogorevajoča vest skozi zemljo.
Pogreza se v spušenem loku
navzdol,
v nekakšen vonj
celotne brezčasnosti.

Moja usta ne morejo skozi
lahak spanec drsečih dni
spremeniti jezera
v samotni otok
zresenih besed.
Cvetna žalost večobraznega sveta
ne splahni nenačoma prebujena
v enem samem človeku.

2.

Danes, v molku izpite usode
prevetren večer s puščobnim
žametom raste čez obronke
pozabljenih koncev.

Črne daljave v umrli melodiji
podrhtavajo hkrati z besednim
tokom vpeljanim prvič v življenje,
v to prečuto ugašanje vesti,
v goščavo otopelih glasov,
ki brez razumnosti dviga
premočene globine minulega.

Podoba brezmejnosti napolnjuje
zastali pogled, saj že vrsto let
v naročju zemlje neodrešen
srečuje resničnost.
Orosila se je tlivka sonca.

Želja vdano čaka
in v tihi žeji umirajo stopinje.
Steptana je gladina
v tem trenutku počitka,
ko se rob časa naslanja
na otipljiva telesa,
bronasta v svojem zvenu
in namenjena nazadnje opustitvi
nekje v brezvetrnem brezprostoru.

3.

Trhla kri, nečloveška že davno,
privre iz votlih daljav,
spoznana za oblačilo izžganih misli.
Po ulicah še mokrih od nedavnega
rojstva pomladi
se suši koža besed
in zakrvaviijo zvezde vnovič
iz dlani izrisane.

Le komu naj dam svojo zemljo
zasajeno s praprotjo
brez sočnih sadov.
Zabrisana je v dolgih poteh,
ki so v vetru vsako drugo
sekundo neskončnosti.

Navzočnost vran valovi
nad sebičnim poljem
in gluhi svet spomina razpira
krošnje pod nebo.
Z urami nespečnosti se vrača misel
in s trhlo krujo
se bodo zapolnile
prazne votline sveta.

SPOMINI NA ATLANTIDO

1.

Atlantida pokopana
v rojstvu odprtih elementov
in pesem tiha, nemi veter vode
ji pada v slapovih na speča usta.
Debla razbrazdanih tal
zlomljenega mesta
zasenčena vztrepetajo
iz prašne notranjosti večera.
Gladko drsenje časovnega praga
je že davno prekril prah.

Deklica s prižganimi ornamentami
na izgubljenem obrazu
vstaja v razširjeno stojišče
izrute vegetacije.

Zliti hrepeneči preliv obale
z razmnoženo mrkostjo časa
sredi naplavljenih amfor
odpirajo dežnike pred dogodki
kot temnomoder zvok
v zvočnem plamenu.

2.

Le malo je slastnih
plasti jezika,
ki čakajo na bohoten prerod
in absorpciji posluha,
telečega v zamolklih zvnenih,
v kapljajoči tesnobi obraza
brez vrnitve izraza
na bežečo kostno struno lica.

Običajna vrata
izginjajo vase
in spevne rime gorijo
pred ognjenim zidom
zamaknjene v pepel
Temne lise obzorja molčijo
kot stavki napačno stavljeni
v zemljo iz zraka.
Rastlinje se šibi
v kadilnici jeseni.

3.

Prihajajoče je odhajajoče
in obstoječe
je neotipljivo in mrtvo.

Ura bije točen čas
zamrlim spominom
in joče v plamenih vodene glasbe.
V starem mlinu so skovirji
odbili od telesa
mlahave,
puhaste peruti.

Peščene sipine neresnice
zasujejo blatna polja
ovdovele resnice,
v možgane priteko
miselni izmenjevalci
in okus na nebu odcveti.

LISTI izhajajo od leta 1970 kot priloga
tednika ŽELEZAR — glasila delovnega
kolektiva SOZD SŽ Železarna Jesenice.
Ureja uredniški odbor: Valentin Cundrič,
Benjamin Gracer, Marko Hudnik, Damjan
Jenstrle, Sonja Koranter, Janez Meterc,
Siniša Petković, Edo Torkar in Joža Varl.
Glavni in odgovorni urednik Joža Varl.